

Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑΣ

Ἡ δίψα τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν γνῶσιν, ἡ γνωστικὴ του διάθεσις διεξάγει ἓνα σκληρὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῆς ἀγνοίας. Τείνει διαρκῶς νὰ κατακτήσῃ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον ἀπὸ τὴν ἔκτασιν, τὴν ὅποιαν κατέχει ἡ ἀγνοία. Εἰς τὸν εὐγενῆ αὐτὸν ἀγῶνα ὁ ἐπιτιθέμενος διαθέτει δύο στρατιάς: τὸ ἀνιχνευτικὸν σῶμα καὶ τὸ κύριον σῶμα, τοῦ ὁποίου ἡ εἴσοδος εἰς μίαν ἔκτασιν, τὴν ὅποιαν κατεῖχεν ὁ ἔχθρὸς ἐξασφαλίζει τὴν πλήρη κατάκτησιν.

Ὁ ἐπιτιθέμενος εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς ἀγνοίας εἶναι «ἡ ἔφεσις τοῦ εἰδέναι». Ἡ ἀγνοία ἐκτείνει τὴν κυριότητά της εἰς κάθε ἀλήθειαν, ἐπιμέλειαν διὰ νὰ ἐκτοπισθῇ αὐτὴ ἀπὸ τὴν γνῶσιν, ἀπαιτεῖται ἀγῶν. Ὡς ἀνιχνευτικὸν σῶμα χρησιμοποιεῖται ἡ γνώμη, ὡς κυρίως δὲ στρατιὰ ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις. Πολλάκις ὁμοῦ ἀπὸ ἐνθουσιασμόν, ἀναγγέλλεται εἴσοδος τῆς κυρίως στρατιάς, ἐνῶ μόνον μερικαὶ ἀνιχνεύσεις ἔγιναν ἀναγγέλλεται μία ἀποφῆς ὡς ἐπιστημονικὴν κατάκτησιν, ἐνῶ πρόκειται περὶ μιᾶς γνώμης.

Περὶ ἐνὸς ζητήματος, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν ἔχομεν ἰσχυροὺς λόγους, ὥστε νὰ γίνῃ ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, ὑπάρχουν γνώμαι, αἱ ὁποῖαι μάλιστα διὰ μερικοὺς ἀποτελοῦν πεποιθήσεις. Ὅλαι αἱ γνώμαι δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς ἀξίας. Μία γνώμη πιθανὸν νὰ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα, πιθανὸν ὁμοῦ νὰ εἶναι καὶ τελείως ἀντίθετος πρὸς αὐτήν, καὶ νὰ ἀποτελῇ ἀπλῶς μίαν ἐπιπόνησιν. Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατόν νὰ γνωρίζωμεν ἐκ τῶν προτέρων

τί ἐκ τῶν δύο συμβαίνει, διότι τότε δὲν θὰ ἐπρόκειτο περὶ γνώμης, ἀλλὰ περὶ γνώσεως. Παρὰ ταῦτα ὁμοῦ εἶναι δυνατόν μία γνώμη νὰ ἔχῃ καὶ μερικοὺς λόγους ὑπὲρ αὐτῆς, χωρὶς ὁμοῦ νὰ εἶναι ἱκανοὶ νὰ τὴν προαγάγουν ἀπὸ γνώμης εἰς γνώσιν. Ἀπὸ τοὺς λόγους αὐτοὺς, οἱ ὁποῖοι ὑποστηρίζουν μίαν γνώμην, ἐξαρτᾶται ἡ πιθανότης, ἡ γνώμη αὐτὴ νὰ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα.

I

Ὅπως ὅποτε καὶ ἀν ἐκλάβῃ κανεὶς τὴν γνώμην, πάντως δὲν εἶναι γνώσις, καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν ἔχει κανεὶς δικαίωμα νὰ ζητήσῃ ἐπιχειρήματα ἀπὸ ἐκείνου, ὁ ὁποῖος τὴν ὑποστηρίζει. Δικαιούμεθα ὁμοῦ νὰ ζητήσωμεν τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους, ὁ ἔχων τὴν γνώμην αὐτήν, προετίμησεν ἀντὶ πάσης ἀλλῆς ταύτης. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἀναγκάζομεν καὶ τὴν γνώμην νὰ ἔχῃ «κάποιαν» πειθαρχίαν. Ἀρχίζει νὰ παρουσιάζῃ τὴν μορφήν τῆς ἐπιστημονικῆς ὑποθέσεως, δηλ. μιᾶς ἐπινοήσεως ἢ ὁποῖα ἐριμηνεύει τὰ φαινόμενα⁽¹⁾. Ὅταν τέλος διὰ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς κατορθωθῇ νὰ ἐριμηνευθοῦν ὁλόκληροὶ κατηγορεῖται φαινομένων, τότε ἡ ὑπόθεσις ἀναδεικνύεται εἰς θεωρίαν.

Τὴν μεθοδικὴν καὶ πειθαρχημένην αὐτὴν πρόσδοον μιᾶς γνώμης εἰς ὑπόθεσιν καὶ ἀκόλουθως εἰς θεωρίαν, δὲν ἴχα-

(1) Ἐπὶ τοῦ θέματος ἴδε καὶ «Διακρίσειν» τῆς Χριστ. Ἐνώσεως Ἐπιστημονῶν» σελ. 30 ἐπ.

λοῦθησαν οἱ φιλόσοφοι προκειμένου περὶ σχηματισμοῦ τῆς περὶ κόσμου θεωρίας. Θὰ ἦτο βεβαίως κανεὶς διατεθειμένος νὰ δικαιολογήσῃ ὅλους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι, αἰσθανόμενοι κάπως βαθύτερον τὸν γενικὸν πόθον τῆς ἀνθρωπότητος νὰ μάθῃ «πόθεν ἔρχεται καὶ ποῦ ὑπάγει», συνέθεσαν θεωρίας ἢ μάλλον γνώμιας περὶ κόσμου, ἀλλ' ὁμῶς ἀθεμελίωτος (2). Εἶναι αὐτοὶ τόσοι δικαιολογημένοι, ὅσον ἀκριβῶς εἰς περίπτωσιν βεβαίως καταποντισμοῦ ἐνὸς σκάφους εἶναι δικαιολογημένοι καὶ ἐκεῖνοι ἐκ τῶν ἐπιδατῶν, οἱ ὅποιοι ἔχουν τὴν γνώμην ὅτι οὐδεὶς θὰ κατορθώσῃ νὰ προστρέξῃ εἰς βοήθειαν, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι φρονοῦν ὅτι ὁποσδήποτε κάποιο σκάφος θὰ παράσῃ βοήθειαν. Ὀλίγοι θὰ εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι θὰ μείνουν ὑπεράνω ἀπειθαρχήτων σκέψεων αἰσιοδοξίας ἢ ἀπαισιοδοξίας καὶ θὰ θελήσουν νὰ ἐκφέρουν μίαν γνώμην πειθαρχημένην εἰς τὰ στοιχεία, τὰ ὅποια τοὺς παρέχει ὁ ἀσύρματιστής π.χ. περὶ τῆς ἀποστάσεως τοῦ πλοίου, τοῦ ὅποιο ἐπεκαλέσθη τὴν βοήθειαν.

Ὅπως εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ ναυαγίου, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἐδῶ πλεονάζουν οἱ εὐέξαπτοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἔχουν ἀρρωστημένην φαντασίαν. Ἡ τρικυμιώδης ζωὴ μὲ τὰ τόσα ναυάγια καὶ τὸν διαρκῆ κίνδυνον ἐνὸς πλήρους καταποντισμοῦ, ἀναγκάζει κάθε ἓνα, ὁ ὅποιος συνηθίζει νὰ μελετᾷ τὸν κόσμον ὡς ὅλον, νὰ ζητήσῃ τὸ νόημα τοῦ σύμπαντος. Οἱ περισσότεροι τῶν φιλοσόφων ἀναλόγως τῶν αἰσιοδόξων ἢ ἀπαισιοδόξων προτιμήσεών των, συνθέτουν γνώμιας μὲ πομπῶδες ὄρος. Ὀλίγοι μόνον ζητοῦν πρῶτον στηρίγματα. Νὰ μάθουν πρῶτον, τί σαφῆ δεδομένα τοὺς παρέχει ὁ κόσμος μὲ τὰ τόσοι ποικίλα γεγονότα του, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν διέπονται

ἀπὸ τὸν νόμον τῆς ἀνάγκης καὶ λέγονται φυσικὰ φαινόμενα, ἄλλα δὲ διέπονται ἀπὸ τὸν νόμον τῆς ἐλευθερίας καὶ λέγονται φαινόμενα τοῦ πνεύματος. Τὸ σίμπαν λοιπὸν πρέπει νὰ μελετηθῇ μὲ σοβαρότητα καὶ χωρὶς προκατάληψιν. Πρέπει νὰ ἀκούσωμεν μὲ προσοχὴν τί μᾶς «διηγείται» τὸ σίμπαν. Καὶ μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν θὰ ἐχῶμεν ἓνα θετικὸν δεδομένον διὰ μίαν ὑγιᾶ κοσμοθεωρίαν.

Ἡ βαθεῖα καὶ ἀνεπηρέαστος μελέτη τοῦ σίμπαντος ἀπαιτεῖ εἰδικὰ προσόντα. Προκειμένου μάλιστα ἐπὶ τῆς μελέτης αὐτῆς νὰ στηριχθῇ κοσμοθεωρία ἀπαραιτήτως εἶναι, ὑπὲρ πάντα τὸ διανοητικὰ προσόντα, ὁ ἀνιδιοτελεῖς ἔρως πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Δὲν εἶναι ὁμῶς δυνατόν ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος στερεῖται τῶν ἀπαιτουμένων προσόντων, νὰ παραιτηθῇ τῆς συνθέσεως τῆς κατ' αὐτὸν κοσμοθεωρίας, ἐφ' ὅσον αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφέρῃ καὶ αὐτὸς τὴν γνώμην του περὶ τοῦ σίμπαντος. Διὰ τοῦτο εἴμεθα διατεθειμένοι νὰ τὸν δικαιολογήσωμεν. Ἐάν ὁμῶς συμῆθῃ τὸ μέγα δυστύχημα, ὥστε ὁ εὐφάνταστος αὐτὸς «φιλόσοφος» νὰ ἔχη ποιητικὸν χάρισμα καὶ γλαφυρὸν ὄφος, τότε συνθέτει ἓνα «εἰδωλικὸν κόσμον» μὲ ὅσα τοῦ ὑπαγορεύει ἡ πλουσία φαντασία του.

Οἱ φιλόσοφοι τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἀναδεικνύονται τροφοδοταὶ τοῦ πολλοῦ κοινοῦ, ἐκείνων, οἱ ὅποιοι δὲν θέλουν νὰ ἐπιληφθοῦν σοβαρᾶς ἐρεύνης ἐπὶ τῶν κοσμοθεωριακῶν προβλημάτων, ἀλλ' ἐπιθυμοῦν μὲ τὴν μελέτην ἐνὸς τερπνοῦ ἀναγνώσματος νὰ εἰδῶν τὸν κανόνα, ὁ ὅποιος θὰ ρυθμίσῃ τὴν ζωὴν των.

II

Αὕτη ἡ «φθιγνὴ φιλοσοφία» ἦτο τῆς μόδας κυρίως κατὰ τὸν παρελθόντα καὶ προταρελθόντα αἰῶνα, ἀπὸ ὄρισμένους ἐκμεταλλευτὰς τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπιστή-

(2) Ἴδε ἐνθ' ἄν. σ. 98.

μης, οἱ ὅποιοι τὰς γνώμας των ἐπιτολόφουσαν ὡς πορίσματα ἐπιστημονικά. Τὸν ἀρρωστον τὸν συμπαιθεῖν καὶ εἰμεθα ἔτοιμοι νὰ δικαιολογήσωμεν κάθε ἀδυναμίαν του. Ἄλλ' ὅμως ἐξανίσταται καγείς, ὅταν συναντᾷ ἐκείνους οἱ ὅποιοι διὰ λόγους π ρ ο π α γ ἄ ν δ α ς συνθέτουσι τοιοῦτου εἴδους φιλοσοφικά παραληρήματα.

Προσεπάθησαν μερικοὶ νὰ ὑπεραμύνοσιν τῶν φιλοσοφικῶν αὐτῶν ἀκροβασίων. Ἰσχυρίσθησαν, ὅτι ἀφοῦ αἱ ἀλήθειαι, αἱ ὅποια ἀφοροῦν εἰς τὴν βαθυτέραν οὐσίαν τῶν ὄντων καὶ τὰ πρῶτα αὐτῶν αἰτία δὲν εἶναι δεκτικαὶ λόγου, ἄρα ἀπαιτεῖται ὄχι ἐπιστήμη, ἀλλὰ μόνον « ν ο η τ ι κ ῆ σ υ μ π ἄ θ ε ι α », διὰ τῆς ὁποίας νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ ἐσώτατον τοῦ συμπαντος καὶ ἀποκτήσωμεν τὴν γνώσιν τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου καὶ τῆς λειτουργίας του « ε ξ ἡ μ ῶ ν α ὑ τ ῶ ν ». Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν δικαιολογοῦν τὰ αὐθαίρετα φιλοσοφήματά των μερικοὶ « φιλόσοφοι » τῶν τελευταίων χρόνων.

Ἡ μέθοδος ὅμως τῆς αὐθαίρετου ἀπ᾽ τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι νέα, παρὰ μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐπιχειρήματα, διὰ τῶν ὁποίων ἀπολογεῖται διὰ τὴν αὐθαίρεσίαν τῆς. Ἡ μέθοδος αὐτὴ ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ὑπὸ παλαιστέρων. Ὁ Spinoza π. χ. ἐδέχετο ὅτι ἡ ἐρημνεία τοῦ συμπαντος ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἐνοράσεως (Scientia Intuitiva), φυσικὰ μόνον τῆς ἰδικῆς του. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ἐπιλοδοῖε νὰ παρουσιάσῃ φιλοσοφικὸν σύστημα συντεταγμένον μὲ μαθηματικὴν διάρθρωσιν καὶ ἀυστηρότητα. Παρὰ ταῦτα ὅμως μόνον μορφολογικῶς μεμείται τὴν μαθηματικὴν μέθοδον, διότι κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ σύστημά του διέπεται ἀπὸ συνεχεῖς αὐθαίρεσας. Ἡ φιλοσοφικὴ αὐτὴ νόσος ἐκορυφώθη εἰς τοὺς ρωμαντικούς, εἰς τὸν Schopenhauer καὶ εἰς τὸν Nietzsche.

Ἡ φιλοσοφικὴ αὐθαίρεσία⁽³⁾ εἶναι πρόξενος πλήρους θεωρητικῆς διαφθορᾶς λαθῶν ὀλοκλήρων, ὅταν τὴν χρησιμοποιοῦν ἀρρωστημέναι ψυχαί, διότι καὶ αἱ αὐθαίρετοι κοσμοθεωρίαι των θὰ εἶναι ἀρρωστημένα. Ὅταν μάλιστα διατυπώνωνται εἰς ὕψος γλαφυρόν, παρουσιάζουν δὲ καὶ μεθοδικὴν συνοχὴν, τότε δημιουργοῦν εἰς τοὺς ἀφελεῖς τὴν ἐντύπωσιν ἀληθείας. Κατὰ τὴν ὥραιαν δὲ εἰκόνα—τὴν ὅποian χρησιμοποιοῖ ὁ Bacon διὰ τὰ φιλοσοφήματα τοῦ εἴδους αὐτοῦ—ὅπως μία δραματικὴ πράξις, ἡ ὁποία παριστάνεται εἰς τὸ θέατρον δημιουργεῖ τὴν ψευδῆ ἐντύπωσιν τῆς ἀληθείας, οὕτω καὶ τὰ φιλοσοφικά αὐτὰ συστήματα δημιουργοῦν τὴν ψευδῆ ἐντύπωσιν ἀληθείας. Ἐνεκα δὲ τῆς ἀναλογίας των πρὸς τὰς θεατρικὰς παραστάσεις τὰ ὀνομάζει εἰδωλα τοῦ θεάτρου. Οἱ ἡγέται τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν διεμαρτύροντο διὰ τὰ νοσηρὰ φιλοσοφήματα τῶν παραστρατημένων φιλοσόφων. Καὶ ἐνθ' τοὺς φιλοσόφους τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἐχαρκτήριζε τὸ ἄγνον καὶ ἡ ἀποπλάνησις τῶν πνευμάτων, ἀντιθέτως τοὺς πηγαίους ἐρευνητὰς τῆς φύσεως ἐχαρκτήριζε ἡ γόνιμος δημιουργία καὶ ἡ Πίστις, ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν 18ον καὶ 19ον αἰῶνα, ὅτε ἠμαίζεν ὁ ὀλιωμός.

III

Θὰ θεωρήσωμεν λοιπὸν ἀσθένειαν τὴν ἐμπνεῖσιν τῶν φωτεινῶν ἐκείνων διανοειῶν, διὰ τῆς ὁποίας οὗτοι συλλαμβάνουν ἐν μιᾷ στιγμῇ, ὅτι δὲν κατορθώνει ἡ μεθοδικὴ ἐρευνὰ ὀλοκλήρων ἐτῶν; Βεβαίως ὄχι. Ἄλλ' ὅμως ἀπαιτεῖται συνετὴ διάκρισις μεταξύ ἐ μ π ν ε ὕ σ ε ω ς καὶ α ὐ θ α ἰ ρ ε σ ἱ α ς. Εἰς τοῦτο ἀκριβῶς ἐγκτεται ἡ αἰτία τῆς παραπλάνησεως, δηλ. εἰς τὸ ὅτι διάφοροι γνώμαι,

(3) Βλ. «Διακίρῳξιν» τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων σελ. 97, 99.

τῶν ὁποίων ἡ ἀνάπτυξις ἐγένετο μὲ ἡθοποιῶν καὶ πλοῦτον εἰκόνων, ἐξελαμιδά-
νοντο ὡς ἐμπνεύσεις.

Ὅροι ἀπαραίτητοι οὐχὶ ἕως καὶ ἰκα-
νοί, διὰ τὴν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν
πραγματικότητα μίᾳ περὶ κόσμου θεω-
ρία, εἶναι δύο. Πρῶτον πρέπει τὸ μέρος
τῆς κοσμοθεωρίας, τὸ ὅποιον ἀφορᾷ εἰς
τὴν φύσιν νὰ μὴ ἀντιτίθεται πρὸς ἀλη-
θείας, τὰς ὁποίας παρέχει αὐτὴ ἡ φύσις.
Δηλ. πρέπει νὰ μὴ συμβαίνειν ὅτι μὲ τὴν
ὕλιστικὴν κοσμοθεωρίαν, ἡ ὁποία δέχε-
ται ὡς ὑψίστας ἀρχάς τοῦ σήμπαντος
τοὺς νόμους τῆς ὕλης μὲ θεμέλιον τὸν
νόμον τῆς τυφλῆς αἰτιότητος, ἐνῶ ἡ
κατάλληλος π.χ. διασκευὴ
τῶν ὀργανισμῶν πρὸς διατήρησιν τῆς
ζωῆς διαλαλεῖ ὅτι ὑπὲρ τὸν νόμον τῆς
τυφλῆς ἀνάγκης ὑπάρχει ἡ δύναμις ἡ
ἐπιδικώκουσα σκοπῶν. Καὶ αὐτὴ ἡ θεω-
ρία τοῦ Darwin, τὴν ὁποίαν κακομετε-
χειρίσθησαν οἱ ὕλισται πρὸς ὑποστήλω-
σιν τῆς θεωρίας των, δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ
ἐρμηνεύσῃ τὸ σκόπιμον πρὸς διατήρησιν
τῆς ζωῆς, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀποβολὴν τοῦ
μειονεκτήματος.

Δεύτερον πρέπει ἡ κοσμοθεωρία νὰ μὴ
ἀντιφάσκη πρὸς ἑαυτήν. Π. χ. ὁ E.
Hartmann, ἐπειδὴ ἀντελήφθη ὅτι ἡ δι-
δασκαλία τοῦ Schopenhauer περὶ τῆς
τυφλῆς βουλήσεως (ὀρμῆς)
δὲν ἐρμηνεύει τὴν σκοπιμότητα εἰς τὴν
φύσιν, διὰ τοῦτο ἐδέχθη ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ
κόσμου εἶναι οὐσία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται
ἀπὸ βούλησιν, τυφλὴν (ὀρμὴν) καὶ πα-
ράστασιν (ιδεάν τοῦ σκοποῦ), ἡ ὁποία
κατευθύνει κατὰ σκοπὸν τὴν ὀρμὴν. Πα-
ρὰ ταῦτα δέχεται οὗτος τὴν ἀρχὴν αὐ-
τὴν τοῦ κόσμου ἀσυνειδήτων. Ἡ παρά-
στασις ἕως προϋποθέτει συνειδήσιν, ἐ-
πιμένως ἡ θεωρία τοῦ Hartmann ἀντι-
τίθεται πρὸς ἑαυτήν.

Δὲν πρέπει ἕως νὰ ἐκληφθῇ ὅτι τὸ
παράδοξον μᾶς κοσμοθεωρίας εἶ-
ναι λόγος ἀπορρίψεως αὐτῆς. Ὁ Ἡρά-

κλείδης ὁ Ποντικός ἀπεκαλεῖτο Π α ρ α-
δοξολόγος, διότι ἐδίδασκει περι-
στροφὴν τῆς γῆς περὶ τὸν ἄξονα τοῦ
κόσμου, δεχόμενος ἡλιοκεντρικὸν σύστη-
μα. Ἡ ἐμπνευσίς του ἕως αὐτῆ δὲν ἀν-
τιτίθεται πρὸς ἑαυτήν, ἀλλ' οὔτε καὶ πρὸς
τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας.

Συστήματα κοσμοθεωριακά, τὰ ὁποία
δὲν πληροῦν τοὺς δύο ἀνωτέρω ὅρους εἶ-
ναι φαντασιοκοπήματα. Τόσον ἡ ὕλι-
στικὴ μεταφυσικὴ ὅσον καὶ ἡ ἰδε-
αλιστικὴ τοιαύτη, ἀποτελοῦν τὰς
κλασσικὰς οὐτοπίας. Εἰς τοῦτο ὀφείλε-
ται τὸ ὅτι ἐπαύσαν, ἀκόμη καὶ οἱ ἀφε-
λεῖς, νὰ πιστεύουν τοιοῦτου εἴδους μετα-
φυσικὰς.

Οἱ φιλόσοφοι τῆς αὐθαιρεσίας ἐπλει-
οῦτον εἰς παραλογισμοὺς καὶ ρωμαντι-
σμοὺς, διότι ἐνόμιζον ὅτι ἡ ἰδικὴ των
νόησις θὰ ἄνηθῆ νὰ συλλάβῃ ὡς δέκτης
τὰς ὑπὲρ λόγον ἀληθείας. Εὐτυχῶς ἡ
νόσος αὐτῆ ὑπεχώρησε καὶ ἀκολουθεῖ-
ται τῶρα κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ συντη-
τικὴ φιλοσοφικὴ ὁδός, τὴν ὁποίαν ἠκολούθη-
σαν οἱ ἐκείνοι, ὅσοι προσέφερον πολυ-
τήμους ὑπερησίας μορφώσαντες τὴν φι-
λοσοφίαν, ἡ ὁποία ἐγαλοῦχησε τὰς ἐπὶ
μέρους ἐπιστήμας.

IV

Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνακαλύψωμεν
μὲ μόνον τὸν ἀνθρώπινον νοῦν τὰς μυστη-
ριώδεις, δηλ. ὑπὲρ λόγον ἀληθείας, αἱ
ὁποῖαι ἀφοροῦν εἰς τὴν ἀνάιτον αἰτίαν
τῶν ὄντων. Οὔτε ὁ καθαρὸς λόγος οὔτε
ἡ ἀνθρωπίνῃ ἐμπνευσίς δύναται νὰ δα-
μάσουν τὰς ἀληθείας αὐτάς. Ἐκ τῶν ὑ-
πὲρ λόγον ἀληθειῶν μερικὰς μᾶς «δι-
ηγεῖται» ἀπ' εὐθείας ἡ φύσις. Τοιαῦτα
εἶναι ἡ ὑπαρξίς ἀνάρχου ὄντος, ἡ σχέ-
σις χρόνου καὶ χρόνου (*) κ.ἄ. Ἀπὸ τὴν

(4) Ἴδε ἄρθρον μας «Ἀπὸ τὴν φιλοσο-
φίαν τῶν θεικῶν ἐπιστημῶν», «Ἄκτινες»
1945, σ. 141.

βαθεῖαν ἔρευναν τῆς φύσεως ἀνακαλύπτομεν γενικὰς μόνον ιδιότητας τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἀνθρώπινον ἕως πνεῦμα δὲν ἀρκεῖται εἰς αὐτάς, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφέρῃ ἔσω καὶ μόνον γνώμην καὶ περὶ ἄλλων ἀκόμη ιδιοτήτων τοῦ Θεοῦ, αἱ ὁποῖαι ὡς τοιαῦται ὑπέρκεινται τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου.

Ὁ ἄνθρωπος, ἂν καὶ εἶναι ἐντὸς τῆς δημιουργίας, ἢ ὅποια εἶναι ἔργον τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ, δὲν κατώρθωσε νὰ γνωρίσῃ ἀπ' ἑαυτοῦ τὸν Θεόν. «Ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν».

Αἱ ὑπὲρ λόγον ἀλήθειαι, τῶν ὁποίων τὴν γνώσιν τόσοσιν πολὺ ἐπόθησαν οἱ φιλόσοφοι, ὥστε νὰ ἐπιχειροῦν τὰς πλέον κινδυνώδεις ἀκροθασίας, παρέχονται «δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι» εἰς τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθειαν.

Αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι αὐταὶ ὑπὲρ λόγον ἀλήθειαι οὐδέποτε ἀναιροῦν τὰς ἀληθείας, αἱ ὁποῖαι ἀπεκτῆθησαν ἐκ τῆς φύσεως διὰ τῆς ὀρθῆς ὁδοῦ τῆς γνώσεως. Καὶ

αἱ μὲν καὶ αἱ δὲ εἶναι ἀλήθειαι καὶ ἐπομένως ἀποτελοῦν μίαν ἁρμονικὴν συμφωνίαν, τὴν συμφωνίαν τῆς ἐπιστήμης πρὸς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν ἀλήθειαν. Μόνον πρὸς αὐθαίρετα κοσμοθεωρητικὰ ἐπινοήματα ἀντιτίθενται αἱ ὑπὲρ λόγον ἀλήθειαι. Ἐπομένως πρὸς σχηματισμὸν κοσμοθεωρίας ἢ μὲν περὶ ἡμᾶς φύσις, μελετωμένη διὰ τῆς ὀρθῆς γνωστικῆς ὁδοῦ, θὰ παράσχη τὴν κοσμοθεωρητικὴν προπαυδεῖαν, ἢ ἔγκυρος δὲ ὑπὲρ λόγον ἀλήθεια θὰ ἀποτελέσῃ τὸ κύριον μέρος τῆς ὑγιοῦς κοσμοθεωρίας. Τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν διατυπώνει ὁ μέγας φυσικὸς Μαγερ γράφων: «Μὲ ὄλην τὴν ψυχὴν μου βεβαιῶνω, ὅτι ἡ ἀληθὴς φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ εἶναι οὐδὲν ἄλλο, παρὰ μία προετοιμασία διὰ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Αἱ φυσικαὶ ἀλήθειαι ἔχουν τοιαύτην σχέσιν πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ὅποιαν σχέσιν ἔχουν τὰ ρυάκια καὶ οἱ ποταμοὶ πρὸς τὸν ὠκεανόν».

Η ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ Ο ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗΣ

Α

Ἡ καλλιτεχνικὴ δημιουργία εἶναι μιὰ πράξη προσωπικότητος. Ὁ καλλιτέχνης δημιουργῶντας καλλιτεχνικὰ ἀγγίζει τὶς λεπτότερες χορδὲς τῆς προσωπικότητός του σὲ μιὰ ἀπ' τὶς ὑψηλότερες εὐκαιρίες γιὰ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς θεοδώρητης αὐτῆς χάρις. Μέσα ἀπ' τὶς χιλιάδες τῶν ἤχων ἀρπάζει ὁ συνθέτης κάθε φορά τὸν ἕνα πού τοῦ ταιριάζει, αἰχμαλωτίζει τοὺς δύο, τοὺς τρεῖς, τοὺς τέσσερις στὴν ἁρμονία καὶ στὴ συμφωνικὴ δημιουργία. Ἀνάμεσα ἀπ' τοὺς ἀναρίθμητους συνδυασμοὺς τῶν χρωμάτων διαλέγει ἐκεῖνους πού τοῦ πᾶνε καλλίτερα κι' ἂν δὲν τοῦ κάνει κανένας τὰ πετάει ὄλα γιὰ νὰ ἐπινοήσῃ ἕνα καινούργιο. Ὁ ποιητὴς κινεῖται μέσα σὲ μιὰ ἀπεραντωσύνῃ λέξεων καὶ εἰκόνων. Φτιάχνει τὸ στίχο του κατὰ δέκα καὶ εἴκοσι τρόπους. Χαλάει καὶ ξαναπλάθει μιὰ στροφή κι' ἕνα ποίημα κατὰ ἀναρίθμητες ποικιλίες μορφῶν. Τί μορφὴ θὰ πάρῃ μέσα στὴ φαντασία τοῦ ποιητῆ τὸ ποίημα πού αὐτὴ τῆ στιγμὴ γεννιέται; Ἀνυπολόγιστες εἶναι αἱ δυνατὲς μορφές πού θὰ τοῦ δώσῃ, καὶ μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι καμμιά ἀπ' αὐτὲς πού ἔχετε ὑπ' ὄψει σας. Εἶναι ἐλεύθερος. Ξεκινᾷ γιὰ κάπου, γιὰ τὴν πραγμάτωσιν μιᾶς μορφῆς. Θὰ βαδίσῃ πρὸς τὸ τέλος ἀπὸ χίλιους δρόμους καὶ μονοπάτια. Μπορεῖ καὶ νὰ σταματήσῃ ξαφνικὰ καὶ ν' ἀλλάξῃ σκοπὸ. Μπορεῖ καὶ νὰ καταργήσῃ τελείως τὸ σκοπὸ του. Γι' αὐτὸ οἱ ἀναρίθμητες σχολές στὴν ποίηση,

στὴ ζωγραφικὴ, στὴ μουσικὴ, στὶς πλαστικὲς τέχνες.

Ἄς πάρουμε πρῶτα τὸν καλλιτέχνη σὰν ἄτομο ἐν σχέσει μὲ τὸν ἑαυτό του. Ἄνθρωπος εἶναι ὁ καλλιτέχνης -δὲν εἶναι θεός! Ὑπάρχει καμμιά πνευματικὴ ἢ σωματικὴ του ἰκανότη-τα, πού νὰ τὴν ἔχη στὸν ὑπέρτατο βαθμό; Ὅχι, φυσικὰ. Οὔτε κι' αὐτὴ τῆ δύναμη τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας πού ὑποτίθεται πὼς εἶναι ἡ ἰσχυρότερη ἔκφανση τῆς προσωπικότητός του. Πὼς λοιπὸν θὰ ἔχη ἀπόλυτη τὴν ἐλευθερία;

Ἐπειτα, ὁ καλλιτέχνης σὰν πνευματικὸς ἄνθρωπος πού εἶναι, παραδέχεται βέβαια γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ γιὰ κάθε ἀληθινὸ ἄνθρωπο, ἕναν ἀνώτερο σκοπὸ. Κι' αὐτὸ κυρίως εἶναι πού χωρίζει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὰ ζῶα. Ποῖός εἶναι ὁ σκοπὸς αὐτός; Παρὰ τὶς διαφωνίες στὰ ἐπὶ μέρους, ὄλα συμφωνοῦνε στὴ γενικὴ ἀρχή, πὼς ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ τελείωσις. Ἡ τελείωσις τῆς προσωπικότητός του. Πὼς θὰ πετύχῃ ὁ σκοπὸς αὐτός; Κι' ἐδῶ διαφωνίες ὑπάρχουν στὶς λεπτομέρειες. Ὑπάρχει ὁμοῦς κοινὴ συμφωνία πάνω σὲ τοῦτο τὸ κεντρικὸ σημεῖο: ὁ δρόμος πρὸς τὴν τελειοποίησιν εἶναι δρόμος ἀρετῆς, δρόμος ἠθικῶν ἀγωνισμάτων. Καὶ ὑπέρτατη ἐκδήλωσις, ὁ ἀλτρουϊσμός, ἡ αὐτοθυσία, ἡ ἀσκήσις τῆς ἀγάπης στὴν χριστιανικὴ τῆς πληρότητα. Αὐτὰ ὁμοῦς προϋποθέτουν μιὰ πρόθυμη θυσία δικαιωμάτων, καὶ πειθαρχία στὴν ἀνώτερη κείνη θέλησις, πού κάθε ἠθι-

κή προσωπικότητα την άκουει συχνά να της λέει «να!» ύστερα από κάθε πράξη της, ή να της φωνάζει επιτακτικά: «Όχι». "Αν τώρα ο καλλιτέχνης μας, σαν αληθινός άνθρωπος, έταξε στον έαυτό του έναν ανώτερο σκοπό, έπεται ότι θα άκολουθήσει κι' αυτός τον ίδιο δρόμο: "Υποταγή σε ανώτερες ήθικες επιταγές, πειθαρχία στον ήθικό νόμο, σ' αυτή την μυστηριώδη προστακτική, που ο Κάντιος τη θεωρούσε μιά απ' τις πρωταρχικές, τις καθαρές, τις *a priori* έννοιες, κι' έλεγε: «Δυσπράγματα γεμίζουν πάντα την ψυχή μου με άπειρο θαυμασμό: ο Έναστρος ουρανός επάνω μου, κι' ο ήθικός νόμος μέσα μου». Σ' αυτόν τον ήθικό νόμο θα πειθαρχήση κι' ο καλλιτέχνης, αν θέλη να πετύχει τον ανώτερο σκοπό-την τελείωση της προσωπικότητός του. Γιατί, φυσικά, τελειοποιημένη προσωπικότητα και ανήθικη, είναι δυο πράγματα που μόνο σε τρελλού κεφάλι θα μπορούσαν να συμβιβαστούν. Να λοιπόν, που κι' εδώ ο καλλιτέχνης δεν είναι άπόλυτα έλευθερος. "Άλλο τώρα το ζήτημα, ότι ο περιορισμός αυτός της έλευθερίας του είναι μιά πράξη έθελουσία, γιατί θεληματικά και αυτόθουλα θα υποτάξει τον έαυτό του στις ανώτερες ήθικες αρχές.

'Άλλά το ότι η έλευθερία του δεν είναι άπόλυτη, θα πεισθῆ γι' αυτό ο καλλιτέχνης κι' απ' την άτομική του πείρα την ειδικά καλλιτεχνική. Εύθως μόλις άρχισει ο καλλιτέχνης να κινῆται μέσα στην άτμόσφαιρα της καλλιτεχνικής δημιουργίας, θα δῆ άμέσως μπροστά του ένα σύνολο από νόμους και ρυθμούς που πρέπει να συμμορφωθῆ και να τους εφαρμόση. Το ώραίο έχει κι' αυτό τους νόμους του. "Η πραγμάτωση του ώραίου μέσα στην τέχνη, δεν γίνεται με την άναρχία. "Η άναρχία φέρνει σύγχυση, ή σύγχυση φέρνει

το χάος και το χάος δεν είναι το ώραίο, αλλά είναι εκείνο που ύπήρχε προτού υπάρξη ή δημορφιά-ο κόσμος με την αρχαία έννοια της λέξεως. Μόνο με την άρμονία και με την τάξη και με το ρυθμό πραγματώθηκε απ' τον 'Υπέρτατο Καλλιτέχνη μέσ' στην δημιουργία το ώραίο, και μόνο μ' αυτήν μπορεί να πραγματωθῆ και στο έργο της τέχνης. "Άλλά, άρμονία χωρίς ρυθμό, είναι εκείνο που έλεγε ειρωνικά ο Ροϊδης: σκορδαλιά χωρίς σκόρδο! Μιλᾶμε γιά τῆ μουσική άρμονία και δεν θάπρεπε να ξεχάσουμε μέσα σε πόσους περιορισμούς κινείται ο καλλιτέχνης μουσικός, άφου όχι μόνο σαν νεαρός μαθητευόμενος υποχρεώνεται να πειθαρχήση σε μιά δόκληρη σειρά κανονισμών και νόμων, αλλά κι' όταν άκόμη φθάση να γίνῆ κάποτε ένας μεγαλοφυῆς συνθέτης, θα είναι υποχρεωμένος να έξαρτά την έπιτυχία του όχι απ' τῆ μεγαλοφυΐα της συλλήψεως μονάχα, αλλά κι' απ' τις χορδές άκόμη του βιολιού ή τῆν ποιότητα του δοξαριού του!

Το ίδιο κι' ο ζωγράφος. Ρωτήστε τον μεγάλο καλλιτέχνη. "Εκείνο που παρουσίασε τελικά στον πίνακά του, δεν είναι παρά μιά μερική έκφραση εκείνου που συνέλαθε ή καλλιτεχνική ψυχή του. "Από τῆ στιγμιαία καλλιτεχνική σύλληψη, που γίνεται καμμιά φορά σε κλάσμα δευτερολέπτου, ως τῆν τελική πραγμάτωση της σε συγκεκριμένη μορφή έργου, πόσοι άλλοι παράγοντες θα μεσολαθήσουν! "Η καλή ή κακή ποιότητα των χρωμάτων, ή καλή ή κακή ποιότητα των χρωστίων, ή καλή ή κακή διάθεση του καλλιτέχνη σε κάθε μιά στιγμή της εργασίας του, ή κούραση ή ή βιασύνη της πολλῆς δουλειᾶς, που έκανε έναν Ραφαήλ λόγου χάρη να έμπιστεύεται τῆ συνέχιση των πινάκων του πολλές φορές στοὺς μα-

θητάς του-τόσοι ἄλλοι παράγοντες αἰσθητοὶ ἢ ἀδιόρατοι, σοφaroὶ ἢ ἀνεπαίσθητοι, πάντως ὁμῶς περιοριστικοὶ τῆς ἀπόλυτης δημιουργικῆς ἐλευθερίας τοῦ καλλιτέχνη.

Κι' ἂν θέλατε νὰ ρωτήσετε τὸν ποιητὴ αὐτὸς θὰ εἶχε νὰ σᾶς διηγηθῆ μιὰν ὀλόκληρη ὁδύσεια γιὰ κάθε ἕνα ἀπ' τὰ τέκνα τοῦ πνεύματός του, γιὰ κάθε ἕνα ποιημά του. Καὶ μάλιστα θὰ εἶχε νὰ σᾶς πῆ περισσότερα, ὄχι γιὰ τὰ ποιήματα ποῦ ἔγραψε, μὰ γιὰ κείνα ποῦ δὲν ἔγραψε ποτέ. Πόσες δυσκολίες, ἀλήθεια, γιὰ νὰ ὑποτάξῃ ὁ ποιητὴς τὴν ἔμπνευσή του, γιὰ νὰ τὴν ἀναγκάσῃ νὰ πάρῃ μιὰ συγκεκριμένη μορφή, νὰ ὀλοποιήσῃ τὴν πνευματικὴ σύλληψη! Ἡ ἰδέα πρέπει νὰ ντυθῆ μέσα σὲ λέξεις. Πρέπει νὰ γραφῆ στὸ χαρτί. Πρέπει νὰ διαβασθῆ, ν' ἀναδῶσῃ ἦχο, νὰ γίνῃ ἀπαγγελία, ἀκουσμα. Θὰ πετύχῃ ὁ ποιητὴς τὴν κατάλληλη λέξη, ὥστε νὰ ἀναπαραγάγῃ ἀκριβῶς τὴν πνευματικὴν του σύλληψη; Θὰ πλάσῃ μὲ τίς συλλαβὲς τὴν αἰθέρια μορφή ποῦ συνέλαβε στὸ νοῦ του; Θὰ μπορέσῃ μὲ σύμφωνα καὶ μὲ φωνήεντα νὰ κάμῃ ἀκουστὴ σὲ ὄλους τῆ μουσικῆ αὐτῆ ποῦ πλημμυρίζει τὴν ψυχὴ του, τίς ἀρμονίες, τὸν ἐνθουσιασμό, τὴν ἔξαρση, τὴ μωστηριώδη ἀνάταση τῶν εὐτυχισμένων καλλιτεχνικῶν του στιγμῶν; Ἄλλοιμονο! Πολλὲς φορές δὲν ἔφθασε νὰ πραγματώσῃ παρὰ ἕνα ἐλάχιστο μέρος. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ποῦ ἔκανε τὸ Σολωμὸ νὰ σκίξῃ τὰ χειρόγραφα του ἢ νὰ ἀποδοκιμάζῃ μὲ συντριπτικὲς κρίσεις δικὰ του ποιήματα προγενέστερα, γιὰτὶ κατόπιν τὰ εὗρισκε πολὺ φτωχὰ, ἀνάξια νὰ θεωρηθοῦν πῶς ἐπραγματώσαν τὸ νόημα τῆς τέχνης.

Ἔστερα ἀπ' ὅλα αὐτά, πῶς μπορεῖ νὰ γίνεταὶ λόγος γιὰ ἀπόλυτη ἐλευθερία τοῦ καλλιτέχνη; Εἶναι ὀλοφάνερο;

ἢ ἀπόλυτη ἐλευθερία στὴν Τέχνη, εἶναι μιὰ ἀπλή φαντασίωση.

*

Αὐτὰ ὅμως ποῦ εἶπαμε ὡς τώρα ἀφορῶσαν τὸν καλλιτέχνη σὰν ἄτομο. Ξεχωρίσαμε τὸν καλλιτέχνη ἀπ' τὴν κοινωνία κι' ἀπ' τὸν πολιτισμὸ, καὶ τὸν πῆραμε ἀπλᾶ αὐτὸν τὸν ἴδιο ἐν σχέσει μὲ τὸν ἑαυτὸ του. Ὑπάρχει ὁμῶς καὶ μιὰ ἄλλη σκοπιὰ, ἀπ' ὅπου θὰ πρέπει νὰ κυττάξουμε καὶ τὸν καλλιτέχνη καὶ τὸ ζήτημά μας. Εἶναι ἡ σκοπιὰ ποῦ μᾶς δίνει τούτῃ ἡ καινούργια πρόταση: Τὸ ἄτομο καλλιτέχνης καὶ τὰ ἄλλα ἄτομα.

Καθένας καταλαβαίνει ὅτι καὶ ἡ σκοπιὰ αὐτὴ ἔχει τὴ σημασία της. Ἀπ' τὴν ἀποψη μάλιστα τὴν κοινωνικὴ, αὐτὴ ἔχει μεγαλύτερη σημασία παρὰ ἡ προηγούμενη. Γιατὶ ἡ Τέχνη, εἶπαν πολὺ σωστά, εἶναι κοινωνικὸ λειτουργημα. Ἄν αὐτὸ εἶναι ἀληθινὸ, τότε τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τοῦ καλλιτέχνη πρέπει νὰ ἐξετασθῆ καὶ στὴν ἀναφορά του μὲ τὰ ἄτομα ποῦ τὸν κυκλῶνουν, μὲ τὸν κοινωνικὸ ὄργανισμό, ποῦ κι' αὐτὸς θέλει νὰ ἀποτελῆ ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ζωντανὰ καὶ τὰ πιὸ ὑπολογίσιμα μέλη του.

Ἄς πάρωμε πάλι στὴν ἀρχὴ τὸν καλλιτέχνη ὄχι σὰν καλλιτέχνη μὰ σὰν ἄτομο. Μέσ' στὴν κοινωνία ποῦ ζῆ, ὑπάρχουν κι' ἄλλα ἄτομα. Χιλιάδες, μυριάδες ἄτομα. Ὅλοι αὐτοὶ εἶναι ἄνθρωποι, θέλω νὰ πῶ εἶναι προσωπικότητες ἐλεύθερες, τόσο ἐλεύθερες ὅσο κι' ὁ καλλιτέχνης. Καὶ ὁμῶς ἡ ἐλευθερία τους μπαίνει σὲ ὀρισμένους περιορισμούς. Λόγου χάρι, ὁ ἕνας δὲν μπορεῖ μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι εἶναι ἐλεύθερος, νὰ μπαίνει στὸ σπιτι τοῦ ἄλλου σὰν νοικοκύρης, νὰ παίρνῃ ὅ,τι θέλει, νὰ κἀνῃ ὅ,τι τοῦ γουστᾶρει. Κι' ἂν μοῦ πῆτε ὅτι αὐτὰ καμμιά φορὰ συμβαίνουν, μόνοι

σας θὰ ἀναγνώρισετε ὅτι ἡ κοινὴ συνειδηση τὰ καταδικάζει, καὶ πάντως μὴ ἐλεύθερη κοινωνία δὲν τὰ παίρνει ποτὲ γιὰ ὑποδειγματικὰ πρότυπα, ἀπάνω στὰ ὅποια νὰ ρυθμισθῇ τὶς σχέσεις τῶν ἀτόμων. Λοιπὸν, ἡ ἐλευθερία τοῦ καθενὸς περιορίζεται ἀπ' τὴν ἐλευθερία τοῦ ἄλλου-τῶν ἄλλων. Καὶ μόνο στὴν ἀρμονικὴ συνεργασία καὶ στὸν ἀλληλοσεβασμὸ πού δείχνουν ἀμοιβαίᾳ ἐλεύθερες προσωπικότητες, μπορεῖ νὰ οἰκοδομηθῇ μιὰ ἀληθινὰ πολιτισμένη κοινωνία. Ἄν ὁμως αὐτὸ ἰσχύει γιὰ ὅλα τὰ ἄτομα πού ἀποτελοῦν τὴν κοινωνία, πολὺ φυσικὰ ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν καλλιτέχνη σάν ἰσοδύναμο καὶ ἰσότημο, ἀλλὰ καὶ συυπεύθυνο μὲ τὸ καθένα ἄλλο μέλος τῆς κοινωνίας.

Παίρνουμε τώρα τὸν καλλιτέχνη σάν καλλιτέχνη μὲς' στὴν κοινωνία. Ποιὰ εἶναι ἡ ἀποστολὴ του; Νὰ πραγματώσῃ σὲ ἔργα τέχνης τὸ ὠραῖο-τὸ «καλὸ» κατὰ τοὺς ἀρχαίους. Ἄρα, νὰ καλλιεργῇ καὶ νὰ ἐξυψώσῃ τὸ καλογολικὸ συναίσθημα τῶν συνανθρώπων, τῆς κοινωνίας. Ἐπομένως ἀπευθύνεται σὲ πνευματικὲς ἀνάγκες τῆς κοινωνίας, ὅπως λόγου χάρις κι' ὁ ἐπιστήμων, ὁ θεολόγος, ὁ δάσκαλος καὶ ἄλλοι. Ὑπάρχουν ὁμως καὶ οἱ ἄλλοι πού ἀνταποκρίνονται σὲ ὕλικές ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων. Αὐτοὶ ὑποχρεώνονται φυσικὰ νὰ προσφέρουν τὸ ψωμί, τὸ φρούτο, τὸ φάρμακο, ὅλα κατ'ἀλληλα γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἀγοραστῶν. Καὶ νομίζω πὼς δὲν ὑπάρχει κανένας πού νὰ τὸ θεωρῇ αὐτονόητο, ὅτι θὰ δώσῃ τὰ λεφτά του γιὰ νὰ πάρῃ σάπιες ντομάτες, ἀποσυντεθειμένο κρέας ἢ ξυρισμένο ψωμί. Ἴσα-ἴσα, τὸ θεωρεῖ ἀντίθετα πολὺ φυσικὸ νὰ ζητήσῃ τὴν τιμωρία τοῦ ἀσυνείδητου αὐτοῦ ἐμπόρου. Μήπως ἀραγε ὁ ἔμπορος θὰ μπορούσε ἀπολογούμενος νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἐλευθερία του; Κύριοι, θὰ πῆ, ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθε-

ρίας τῆς ἐξασκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματός μου, μπορῶ νὰ πουλάω ὅτι θέλω! Ἄρα καὶ σάπιο κρέας. Καὶ ὁ φαρμακοποιὸς δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἐλευθερία του; Κύριοι, θὰ ἔλεγε κι' αὐτός, βεβαίως ἐκάμαμε λάθος καὶ ὁ πελάτης μας δυστυχῶς ἐδηλητηριάσθη, διότι ἐδώσαμεν εἰς αὐτὸν στρυχνίνην κατὰ λάθος, ἀλλ' ἐπικαλούμεθα τὴν ἐλευθερίαν ἐν τῇ ἐξασκήσει τοῦ ἐπαγγέλματος! Εἶναι βέβαια πὼς οἱ δικαστὲς θ' ἀρχίσουν νὰ σκέπτονται στὰ σοβαρά, ἂν ἐδῶ συντρέχῃ περίπτωσις φυλακῆς ἢ φρενοκομείου. Ποιὰ ἐφαρμογὴ ὁμως μποροῦν ἔχουν αὐτὰ στὴν περίπτωσις τοῦ λογοτέχνη; Πολὺ μεγάλη. Ἄν ἐκεῖνοι πού ἀναλαμβάνουν νὰ ἀνταποκριθοῦν σὲ ὕλικές ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ προσφέρουν πάντα τὸ κατάλληλο γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τοῦ σκοποῦ, δὲν εἶναι τουλάχιστον στὸν ἴδιο βαθμὸ ὑποχρεωμένοι νὰ κἀνῃ τὸ ἴδιο κι' ἐκεῖνος πού ἀνέλαβε νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὶς πνευματικὲς μας ἀνάγκες;

Ἴσα-ἴσα, αὐτὸς πρέπει νὰ κριθῇ ἀσχηρότερα. Κι' ὁ λόγος εἶναι φανερός. Ποιὸς τὸν ἔταξε σ' αὐτὴ τὴν ἀποστολή; Κανένας. Μόνος του τὴν ἀνέλαβε. Μόνος του παρουσιάσθηκε μιὰ μέρα στὴν κοινωνία καὶ τῆς εἶπε: Ἐγὼ εἶμαι ὁ πνευματικὸς ὁδηγός.

Λοιπὸν, ἐδῶ θὰ ποῦμε τὸ ἐκ τῶν λόγων σου κρινῶ σε». Ἄν ὁ λογοτέχνης προβάλλει μὲ τόσο ὑπέρογκες ἀξιώσεις, ἀνάλογες εἶναι καὶ οἱ ὑποχρεώσεις του. Ἄν εἶναι ὁ πνευματικὸς ὁδηγὸς τοῦ ἔθνους του, πρέπει νὰ διηγῆ τὸ ἔθνος του πρὸς τὸ φῶς, πρὸς τὴν ἠθικὴ ἀνωτερότητα, πρὸς τὴν πνευματικὴ ὁμορφιά. Ἄν ἔχῃ τὴν ἀξίωση νὰ περνᾷ γιὰ θεὸς ἀνάμεσα στοὺς συγχρόνους του, τότε πὼς θὰ συμβιβάσῃ μ' αὐτὸ τὶς ἠθικὲς ἀσχημίες, τὶς πνευματικὲς κατωτερότητες, τὸ χαμῆ-

λωμα τῆς ἠθικῆς στάθμης καὶ κείνη τὴν ἀπαίτεια κραυγὴ πού εἶπε κάποτε στὸ Ἄλγερὶ ὁ Ὅσκαρ Οὐάιλντ καὶ τὴν εἶπαν δυστυχῶς κι' ἄλλοι πολλοὶ μὲ τὰ ἔργα τους; «Ἐλπίζω νὰ ἔκαμα ἀρκετοὺς ἀνθρώπους σ' αὐτὴ τὴν πόλη». Κι' ἂν οἱ ποιητὰ ἐπιμένουν σῶνει καὶ καλὰ νὰ τοὺς ἀναγνωριστῇ πῶς εἶναι οἱ μεγαλύτεροι ἄνθρωποι τοῦ αἰῶνα τους, θὰ πρέπει τότε νὰ εἶναι ἀπὸ κάθε ἀποψη μεγάλοι καὶ προπάντων ἀπ' τὴν ἀποψη τοῦ χαρακτῆρα καὶ τῆς ἠθικῆς προσωπικότητος. Γιατί ὁ κόσμος μὲ ὅλες τὶς μιζέριες του καὶ τὶς ἀβλιότητές του, δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ παραδέχεται ἠγετικές τάξεις ἀπὸ κατώτερους ἀνθρώπους. Ἐκτός ἂν ἀποφασίσῃ τὴν αὐτοκτονία του. Καμμιά δικαιολογία δὲν χωρεῖ, ἐν ὄνοματι τάχα τῆς ἐλευθερίας τῆς τέχνης. Ὁ καλλιτέχνης-τό ξαναλέμε-μόνος του ἀνέλαθε τέτοιες βαρεῖες ὑποχρεώσεις. Ἡ κοινωνία ποτὲ δὲν τὸν πῆρε μὲ τὴ βία νὰ τοῦ πῇ: «ἐσὺ θὰ εἶσαι ὁ πνευματικὸς μου ἡγέτης». Παρουσιάσθηκε μόνος του. Σὰν ἐλεύθερος καὶ αὐτεξούσιος ἄνθρωπος, ἔκαμε μιά συμφωνία. Ὑπέγραψε ἕνα εἶδος συμβολαίου. Ἡ ὑπογραφή του εἶναι σύμβολο τῆς ἐλευθερίας του. Πρέπει νὰ τὴν τιμῆσῃ. Ἀπ' τὴν στιγμή πού παραβαίνει τὴ συμφωνία, ἀτιμάζει τὴν ὑπογραφή του. Ἐκεῖνο πού πρέπει νὰ κάμῃ εἶναι: διαλύοντας τὴ συμφωνία νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἀποστολὴ πού ἀνέλαθε. Αὐτὴ θὰ εἶναι ἡ πιὸ τίμια πράξη τῆς ζωῆς του.

Καὶ τώρα σὰς παρακαλῶ ν' ἀνεβοῦμε μαζὶ σ' ἕνα ἄλλο σκαλοπάτι. Ἀπ' αὐτὸ δὲν θὰ δοῦμε πιά τὸν καλλιτέχνη εἶτε σὰν ἄτομο εἶτε σὰν μέλος τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ἀλλὰ θὰ δοῦμε τὴν Τέχνη. Τὴν Τέχνη σὰν ἀξία τοῦ πολιτισμοῦ στίς σχέσεις της μὲ τὶς ἄλλες

ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ. Ποιά θέση θὰ μπορούσε νὰ ἔχῃ ἐδῶ τὸ δόγμα τῆς ἀπόλυτης αὐτονομίας τῆς Τέχνης;

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ Τέχνη ἀπετέλεσε γιὰ κάθε ἐποχὴ μιὰν ἀπ' τὶς βασικὰς ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ. Καμμιά περίοδος μεγάλων ἐξάρσεων τῆς ἀνθρωπότητος δὲν ὑπάρχει ὅπου ἡ Τέχνη νὰ μὴν ἐπρόσφερε τὴ δική της φωνή, γιὰ ν' ἀπαθανάτισῃ τὰ μεγάλα κατορθώματα. Αὐτὴ ἔκαμε ποιήματα καὶ τραγοῦδι τοὺς σαλαμινομάχους, ἔκαμε Παρθενῶνα τὴ χρυσοῦ ἐποχῇ τοῦ Περικλέους, ἔκαμε Ἀκάθιστο Ὕμνο τὶς ἐποποιεῖς τοῦ Ἡρακλείου, ἔκαμε Ἀγία Σοφία τὸ Βυζάντιο, ὕψωσε σὲ γοθικά μεγαλοεργήματα τὸ Δυτικὸ Μεσαίωνα, ἔκαμε τραγοῦδι τὸ εἰκοσιένα. Ὅλες οἱ ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ βρῆκαν τὴν ἐκφρασὴ τους κατὰ καιροὺς μὲς' στὴν ἀξία Τέχνης.

Τί σημαίνει ὅμως αὐτὸ; Σημαίνει ὅτι ἡ Τέχνη προσφέρθηκε πάντα, στίς μεγάλες ἐποχές τῆς ἱστορίας νὰ ὑπηρετήσῃ πρόθυμα τὶς ἄλλες ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ. Μὲ δυὸ λέξεις: τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ Θεό.

Τώρα ὅμως, τὸ δόγμα τῆς ἀπόλυτης ἀνεξαρτησίας, τὸ δόγμα «ἡ Τέχνη γιὰ τὴν Τέχνη» εἶναι φανερό ὅτι κινεῖ σὲ μιὰ ἐπανάσταση ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἀλήθειας.

Ἡ Τέχνη θεωρῶντας ἀνυπόφορη σκλαβιά τὴν ἀπαίτηση τῶν ἄλλων ἀξιῶν νὰ ὑπολογίζονται ἀπ' αὐτὴν ἀνατινάξεται γιὰ νὰ σπᾶσῃ τὶς ἀλυσίδες καὶ κηρύττει στὸ σύμπαν μὲ τὸ σῶμα τῶν ὁπαδῶν τῆς «πούρας ποιήσεως» τὴν ἀπέραντη ἐλευθερία τῆς Τέχνης.

Αὐτὸ τὸ κίνημα τῆς ἀνταρσίας εἶναι σχετικὰ νεώτερο-μόλις τοῦ περασμένου αἰῶνα. Ἀλλὰ πρέπει ν' ἀνατρέξουμε ἀρκετὰ παλαιότερα, στὴν ἀρχὴ τῆς Ἀναγεννήσεως, γιὰ νὰ τὸ φωτίσουμε καὶ νὰ τὸ ἐξηγήσουμε ψυχολογικὰ καὶ φι-

λοσοφικά. Είναι γνωστό ποῖο ἦταν τὸ πνεῦμα τῆς Ἀναγεννήσεως, τὸ περίφημο οὐμανιστικὸ πνεῦμα: Ἡ λατρεία τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀνθρώπος λυτρώνεται μόνος του: Ἄρα δὲν ἔχει ἀνάγκη λυτρωτοῦ. Ὁ ἀνθρώπος εἶναι αὐτάρκης: Ἄρα δὲν χρειάζεται τίποτα καὶ κανέναν. Ἡ κυρίαρχη θέληση εἶναι ἡ θέληση τοῦ ἀνθρώπου. Κάθε ἄλλη, κι' αὐτὴ ἡ θεϊκὴ, πρέπει νὰ τραθηχτοῦνε στὴν ἄκρη. Κριτήριον τῆς ἀλήθειας εἶναι τὸ ἀνθρώπινο λογικὸ ἄχρηστη λοιπὸν ἡ ἀποκάλυψη. Πηγὴ τοῦ ἠθικοῦ δέοντος καὶ ἀπόλυτος γνώμονας εἶναι ἡ ἀνθρωπινὴ συνείδηση καὶ κρίση. Ἄρα εἶναι περιττός ὁ ἠθικὸς νόμος τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἔτσι, στὸν Μεσαίωνα ποῦ εἶχε κέντρο τοῦ παντός τὸ Θεό, ἡ Ἀναγέννηση ἀπάντησε βάζοντας κέντρο τοῦ παντός τὸ Ἐγώ (*). Ἀλλά, μὲ τὸν ἔκτοπι-

σμό τοῦ Θεοῦ, τὸ ἐγὼ ἔμεινε χωρὶς τὸ σύ. Ἐμεινε ξεκάρφωτο. Φυσικὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ὁ ἔκτροχιασμός του, ἡ μοναδικὴ στὴν ἱστορία περιφρόνηση τῆς ἀξίας τοῦ ἀτόμου, ἡ πολτοποίηση τοῦ ἐγώ, ἡ χρεωκοπία τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Ἔτσι, ὁ ἀτομισμός, τὸ γνησιώτερο δημιούργημα τῆς Ἀναγεννήσεως, κατέληξε στὴν κατάρρευση τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἀπέραντη ἐλευθερία στὴν τυραννικώτερη σκλαβιά.

Δυστυχῶς, τὸ διαλυτικὸ αὐτὸ πνεῦμα μπῆκε καὶ στὴν Τέχνη. Ὁ ἀτομισμός τὴν κατέκτησε μὲ τὸ δελεαστικὸ κήρυγμα τῆς ἀπεριόριστης ἀνεξαρτησίας. Ἡ Τέχνη αὐτόνομη καὶ λεύτερη στὴ δημιουργία της. Κάθε ἐπέμβαση τρίτων, εἶναι βεβήλωση τοῦ ναοῦ τῆς Τέχνης!

(Συνεχίζεται)

Γ. ΒΕΡΙΤΗΣ

(*) Γιατὸ τὸ θέμα ἴδε τὴ «Διακήρυξη τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων» σελ. 154 ἐπ.

SIR JAMES HOPWOOD JEANS

1877—1946

B

Ο φυσικός Sir Oliver Lodge έχαρακτήριζε ζώντας ακόμη τον Jeans, «ώς έναν από τους βεβηγαλυτέρους άνδρας του κόσμου». Τα εγκυκλοπαιδικά λεξικά γράφουν ότι «είναι ένας από τους μεγαλύτερους επιστήμονας όλων των εποχών και από τους μεγαλύτερους που ζούν σήμερα». Ο δὲ Milne λέγει ότι άνευ του Jeans ἡ Φυσική και ἡ Ἀστρονομία θά είχαν άρκετά καθυστερήσει. Και προσθέτει ακόμη ότι «ἦτο ἐξαιρετικά ασυνός και ταπεινόφρων, πολύ ευγενής εις τους τρόπους και άκρως εύσυνεδητος και άκρηδοδίκαιος συζητητής με τους αντιπάλους του εις τα επιστημονικά ζητήματα». Τῆς ἐξαιρετικῆς αὐτῆς επιστημονικῆς φυσιογνωμίας ἐξωγραφίσαιμεν ἤδη τὸ επιστημονικὸν βάθος. Ἄλλ' ἡ εἰκὼν αὐτῆ πρέπει νὰ συμπληρωθῆ. Εἶναι άνάγκη νὰ ἴδωμεν τὴν κοσμοθεωρίαν του Jeans. Καί εις αὐτὴν θά ἀφιερωθῆ τὸ σημερινὸν ἄρθρον.

Ἡ κοσμοθεωρία του Jeans ἐμφανίζεται ἄπλη, σαφῆς και δλοκληρωμένη, μέσα εις τὰ γενικοῦ περιεχομένου, επιστημονικοῦ και φιλοσοφικοῦ, βιβλία τὰ ὁποῖα ἐξέδωκε κατὰ τὴν τελευταίαν ἐικοσαετίαν. Καί τὰ ἔργα αὐτὰ ἀποτελοῦν τὰ συμπεράσματα μακρᾶς επιστημονικῆς του πείρας συνδυασμένης με τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς και του κόσμου, ὅπως φυσικά τὰ αἰσθάνεται, τὰ ἐρμηνεύει και τὰ διατυπώνει ὁ ἐκλιπὼν ἐπιστήμων. Τὸ πρῶτον ἔργον του τὸ περιέχον κοσμοθεωριακάς ἰδέας του ἐδη-

μοσιεύθη τὸ 1929 και ἐξεδόθη εις ἐπαυλειμημένης βελτιωμένης ἐκδόσεις μέχρι του 1945. Ο τίτλος του εἶναι ὁ ἐξῆς: The Universe Around Us.

Τὸ 1930 δημοσιεύει τὸ περίφημον βιβλίον του: The Mysterious Universe, του ὁποίου αἱ ἐκδόσεις ἀνέρχονται εις 20 και αἱ μεταφράσεις, εις πλείστας γλώσσας κυκλοφοροῦν μεταξύ πολλῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀμερικῆς, τῆς Ἀσίας και τῆς Ἀφρικῆς. Καί ἀκολουθοῦν τὰ ἔργα του:

The Stars on their Courses, (1931). The New Background of Science, (1933). Through Space and Time, (1934). Science and Music, (1937). Physics and Philosophy, (1942-1946) και The Astronomical Horizon, (1944).

Φυσικά δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἐδῶ, ἔστω και σύντομος, ἐπισκόπησις του περιεχομένου των ἀναφερθέντων βιβλίων. Θά παρουσιασθοῦν μόνον μερικά, που χαρακτηρίζουν τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν και τὴν κοσμοθεωριακὴν κατεύθυνσιν του μεγάλου επιστήμονος.

«Ἡ πρώτη τάσις του ἀνθρώπου, γράφει ὁ Jeans, που ἀντιμετωπίζει ἕνα φυσικὸν κόσμον φαινομενικῶς τόσοσν ἰδιότροπον, ὅσον εἶναι και αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἦτο νὰ φαντασθῆ τὴν φύσιν ὁμοίαν με τὸν ἑαυτὸν του... Ἀργότερον ἐπροτάθη ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος και εὔρεθη ὅτι κυριαρχεῖ εις ὅλην τὴν φύσιν». Ἡ μηχανοκρατικὴ αὐτῆ θεωρία και ἀντίλη-

φεις ἐνομιόσθη ὡς κυριαρχοῦσα ἀρχὴ μέσα εἰς δλόκληρον τὸν φυσικὸν κόσμον. Καὶ ἐπιστεῦθη ὅτι μόνη αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ ἀποκλειστικὸν κλειδί τῆς ἐρμηνεύας ὄλων τῶν φυσικῶν φαινομένων. Τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα βλέπομεν τὴν προσπάθειαν νὰ παρουσιασθῇ ὅλη ἡ φύσις ὅτι ἐργάζεται ὡσάν μία μηχανή. Καὶ ἡ τάσις αὐτὴ εἶχε φυσικὰ ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἐρμηνεύαν καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπίνης. Διότι ἐτέθη τὸ ζήτημα: «Ἄν ὅλη ἡ φύσις ὑπακούῃ εἰς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος, διατί νὰ ἐξαίρηται ἡ ζωή;» Ἡ ἐπιστήμη ἐφάνη ὅτι εὐνοεῖ τὴν μηχανοκρατικὴν ἀποψιν καὶ οἱ εἰδικοί ὑπεστήριξαν δι' ὀλίγα χρόνια ὅτι «ἡ φύσις τῆς ζωῆς, εἰς τὴν τελευταίαν της ἀνάλυσιν, π ρ ε π ε ι ν ἄ ἀ π ο δ ε ι χ θ ῆ ὅτι εἶναι καθαρῶς μηχανικὴ». Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ, λέγει ὁ Jeans, διήρκεσε τόσο, ὅσον «ἐχρειάζετο εἰς τὴν ἐπιστήμην διὰ νὰ ἀνακαλύψῃ ὅτι μερικὰ φαινόμενα καὶ ἰδιαιτέρως ἡ ἄκτινοβολία καὶ ἡ βαρύτης, ἀντιτίθεντο εἰς ὅλας τὰς ἀποδείξεις πού ἔγιναν διὰ νὰ ἐξηγηθοῦν ταῦτα καθαρῶς μηχανικῶς».

Ἡ θεωρία τῶν Κόσμων τοῦ Planck πού εἰσήχθη τὸ 1900 καὶ ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος τοῦ Einstein τὸ 1917, ἐφάνησαν ὅτι εἶχαν συνεπείας πολὺ ἐπαναστατικὰς. Τὸ κήρυγμα τῆς ἀστηρῆς αἰτιοκρατίας ἐθεωρήθη ἀπρηχαιωμένον καὶ ἀντικατεστάθη ἀπὸ νόμους τῆς πιθανότητος. Ἐνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα διδάγματα τῆς ἐπιστήμης, τονίζει ὁ Jeans, εἶναι ὅτι δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ὁμιλῶμεν τώρα μὲ τοὺς ὅρους τῆς βεβαιότητος, ἀλλὰ μόνον μὲ τοὺς ὅρους τῆς πιθανότητος. Ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη ἀπλῶς διαπιστώνει διάφορα γεγονότα, μὲ ἐπιφύλαξιν πάντοτε, χωρὶς νὰ ἀποφθέγγεται τελεσιδικίως ἐπ' αὐτῶν. «Πολὺ συχνά, λέγει, παραγνωρίζεται τὸ γεγονός ὅτι τὰ συμπεράσματά μας ὡς

πρὸς τὸν φυσικὸν κόσμον, ἠμποροῦμεν νὰ τὰ συζητοῦμεν μόνον μὲ ὅρους τῶν πιθανότητων». Ὁ δὲ K. Walker κρίνων τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς ἐπιστήμης γράφει τὰ ἑξῆς (1): «Οἱ σημερινοὶ φυσικοὶ, εἶναι περισσότερον ταπεινόφρονες καὶ σεμνοὶ ἀπὸ ὅτι ἦσαν οἱ προκατοχοὶ τῶν τοῦ 19ου αἰῶνος. Διότι αὐτοὶ ἐνοοῦν πολὺ καλά, πόσον περιπελεγμένα εἶναι αἱ περὶ τῶν φαινομένων μετρήσεις τῶν καὶ αἱ ἐκθέσεις τὰς ὁποίας δίδουν ἢ ἐκείνας πού ἐπιθυμοῦν νὰ δώσουν περὶ τοῦ ὕλικου σύμπαντος τὸ ὅποιον σπουδάζουν».

Ἀλλὰ τὴν εὐλιχρίνειαν αὐτὴν ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν ἐξαγομένων τῆς θετικῆς ἐπιστήμης καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην πού πρέπει νὰ ἔχωμεν εἰς αὐτά, τὴν ἀκούομεν μόνον τὰ τελευταῖα χρόνια. Διότι τὸν περασμένον αἰῶνα οἱ φιλοσοφοῦντες, ἡμιμαθεῖς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπιστήμονες καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς, ἐδογματίζαν ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης. Ὑπεστήριξαν τὰς διαφόρους ἐπιστημονικὰς εἰκασίας μὲ πείσμα καὶ τὰς παρουσίαζαν εἰς τὸ πολὺ κοινὸν μὲ θρησιολογίας καὶ στόμφον ὡς ἀδιαμφισβήτητα ἐπιστημονικὰ γεγονότα.

Ἐπὶ ἕνα καὶ πλέον αἰῶνα, γράφει ἡ φιλόσοφος Susan Stebbing, κρίνοσα τὸ ἔργον τοῦ Jeans, ἐπεκράτει ὁ δογματισμὸς τῶν φυσικῶν καὶ τῶν βιολόγων. Καὶ ἐνομιζέτο ὅτι ὑπάρχει σύγκρουσις μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ θρησκείας. Ἡ πρώτη, δηλαδὴ ἡ ἐπιστήμη, ἐπρόβαλε τὰ «γεγονότα» τάχα εἰς πείσμα τῶν «δογμάτων» τῆς δευτέρας. Ἡ σύγκρουσις ἐξέλιπε καὶ τὸ γεγονός αὐτὸ γίνεται σήμερον δεκτὸν μὲ ἀνακούφισιν καὶ μὲ τὴν πρέπουσαν ταπεινοφροσύνην. Καὶ τὸ ἐκπληκτικὸν εἶναι ὅτι τὰ συμπεράσματα αὐτὰ φαίνονται νὰ συμφω-

(1) K. Walker: Meaning and Purpose, London 1944, p. 158.

νοῦν μὲ τὰ ἐξαγόμενα τῶν φυσικῶν θεωριῶν. Ἔτσι, συνεχίζει ἡ Stebbing, ὁ Jeans μᾶς παρουσιάζει ἕνα ἐπιχείρημα διὰ τὴν ὑπαρξὴν τοῦ Θεοῦ στηριζόμενον εἰς τὴν παρούσαν θέσιν τῆς Φυσικῆς, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ὁ Eddington διατυπώνει τὴν πρότασιν: ὅτι ἐξ ἁπαντὸς ἡ ἰδέα τοῦ Πνεύματος ἢ Λόγου, ὅπως αὐτὸς πιστεύει, ἀποτελεῖ καταφανὲς συμπέρασμα πού ἐξάγεται ἀπὸ τὴν παρούσαν θέσιν τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν, ἢ τουλάχιστον τὸ συμπέρασμα τοῦτο εὐρίσκεται εἰς ἀρμονίαν μὲ αὐτάς (2).

«Σήμερον, γράφει ὁ Jeans, ὑπάρχει μέγα ποσοστὸν συμφωνίας, πού εἰς τὴν φυσικὴν πλευρὰν τῆς ἐπιστήμης πλησιάζει σχεδὸν τὴν ὁμοφωνίαν, ὅτι τὸ ρεῦμα τῆς γνώσεως κατευθύνεται πρὸς μίαν, μὴ μηχανιστικὴν πραγματικότητά. Τὸ σύμπαν ἀρχίζει νὰ ὁμοιάζῃ περισσότερο πρὸς μίαν μεγάλην Σκέψιν, παρὰ πρὸς μίαν μεγάλην μηχανήν. Τὸ πνεῦμα δὲν φαίνεται πλέον ὡς ἕνας τυχαῖος παρεΐστας εἰς τὸ βασιλεῖον τῆς ὕλης· ἀρχίζομεν νὰ προαισθανόμεθα ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ χαιρετήσωμεν ὡς τὸν Δημιουργὸν καὶ Κυβερνήτην τοῦ βασιλείου τῆς ὕλης-ὄχι βεβαίως τὸ ἀτομικὸν μᾶς πνεῦμα, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα (Νοῦς) ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὅποιον ὑπάρχουν ὡς σκέψεις τὰ άτομα, ἀπὸ τὰ ὅποια ἀναπτύσσεται τὸ ἀτομικὸν μᾶς πνεῦμα».

Ἐφ' ὅσον ὁ Jeans εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν αὐστηρὰν καὶ τυφλὴν μηχανιστικὴν ἀντίληψιν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου, κατὰ φυσικὸν λόγον ὄχι μόνον δὲν ἀποκλείει, ἀλλὰ ὑποστηρίζει τὴν γνώμην ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος καὶ ὑπεύθυνος ἐπομένως τῶν ἔσων βούλεται καὶ ἐνεργεῖ. Οἱ ὕλισται καὶ οἱ μηχανοκράται ὑποστηρίζουν τὴν γνώμην ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μία μηχανή,

χωρὶς καμμίαν ἐλευθερίαν. Ἄλλ' ἡ εἰκὼν τοῦ σύμπαντος πού μᾶς δίδει ἡ νεωτέρα Φυσικὴ, λέγει ὁ Jeans, δὲν ἀφίνει θέσιν εἰς τὴν αὐστηρὰν αἰτιότητα καὶ περιλαμβάνει περισσότερο ἄνθρωπον διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν συνείδησιν, παρ' ὅτι ἔκαμινε ἡ παλαιὰ μηχανιστικὴ εἰκὼν. Εἰς τὴν νέαν εἰκόνα συνδυάζονται καὶ συνυπάρχουν ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως καὶ ἡ ἰκανότης νὰ κάμωμεν διὰ τῆς παρουσίας μᾶς τὸ σύμπαν ἕν τι μετρώ διαφορῶν. Καὶ εἰς τὸ τελευταῖον βιβλίον τοῦ «Φυσικὴ καὶ Φιλοσοφία», ἐξετάζων τὰ ἴδιον ζήτημα, προσθέτει τὰ ἀκόλουθα: «Τουλάχιστον ἡ νέα Φυσικὴ ἀπέδειξεν ὅτι τὰ προβλήματα τῆς αἰτιότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἔχουν ἀνάγκη μίᾶς νέας διατύπωσεως. Ἐὰν ἐκεῖνοι πού πιστεύουν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως ἤθελαν νὰ ἐξηγήσουν τί ἔησαν μὲ τὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ δείξουν ἀκριβῶς τί διαφέρει αὕτη ἀπὸ ἐκεῖνο πού ὠνομάσαμεν ἄσυνείδητον ντετερμινισμόν, εἶναι τουλάχιστον νοητὸν καὶ ἀντιληπτὸν, ὅτι ἐκεῖνο πού θέλουν ἠμποροῦν νὰ τὸ εὗρουν εἰς τὴν νεωτέραν Φυσικὴν. Ἡ κλασσικὴ Φυσικὴ ἐφαίνετο νὰ κλειδώνη καὶ νὰ ἀποφράσῃ τὴν θύραν πού ὠδήγει εἰς κάποιο εἶδος ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως· ἡ νέα Φυσικὴ μὲ δυσκολίαν ἠμπορεῖ νὰ τὸ κάμῃ αὐτό· τοῦτο ἔσως φαίνεται νὰ ὑποδεικνύη ὅτι ἡ θύρα ἠμπορεῖ νὰ ξεκλειδωθῇ-μόνον ἐὰν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τὸ κλειδί. Ἡ παλαιὰ Φυσικὴ μᾶς εἰδείκνεν ἕνα σύμπαν πού ὁμοιάζε περισσότερο πρὸς φυλακὴν παρὰ πρὸς κατοικίαν. Ἡ νέα Φυσικὴ μᾶς παρουσιάζει ἕνα σύμπαν πού ἔχει τοιαύτην ὄψιν ἢ ὅποια εἶναι νοητὴ ὡς συνεχῆς κατοικία διὰ τὸν ἐλεύθερον ἄνθρωπον-καὶ ὄχι ὡς ἀπλοῦν καταφύγιον διὰ τὸ κτήνος-ἕνα σπιτί: εἰς τὸ ὅποιον εἶναι δυνατὸν, τουλάχιστον εἰς ἡμᾶς, νὰ σχεδιάζωμεν καὶ νὰ δημιουργοῦμεν

(2) S. Stebbing, *Philosophy and Physicists*, London 1944, p. 23.

γεγονότα σύμφωνα με τὰς επιθυμίας μας καὶ νὰ ζῶμεν ζωὴν προσπαθειῶν καὶ κατορθωμάτων».

Ἐπὶ πλέον ὁ Jeans παραδέχεται καὶ ὑποστηρίζει καὶ τὴν ἐν χρόνῳ δημιουργίαν τοῦ κόσμου. «Περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον ἐπιστήμονα, λέγει ὁ Milne, ὁ Jeans ἐπίστευεν ὅτι τὸ σῆμπαν εἶναι καταδικασμένον εἰς τὸν θερμικὸν θάνατον». Σύμφωνα με τὸν δεύτερον νόμον τῆς θερμοδυναμικῆς, ἡ ἐντροπία διαρκῶς αὐξάνει πρὸς μίαν κατεύθυνσιν, ἡ ἀνακύκλησις εἶναι ἀδύνατος καὶ τὸ τέλος τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι γεγονὸς βέβαιον καὶ ἀναντίρρητον. «Τὸ σῆμπαν θὰ ἀποθάνῃ, μᾶς διαβεβαιώνει. Καὶ προσθετεῖ: «Ἡ περισσότερον ὀρθόδοξος ἐπιστημονικὴ ἀποφίσις εἶναι ὅτι ἡ ἐντροπία τοῦ σῆμπαντος πρέπει συνεχῶς νὰ αὐξάνῃ μέχρι τῆς τελικῆς τῆς μεγίστης τιμῆς. Δὲν τὴν ἔφθασεν ἀκόμη δὲν θὰ ἠμπορούσαμεν νὰ τὸ σκεφθῶμεν, ἂν τὴν εἶχε φθάσει. Αὐξάνει ἀκόμη ταχύτατα καὶ ἐπιμένως πρέπει νὰ εἶχε μίαν ἀρχὴν» πρέπει νὰ εἶχε συμβῆ, εἰς ἓνα χρόνον ὄχι ἀπείρως μακροχρόνιον, ἐκεῖνο πού ἠμποροῦμεν νὰ περιγράψωμεν ὡς «δημιουργίαν».

Τὸ σῆμπαν λοιπὸν ἔσχεν ἀρχὴν. Ὁ χρόνος καὶ ὁ χῶρος εἶναι ποσὰ πεπερασμένα. Οἱ νόμοι τῆς φύσεως, διατυπωμένοι εἰς γλῶσσαν μαθηματικὴν, ἐκφράζουν τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ «Μέγας Ἀρχιτέκτων τοῦ σῆμπαντος ἀρχίζει νὰ φαίνεται ὅτι εἶναι τέλειος θεωρητικὸς μαθηματικὸς». Καὶ δλόκληρον τὸ σῆμπαν ἀποτελεῖ ἐκδηλώσιν τῆς σκέψεώς Του. Ἔτσι, λέγει ὁ Jeans, ἡ ἀντίληψις «ὅτι τὸ σῆμπαν εἶναι ἓνας κόσμος καθαρῶς σκέψεως ρίπτει νέον φῶς εἰς τὴν ἔρευναν τῶν φυσικῶν φαινομένων». Ἄλλ' ἔάν «τὸ σῆμπαν εἶναι ἓνα σῆμπαν σκέψεως, τότε καὶ ἡ δημιουργία του πρέπει νὰ

εἶναι πρᾶξις σκέψεως». «Ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη, λέγει, μᾶς ἀναγκάζει νὰ θεωρήσωμεν ὅτι ὁ δημιουργὸς ἐργάζεται ἐκτός χρόνου καὶ χώρου. πού εἶναι μέρος τῆς δημιουργίας του, ἀκριθῶς ὅπως καὶ ὁ ζωγράφος εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸν μουσαμᾶ πού ζωγραφίζει. Ἡ ἀντίληψις αὕτη, γράφει, εἶναι σύμφωνα με τὸ συμπέρασμα τοῦ Λύγουστίνου: «Ὅχι ἐν χρόνῳ, ἀλλὰ μετὰ τοῦ χρόνου ἐπλάσεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον». (Non in tempore, sed cum tempore, finxit Deus mundum).

Ἄλλ' ὁ Jeans γνωρίζει τὰ ὅρια τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς μεταφυσικῆς καὶ δὲν παρασύρεται εἰς ὑπερβολὰς. Ὅμιλεῖ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ δημιουργοῦ τοῦ σῆμπαντος. Περὶ τοῦ μεγάλου Ἀρχιτέκτονος πού σκέπτεται καὶ σχεδιάζει τὸ σῆμπαν σύμφωνα με τὰ καθαρὰ μαθηματικά. Διακρίνει τὸν ξεχωριστὸν ρόλον τὸν ὁποῖον καλεῖται νὰ παίξῃ μέσα εἰς τὸ σῆμπαν ὁ ἄνθρωπος—τὸ ὄψιστον δημιουργήμα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Διότι ὑποστηρίζει τὴν γνώμην ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐλευθέρως βούλειται καὶ ἐνεργεῖ καὶ ὅτι εἶναι ἱκανὸς μετὰ τὴν θέλησίν του νὰ ἐπηρεάσῃ μέχρις ἐνὸς βαθμοῦ τὴν πορείαν τῶν γεγονότων. Δὲν εἰσέρχεται ὁμως εἰς ζητήματα πού εἶναι ἔξω πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς τὰ ὅποια τὸν λόγον ἔχει πρωτίστως ἡ θρησκεία. Ἀγωνιᾷ διὰ τὰ ζητήματα αὐτά, τὰ σκέπτεται, τὰ συζητεῖ, ἐκφράζει τοὺς στοχασμοὺς καὶ τοὺς πόθους του καὶ ἀφίνει τὸν πλούσιον ψυχικόν του κόσμον νὰ ξεχειλίσῃ. Καὶ τὸ ξεχειλισμα αὐτὸ τὸ βλέπει κανεὶς σχεδὸν εἰς ὅλα του τὰ δημοσιεύματα. Τὸ ἐκδηλώνει εἰς κάθε ὀμιλίαν του. Ἀλλὰ ἀντιλαμβάνεται πού πρέπει νὰ σταματᾷ. Καὶ τὸ σταμάτημα αὐτὸ τὸ τονίζει ἰδιαιτέρως, ὥστε νὰ μὴν εἰσχωρήσων παρεξηγήσεις καὶ παρανοήσεις εἰς τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως θρησκείας καὶ ἐ-

πιστήμης. «Πρέπει να κατανοήσωμεν και να παραδεχθώμεν καλώς, λέγει, ότι η επιστήμη δεν ήμπορε να ελπίζη ότι θα είπη τίποτε το όριστικόν διά τὰ ζητήματα τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως και τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ». «Διά να μεταχειρισθώμεν τὰς λέξεις τοῦ Νεύτωνος, γράφει ἀλλοχού, ὁμοιάζομεν ἀκόμη με τὰ παιδιὰ τοῦ παίζου ἐν τῇ ἀστρογυαλίᾳ με τὰ πετραδάκια τῆς ἄμμου, ἐνῶ ὁ μέγας ὠκεανὸς τῆς ἀληθείας κυλᾷ ἀνεξερεύνητος ἔμπρός ἐν τὰς προσπάθειάς μας». Ἐξ ἄλλου δημοσιεύων τὸ 1942 τὸ βιβλίον του «Φυσικὴ και Φιλοσοφία»-τὸ ὁποῖον ἀριθμεῖ ἤδη 4 ἐκδόσεις-γράφει ἐν τὸν πρόλογον μετριοφρόνως, ὅτι τὸ περιεχόμενον τὸ ἀποτελεῖ ἀπλᾶς «σκέψεις ἐνὸς φυσικοῦ εἰς μερικὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας». Σκέψεις λοιπὸν ἀποκαλεῖ ὁ Jeans τὸν πλοῦσιον πνευματικὸν και ψυχικὸν θησαυρόν, διότι θέλει να ξεχωρίζη τὰ ἐπιστημονικὰ «δεδομένα» ἀπὸ τὰ φιλοσοφικὰ και θρησκευτικὰ προβλήματα. Καὶ εἰς προηγούμενον βιβλίον του γράφει ὅτι δὲν εἶναι φιλόσοφος οὔτε ἐξ επαγγέλματος, οὔτε ἀπὸ κλίσειν και διὰ πολλὰ χρόνια τὸ ἐπιστημονικὸν του ἔργον ἦτο ἔξω ἀπὸ τὴν διατύπωσιν και ἀπλῶν φυσικῶν θεωριῶν. Ἄλλ' ἔχω τὸ δικαίωμα, προσθέτει, να διατυπώσω τὰς σκέψεις μου ἐπάνω εἰς τὰ προβλήματα τῆς φύσεως πού σχετίζονται με τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν. Καὶ προτὸ ἀκόμη τὰ ζητήματα αὐτὰ περάσουσιν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Φιλοσοφίας, πρέπει να ἐρωτηθῇ ἢ ἐπιστήμη διὰ να εἰπη ποῖα εἶναι τὰ βέβαια γεγονότα και ποῖαι αἱ θεωρίαι ἐπάνω εἰς αὐτὰ.

Ὁ Jeans ἤμως, ὁ Eddington και τῶσοι ἄλλοι νεώτεροι ἐργάται τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν δὲν περιορίζονται μεσα εἰς τοὺς τέσσαρας τοίχους τῶν ἐργαστηρίων των, οὔτε κρατοῦν τὰς ἀνακαλύψεις διὰ τὸν ἑαυτὸν των. Ἄλλὰ

θεωροῦν χρέος των να διατυπώσουσιν τὰς ἀτομικὰς φιλοσοφικὰς και μεταφυσικὰς σκέψεις ἐπάνω εἰς τὰ μεγάλα προβλήματα τοῦ κόσμου, ὅπως αὐταὶ δημιουργοῦνται μέσα τους, κατὰ τὴν βαθεῖαν και λεπτομερῆ ἔρευναν τοῦ φυσικοῦ κόσμου, εἰς τὴν ὁποῖαν ἔχουσιν ἀφιερῶσει τὴν ζωὴν των.

Οἱ πρωτεργάται τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐκφράζουσιν τὰς μεταφυσικὰς και θρησκευτικὰς των ἀντιλήψεις και πεποιθήσεις και με τὸν τρόπον αὐτὸν οἰκοδομοῦν ἕναν ἐλοκληρωμένον πολιτισμόν. Ἐμβαθύναντες ὅσον ὀλίγοι εἰς τὸν γεμᾶτον ἀπὸ αἰνίγματα φυσικὸν κόσμον, ἐννοοῦν πολὺ καλά, ὅτι ὁ ἐλοκληρωμένος ἀνθρωπος χρειάζεταιται και ἄλλα ἐρόδια διὰ να θεωρηθῇ ὡς τοιοῦτος. Καὶ δι' αὐτὸ ἀνάγονται εἰς γενικὴν ἐπισκόπησιν τοῦ σύμπαντος. Σχηματίζουσιν περὶ τοῦ κόσμου και τοῦ ἀνθρωπίνου βίου θεωρίαν και καλοῦν τοὺς πάντας να ἐγκλωπιωθοῦν και να ἀκολουθήσουσιν μίαν ὕγιᾶ κοσμοθεωρίαν και βιοθεωρίαν. Ἔτσι τὸ πέρασμα τῆς ζωῆς των δὲν μένει χωρὶς θετικὰ ἀποτελέσματα.

Αὐτὸ ἀκριβῶς ἤμπορεῖ να λεχθῇ και περὶ τοῦ Jeans. Ὅταν ὁ μέγας και βαθὺς οὗτος ἐπιστήμων ἔθεσεν ὑπὸ ἐξέτασιν και χωρὶς, φυσικὰ, καμμίαν προκατάληψιν τὰ προβλήματα πού ἀπασχολοῦν κάθε πνευματικὸν ἀνθρωπινον, διεμόρφωσεν ἐπ' αὐτὸν και τοῦ σύμπαντος ὀρισμένην κοσμοθεωρίαν και ἐθεώρησε χρέος του να τὴν κάμη κτῆμα τοῦ κοινοῦ. Ἀνέλαβε λοιπὸν να τὴν μεταδώσῃ εἰς ὅλας τὰς μάζας τῆς κοινωνίας, μεταξύ ὄλων τῶν ἔθνων. Τὸ ἔκαμε δὲ ἀφιλοκερδῶς. Ἦμποροῦσε να ἀποκτήσῃ πολλὰ χρήματα, γράφει ὁ Low, ἀλλὰ δὲν τὸ ἔκαμε. Καὶ ἐχρησιμοποίησεν εὐχαρίστως τὸ χάρισμα πού εἶχε να ἀπολοπῇ τὰ δύσκολα προβλήματα. Καὶ ἀπεδείχθη ἀπαράμυλλος ὡς συγγραφεὺς. Μετὰ τὴν διαύγειαν τοῦ πνεύ-

ματος πού τον διέκρινε, με τās άπλās λέξεις, με τήν κομψήν φράσιν, με τās παραστατικās εικόνας, με τὸ γλαφυρόν καί εξαιρετικῶς ἐπαγωγόν ὕφος καί με τήν ποιήσιν καί τήν μουσικὴν ἱκανότητά του, κατώρθωσε νά μεταδώσῃ τὸν πλούσιον πνευματικόν του θησαυρόν ἀφθόνως πρὸς ὅλας τās κατευθύνσεις. Ἐίμαι λοιπὸν τυχαῖον καί ἀσήμαντον γεγονός διὰ τās θετικās ἐπιστήμας, διὰ τὸν διανοούμενον καί πραγματικῶς φιλο-

σοφούντα ἄνθρωπον, διὰ τήν κοινωνίαν, διὰ τὸν πολιτισμόν ἐν γένει, ἢ ἐμφάνι- σις, ἢ σταδιοδρομία, καί ἢ ἐπιρροή τοι- ούτων προσωπικοτήτων; Ἀσφαλῶς, αἱ εξαιρετικαὶ αὐταὶ διάνοιαι δίδουν συνθή- ματα καί χαράσσουσιν γραμμιάς πού ἀπο- τελοῦν σταθμοὺς εἰς τήν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

ΔΗΜ. ΚΩΤΣΑΚΗΣ

Γεωγηγῆς τῆς Ἀστρονομίας
εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν.

ΔΑΚΡΥ ΕΥΣΠΛΑΓΧΝΙΑΣ

Τὸ δάκρυ σου κολύτιμο πετράδι λαμπρό,
πὸ λαμπρὸ κι' ἀπὸ τ' ἀστέρι τ' ἀγνὸ
γαμῶτο φῶς,
τῆς εὐσπλαχνίας δάκρυ.

Σ' ἓνα δάκρυ τέτοιο θησαυρό
δὲν τῶπιζα νά βρῶ ποτὲ μου,
φίλε τῆς καρδιάς μου κι' Ἀδελφὲ μου.

Δὲν τῶπιζα πῶς τόσο φῶς θῆρριχ' ἐντός μου!
Πῶς ἓνα δάκρυ σου θαρμὸ
θᾶταν ὁ λυτρωμὸς μου.

—Τῆ χλευή γνώρισα, τὸ πείσμα, τὴν ὀργή
ἐγὼ
πού σέ χρυσὴ ἀγγέλιον γῆ τὸ φῶς εἶδα τῆς
μέρας.

Σὺν τοῦ ἀγέρα ἓνα πουλί
λευτέρο,
ἔβνοικото,
γλ κόλλο
μεγάλωνα χωρὶς στοργή,
χωρὶς φροντίδα μιᾶς μητέρας.

Καί λοξοδρόμησ' ἀπ' τὸ φῶς ἐκεῖνο, ἔφυγα
καί σ' ἄλλα μέρη βρέθηκα, σὲ μέρη τρωμοῦ.
Στὴν πτώση μου καί στὴν τρεπίνοιση
ράκη φριχτὰ πίσω μου ἔβερνα,
τὸ παιδικ' ὄνειρό μου.

Στὰ μέρη αὐτὰ
πολλῶν αἰώνων ἐρημίας ἀράχνας πνίγουν τίς
ψυχῆς

κι' οἱ οὐρανοὶ σκοτάδια στάζουν.
Μέσ' στὴς καρδιάς ἐκεῖ φωλιάζουν
ἀστρίτες καί σαπίτες καί θενδρογαλιές.

Ὅλα τὰ γνώρισα: τὴ χλευή, τὴν ὀργή,
τὴν καταφρόνια τοῦτου ἐδῶ τοῦ κόσμου
κι' ἔλεα πῶς ἐντός μου δὲν ὑπάρχει πιά χαρὰ,
πῶς ἔδουσα τὸ φῶς μου.

Καί νά,
τὸ δάκρυ σ' ἔλαμψε στὰ ζῶψη τῆς ψυχῆς
πὸ λαμπρὸ κι' ἀπὸ τ' ἀστέρι τ' ἀγνὸ,
πὸ λαμπρὸ καλὲ μου
φίλε τῆς καρδιάς μου κι' Ἀδελφὲ μου.

ΣΤ. ΜΠΟΛΕΤΣΗΣ

ΟΙ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΙ ΠΡΟ ΕΚΑΤΟΝ ΕΤΩΝ

Ἡ «Διακήρυξις» τὴν ὁποίαν ἡ Χριστιανικὴ Ἐνωσις τῶν Ἑλλήνων Ἐπιστημόνων ἐκυκλοφόρησε τὰ περασμένα Χριστούγεννα εἰς τὸν λαόν, φέρει εἰς τὴν μνήμην μας μίαν ἄλλην διακήρυξιν, ἡ ὁποία ἐξεδόθη καὶ ἐκυκλοφόρησε μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων πρὸ ἑκατῶν ἐτῶν-διὰ τὴν ἀκρίβειαν πρὸ ἐνεήνητα ὀκτώ ἐτῶν-καὶ τῆς ὁποίας ὁ σκοπὸς καὶ τὸ περιεχόμενον ἦσαν παραπλήσια πρὸς τὰ τῆς σημερινῆς. Ἐνας ἦτο ὁ συντάκτης τῆς διακηρύξεως αὐτῆς, ὁ ὁποῖος ὅμως, ὡπως φαίνεται ἀπὸ τὰ γραφόμενά του καὶ τὴν ἄλλην του δράσιν, εἶχεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἰκανὴν μόρφωσιν, ἐφ' ὅσον εἶχε μελετήσει, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, Ἄγγλους, Γάλλους, καὶ Γερμανοὺς συγγραφεῖς θεολογίας, ὀρθολογιστὰς καὶ ὑλιστὰς, ἀφ' ἑτέρου δὲ διεπνέετο ἀπὸ εὐλικρινῆ ἀγάπην πρὸς τὸ ἔθνος καὶ ἀπὸ φλογερὸν πάθος διὰ τὴν πρόοδον αὐτοῦ. Δὲν ἔθεσε τὸ ὄνομά του εἰς τὴν διακήρυξιν, διότι σκοπὸς του ἦτο κυρίως ἡ διάδοσις τῶν ἰδεῶν του καὶ ὄχι ἡ προσωπικὴ του διαφήμισις. Ἐγενε ὅμως ἀμέσως γνωστὸς τόσον εἰς τὸν λαόν ὅσον καὶ εἰς τοὺς ἑθνονότας, διὰ τοῦτο καὶ εἰς δευτέραν ἔκδοσιν γενομένην μετὰ τὸν θάνατόν του ἐτέθη ὑπὸ τοῦ ἐκδότου εἰς τὴν προμετωπίδα τῆς διακηρύξεως τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως «Κοσμᾶ Φλαμιάτου», Φωνὴ Ὁρθόδοξος καὶ Σπουδαία. Ὁ Κοσμᾶς λοιπὸν ὁ Φλαμιάτος ὑπῆρξε ὁ συντάκτης τῆς πρώτης διακηρύξεως πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν.

Περὶ αὐτοῦ, καὶ ἰδίᾳ διὰ τὴν ζωὴν, τὴν δράσιν καὶ τὸν μέχρι θανάτου διωγμὸν,

τὸν ὁποῖον ἐκ μέρους τοῦ ἐπισήμου Κράτους ὑπέστη, ἐγράψαμεν μερικὰ εἰς τὰς «Ἀκτίνας» (1). Ἐκεῖνο ποῦ ἴμμορε νὰ προστεθῆ εἰς τὰ βιογραφικὰ περὶ αὐτοῦ στοιχεῖα εἶναι ὅτι ὑπῆρξε καὶ ἑθνικὸς ἥρωας, ἀγωνιστῆς, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τὴν ἔνωσιν τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ ἐλευθέρου κράτους τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ ὑπόπτους καὶ ἐπιβλαβεῖς εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν αὐτοῦ ἐξέλιξιν προστασίας ξένων δυνάμεων. Εἶναι δὲ γεγονός, ὅτι ἐξ αἰτίας τῶν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑπτανήσου ἀγῶνων τοῦ ὑπέπεσε εἰς τὴν δυσμένειαν τῶν Ἀγγλων, οἱ ὁποῖοι καὶ προσεπάθησαν νὰ τὸν δελεάσουν προτεινάντες εἰς αὐτὸν τὸν διορισμὸν τοῦ ὡς καθηγητοῦ εἰς τὴν Ἴονιον Ἀκαδημίαν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Φλαμιάτος ἠρνήθη, ἐκεῖνοι ἐκήρυξαν φανερόν κατ' αὐτοῦ διωγμὸν. Οὕτω κατὰ τὸ 1830, ἐξ αἰτίας ἐξεγέρσεως τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς ἀγγλικῆς κυριαρχίας, συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη μαζί με μερικοὺς ἄλλους, χαρακτηρισθέντας ὡς πρωταγῶν καὶ ὑποκινητὰς τῆς στάσεως. Ἡ φυλάκισις του δὲν φαίνεται νὰ διήρκεσε πολὺ διότι τὸ 1835 συνελήφθη ἐκ νέου καὶ ἐξωρίσθη μαζί με ἄλλους ἱερεῖς εἰς «Σκοπέλου» τῆς Ἑπτανήσου ὑπὸ τοῦ ἀρμοστοῦ Douglas, διὰ παρομοίαν ἀφορμὴν.

Κατὰ τὸ 1839 ἐξ ἀφορμῆς μερικῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων εἰς τὰ ἑποῖα ἐφαίνετο ἐπεμβαίνουσα ἡ ἀγγλικὴ

(1) 1943 σελ. 156.

διοίκησης προεκλήθη εις τὸν λαὸν τῆς Κεφαλληνίας ἕνα «στασιώδες πνεῦμα» διὰ τὴν δημιουργίαν καὶ ἔντασιν τοῦ ὁποίου δὲν φαίνεται νὰ ἦτο ἀνεύθυνος ὁ Φλαμιάτος καὶ ὁ εἰς Κεφαλληνίαν εὐρισκόμενος τότε Τυπάλδος. Ὁ Douglas τὸν μὲν Τυπάλδον ἐξώρτισε εἰς Στροφάδας. Τοὺς δὲ λαϊκοὺς, Φλαμιάτον, Λαμπήρη καὶ μερικοὺς ἄλλους ὡς «ταραξί-α» καὶ «θρησκευτικῶς ἠμιλοῦντας κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν πράξειον τῆς Κυβερνήσεως» περιώρτισε εἰς τοὺς Σχοπέλους καὶ τὰ Ἐντικύθηρα⁽²⁾.

Ἐξ ἀφορμῆς τῶν συνεχῶν τούτων ἀγώνων, ὁ Φλαμιάτος ἔκαμε μερικὰς διαπιστώσεις περὶ τῆς καταστάσεως τῆς κοινωνίας καὶ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἠκεῖνην, ἀξίας πολλῆς προσοχῆς. Αὐτὰς δὲ τὰς διαπιστώσεις ἀλλὰ καὶ τὰ θέοντα γενέσθαι διὰ τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων καὶ τὴν πρόοδον τοῦ ἔθνους ἔγραψε εἰς τὸ ἐξ ἑκατὸν ἐξήκοντα πυκνοτυπωμένων σελίδων βιβλίον του. Τὸ συνέταξε ὑπὸ ὄπιν ἐπιστολῆς, ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὸ ἀπηύθυνε προσωπικῶς εἰς τὸν κάθε Ἕλληνα ἀναγνώστην, τὸν ὁποῖον προσφωνεῖ μὲ τὰς λέξεις «περιπόθητέ μοι καὶ γνήσιε φίλε» καὶ τὸν βλέπει ἐνδιαφερόμενον νὰ μάθῃ «πόθεν πηγάζουσιν εἰς ἡμᾶς τοιοῦτοι ἀπαίσιαι, ἀλλεπάλληλοι καὶ βαρεῖς πειρασμοί». Δὲν διακρίνει βέβαια τὸ ἔργον του ἀσχηρὰ ἐπιστημονικῆ διάρθρωσεως τῆς ὕλης καὶ συνοχῆ οὐτε ἀδρὰ τεκμηρίωσις τῶν γραφομένων του καὶ γλαφυρότης τοῦ ὅρου του. Ὁ ἴδιος ἄλλως τε ἠμολογεῖ ὅτι τὸ βιβλίον του ἔχει ἑλλείψεις, ταυτολογίας καὶ ἄλλα λεκτικὰ παροράματα καὶ τοῦτο διότι ἔγραψεν «οὐ μόνον αὐτοσχεδίως ἀλλὰ καὶ λίαν κατεσπευσμένως» (110)⁽³⁾.

(2) Ἴδε Π. Χιότιου Ἱστορία τοῦ Ἰονίου κράτους (1877) τόμ. Β' σελ. 115 καὶ 116.

(3) Σημ. Οἱ ἐντὸς παρεθέσεως ἀριθμοὶ δηλώνουν τὴν σελίδα τοῦ βιβλίου.

Ἔνεκα τῶν περιστοιχοῦντων αὐτὸν πειρασμῶν. Εἶναι ὅμως ἔργον εὐγενεοῦς καρδίας ποιοῦσης καὶ ἀγωνιζομένης διὰ τὸ καλὸν τοῦ ἔθνους. Ἡ «ὑπόθεσις» λέγει, πού τὸν ἐκίνησε νὰ τὸ συντάξῃ καὶ νὰ τοῦ δώσῃ μάλιστα τὴν ἐκτασιν εἶναι «τρομερὰ, μεγίστη καὶ σπουδαιότατη» (110) ὅση οὐδέποτε ἄλλοτε ἐφάνη εἰς τὸν κόσμον (15). Ἀλλὰ δὲ ἐπιχειρήσῃμεν καλλίτερον μίαν σύντομον ἐπισκόπην τοῦ βιβλίου του διὰ νὰ ἴδωμεν τί διαπίστωση καὶ τί προέτιον σχετικῶς μὲ τὴν τότε κρατοῦσαν κατάστασιν. Καὶ ἐν πρώτοις ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐκπαιδεύσεως.

Α'

Μορφωμένος αὐτὸς καθὼς ἦτο, εἶχε σαφῆ ἀντίληψιν περὶ τῆς χρησιμότητος τῆς παιδείας εἰς τὴν νεολαίαν καὶ τὸ ἔθνος. Ἡ ὀρθὴ καὶ ἀληθινὴ παιδεία, ἡ γνῶσις τεχνῶν, φιλολογίας καὶ ἐπιστημῶν, ἔλεγε, «φέρουσι γενικὰς λαμπράς καὶ μεγάλας ὀφελείας, εὐδαιμονίαν καὶ πρόοδον εἰς τὸ ὅλον κράτος» (57). Ἐξ ἀντιθέτου ὅμως σχολαὶ καὶ σχολεῖα μέσα εἰς τὰ ὅποια διδάσκειται «ἢ ἐκ τῆς ἰστορίας ἀποστασία» ἐπιδροῦν ὀλεθρίως εἰς τὴν ἀπλαστον νεολαίαν, στρεβλῶνουν καὶ συγχέουσιν τὸ ἀδύνατον αὐτῆς πνεῦμα καὶ τὴν ἐξιοθεῖν εἰς τὰς ἀπαισιωτέρας ἐκτροπὰς καὶ κακίας.

Δύο δὲ ἦσαν τὰ ὑπὸ τῆς ἀρνήσεως χρησιμοποιοῦμενα τότε ὄπλα διὰ νὰ ὑποταχθῇ ἡ ἐκπαίδευσις εἰς τὴν ἀρνήσιν. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ στεῖρος κλασικισμὸς μὲ σύνθημα «στροφή πρὸς τὴν ἀρχαιότητα» καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ ὀρθολογιστικὸν καὶ ὀλιστικὸν πνεῦμα πού ἐμάλινετο κυριαρχοῦν εἰς τὴν τότε εὐρωπαϊκὴν διανόησιν. Εἰς μερικὰς Σχολὰς τοῦ Πανεπιστημίου ἀλλὰ καὶ εἰς γυμνάσια ἀνεπτύσσοντο φανερὰ διδασκαλίαι ὀρθολογιστῶν, ὀλιστῶν καὶ ἀθέων. Καὶ εἰς ἄλλα μὲν ἀπὸ αὐτὰ ἐξεδηλοῦτο καὶ κά-

ποια διάθεσις-μᾶλλον ἐπιφανειακῆ-διὰ τὴν ἀνασκευὴν τῶν. Ἄλλὰ ἡ ἀνασκευὴ ἦτο ἐπιπολαία «σύντομος καὶ ἀσύστατος», ἐγένετο μᾶλλον «ἐμπαικτικῶς» ὥστε τὴν μὲν ἄρνησιν νὰ παρουσιάξῃ δυνατὴν, τὴν δὲ πίστιν πτωχὴν εἰς ἐπιχειρήματα καὶ νὰ συντελῇ ἔτσι «οὐχὶ πρὸς οἰκοδομὴν τῶν σπουδαζόντων, ἀλλὰ πρὸς σχάνδαλον» (52). Εἰς πολλὰ δὲ σχολεῖα ἡ ἄρνησις ἐδιδάσκετο ὡς ἡ ἀναντίρρητος ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια. Ἀντίστοιχος δὲ ἦτο ἡ κατάστασις ὡς πρὸς τὰ σχολικὰ βιβλία, ὡς διεξοδικῶς καὶ πάλιν ἀναπτύσσει ὁ Φλαμιᾶτος. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀγωγῆς ποῦ ἐδίδοτο μὲ βάθρον τὴν ἄρνησιν ἦσαν κάθε ἄλλο παρὰ ἰκανοποιητικά. «Ἐδὲπεί τις-λέγει ὁ Φλαμιᾶτος-νέους τὰ μάλιστα ἠθικούς, ἀφωσιωμένους εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ ὑπὲρ αὐτῆς ζηλωτάς, ἀμα εἰσῆρχοντο εἰς τὸ Σεμινάριον ὡς μαθηταί, (σημ. πρόκειται περὶ τῆς ἐν Κερκυρᾷ Σχολῆς) μετὰ μίαν ἢ δύο ἐβδομάδας νὰ παρουσιάζουν μίαν «τρομερὰν ἀλλοίωσιν». Ἐξῆλθον εἰς τὸν δόλον, τὴν διαφθοράν, τὴν πλάνην καὶ τὴν σήψιν. Μετεβάλλοντο εἰς ναυάγια (92).

B'

Ἐκτὸς τῆς παιδείας ἐκεῖνο ποῦ ἠρεῦνησε ἐπίσης ὁ Φλαμιᾶτος, ἦτο ἡ πολιτικὴ κατάστασις τῆς χώρας καὶ ἰδίᾳ ἡ διαμορφωμένη τότε νομοθεσία. Ἐὰν ἡ παιδεία ἤμπορῇ νὰ προαναγγεῖλῃ ὅποιοι θὰ εἶναι οἱ ὁδηγοὶ καὶ ἡ κοινωνία τῆς αὔριου, ἡ κρατοῦσα δημοῦς πολιτικὴ καὶ νομοθετικὴ κατάστασις μαρτυρεῖ τὴν σημερινὴν ποιότητα τῆς κοινωνίας. Ἱστορικὴ ἔρευνα ἐπὶ τοῦ ζητήματος εἶχε πείσει τὸν Φλαμιᾶτον, ὅτι οἱ ἀγῶνες τῶν ἀπ' αἰῶνος ἐπισήμων νομοθετῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ρητόρων εἶχον ὡς τέλος τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἀρετῆς, τὴν προαγω-

γὴν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθημάτων, διότι ἐφρόνον αὐτοὶ ὅτι ἀπὸ τὴν θρησκείαν πηγάζει κάθε μεγάλη ἀρετὴ, ἡ εὐρίνη καὶ ὁμόνοια διὰ τὸ κράτος. Ὁ Φλαμιᾶτος δὲν ἦτο εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν γραμμὴν τὴν ὅποιαν ἠκολούθει ἡ διαμόρφωσις τῆς νομοθεσίας. Ἐν πρώτοις εἰς τοὺς νομοθέτας καὶ πολιτικούς παρατηρεῖται, λέγει, μία τάσις ὑποδουλώσεως τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Πολιτείαν, διότι-ισχυρίζονται αὐτοὶ-δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχουν δύο ἀρχαὶ μέσα εἰς τὸ αὐτὸ κράτος. Ὁ Φλαμιᾶτος δημοῦς φρονεῖ ὅτι ὑποταγὴ τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Πολιτείαν εἶναι κάτι τὸ κακὸν διὰ τὸ κράτος καὶ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ ὑποταγὴ τῆς πολιτείας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι κοσμικὴ ἀρχή, ὥστε νὰ τίθεται ἐκ παραλλήλου ἢ ἐξ ἀντιθέτου πρὸς τὴν πολιτικὴν ἀρχήν. Μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας πρέπει νὰ ὑπάρχῃ σεβασμὸς καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων, ἀμοιβαίότης δὲ ὑπακοῆς εἰς τὰ ἑκατέρωθεν ὀρθὰ καὶ δίκαια. Ὅτιω «ὅποιοσδήποτε λαϊκὸς ὀρθόδοξος, κἂν ἡγεμῖον, κἂν βασιλεὺς χρεωστῆται ὑπακοῆν ὡς πρὸς τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ πνευματικὰ εἰς ὅποιοσδήποτε ὀρθόδοξον κληρικόν, καθὼς καὶ πάλιν ἐκ τοῦ ἐναντίου, τόσον αὐτός ὅσον καὶ οἱ ἄλλοι χρεωστοῦσι τὴν αὐτὴν ὑπακοὴν εἰς τὰς κοσμικὰς ἀρχὰς ἐφ' ὅσον-τὰ διατασσόμενα-δὲν ἀντιβαίνουν καὶ δὲν γίνονται ἀναίρετικά τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πνευματικῶν» (114). Διαθέτει δὲ ὁ Φλαμιᾶτος ὁλόκληρον κεφάλαιον «περὶ διαφορᾶς καὶ σχέσεως ἐκκλησιαστικῆς καὶ κοσμικῆς ἀρχῆς» (111-116).

Οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ νομοθέται δὲν ἐπρόσεξαν, φαίνεται, τὰς βασικὰς αὐτὰς ἀρχὰς καὶ διὰ τοῦτο προέβησαν εἰς θέσπισιν νόμων ἀντιστρατευομένων πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας. Τοιοῦτους νόμους θεωρεῖ ὁ Φλαμιᾶτος τοὺς ἀναφε-

ρομένους εἰς τὸ διαζύγιον.

Κλονισμὸν εἰς τὴν πίστιν, βλάβην εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ναυάγιον τῆς οἰκογενείας φέρουν καὶ οἱ μετὰ ἑτεροδόξων γάμοι, τοὺς ὅποιους ἐνομοθέτησε ἡ Πολιτεία. Ἐπίσης καταφέρεται κατὰ τῆς ἀπειθοῦς ἐπιβολῆς τοῦ ὅρκου διὰ σωρεῖαν περιπτώσεων. Ἐλησμονήσαν φαίνεται οἱ νομοθέται, λέγει, ὅτι οἱ πολλοὶ ὅρκοι ὄντην εἰς τὴν ἐπιτορλίαν, εἰς τὴν ἀποιμάκρυνσιν ἀπὸ τὴν πίστιν καὶ εἰς τὸν κλονισμὸν τῆς ἀμοιβαίας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἐμπιστοσύνης.

Ἰδιαιτέρως καταφέρεται ὁ Φλαμιᾶτος κατὰ τῶν νόμων ἐκείνων, πού ἐπέβαλλον τὴν διάλυσιν καὶ δήμευσιν τῶν μοναστηρίων, τὰ ὅποια ἐν τούτοις οἱ Τούρκοι ἐσέβοντο καὶ ὑπερησίζοντο, ὡς καὶ διὰ τοὺς ἄλλους νόμους πού ἐπιβάλλουν βαρυτάτους φόρους εἰς τὰ ὑπολειφθέντα μοναστήρια, ὅστε νὰ τὰ ἐξανηχάσουν ἔτσι εἰς τὴν διάλυσιν.

Τὸ λυπηρὸν ἀκόμη εἶναι κατὰ τὸν Φλαμιᾶτον, ὅτι οἱ θεσπιζόμενοι νόμοι δὲν ἀπέδλεπον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν τῆς χώρας καὶ τὴν εὐημερίαν τοῦ λαοῦ. Τούναντίον, νομίζει κανεὶς, ὅτι διὰ πολλῶν νόμων κατεβάλλετο ἐσκεμμένη προσπάθεια πρὸς ἀπονέκρωσιν, μικρὸν κατὰ μικρὸν, τῆς γεωργίας, τῆς ναυτιλίας, τῆς κτηνοτροφίας, τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου ὅστε νὰ ἐπεκταθῆ εἰς τὸν λαὸν ἡ πτωχεία καὶ ἡ ξενδεία (59).

Γ'

Θρησκευτικὴ προσωπικότης καθὼς ἤτο ὁ Φλαμιᾶτος, γεμᾶτος ἐνθουσιασμὸν καὶ πόθον διὰ τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἔθνους, ἤτο ἐπόμενον νὰ προσέξῃ περισσότερο τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ θρησκευτικὴν κατάστασιν. Δὲν εἶχε πολλοὺς λόγους νὰ βλέπῃ ροδίην τὴν κατάστασιν. Ἔδλεπε κινδύνους νὰ ἐπικρέμονται κατὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ

πειρασμοὺς ἀποστασίας νὰ ἀπειλοῦν τὸν λαόν. Οἱ κίνδυνοι τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τὰ ἐγκατεσπαρμένα εἰς τὴν «Φωνήν» τοῦ ἦσαν κατ' αὐτὸν κυρίως τρεῖς. Ὁ πρῶτος προήρχετο ἐκ μέρους τῶν ἀναξίων καὶ ἀπροσέκτων κληρικῶν, ἀρχιερέων καὶ ἱερέων. Ἐπῆρχον ψευδοκληρικοί, οἱ ὅποιοι μὲ τὴν παραστρατημένῃ ζωῆν των, μὲ τὴν φανερὰν καταπάτησιν τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων κατεσανδόλιζον τοὺς πιστοὺς. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἀπέριπτον καὶ τὸ σχῆμα τοῦ κληρικοῦ καὶ ὡς φανεροὶ πλέον ἀποστάται ἐκλήρυττον ἀσυστόλως τὴν ἀσέβειαν καὶ τὴν πλάνην (93). «Ἡ ἀνομία τοῦ κλήρου-ἐλεγε-γενεῖ τὰς αἰρέσεις καὶ τὰ σχίσματα, ὅπως βλέπομεν εἰς τὴν Δύσιν. Ὁ ποιμὴν ὁ ἀποστάτης εἶναι ὁ ἄγριος καὶ αἰμοδόρος λύκος» εἶναι ὁ δράκων ὁ ὅποιος μὲ τὴν πνιγηρὰν ἀπόνοιάν του σκορπίζει τὸν μολυσμὸν καὶ τὸν θάνατον. Παραστρατημένοι κληρικοί δίδουν πάντοτε λαβὴν εἰς τοὺς πλεμικούς νὰ κυπήσουν τὴν βλῆν Ἐκκλησίαν».

Τὸν δεῦτερον πολέμιον τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Φλαμιᾶτον ἡ Πολιτεία. Ἡ Πολιτεία τείνει νὰ ὑποδουλώσῃ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ νὰ μεταβάλλῃ αὐτὴν εἰς ὑπάλληλόν της. Ἐκδίδει νόμους ἐκκλησιαστικοὺς, ὑποχρεωτικοὺς διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, διὰ νὰ ἐπαναλαμβάνεται οὕτω καὶ ἐδῶ ὅτι ἔγινε εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἐπὶ Ἑρρίκου τοῦ Η'.

Συγκρίνει ὁ Φλαμιᾶτος τὴν συμπεριφορὰν τῶν Τούρκων ἀπέναντι τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν συμπεριφορὰν τῶν ἐλληνικῶν ἀρχῶν διὰ νὰ συναγάγῃ θλιβερὰ συμπεράσματα. «Οἱ Ὀθωμανοὶ-λέγει-παρὰ τὴν φρικτὴν τυραννίαν, τὴν ὁποίαν ἤσκησαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων... οὐδέποτε ἐτόλμησαν νὰ ἐπέμβωσιν ὡς κεφαλῇ, ὡς ἐξουσία, ὡς νομοθέται καὶ ὡς κριταὶ εἰς τὰ ἱερά... Παρεῖχον ἀπό-

λυτον ἐλευθερίαν εἰς τοὺς ποιμένας διὰ τὰ ἐκκλησιαστικά των καθήκοντα καὶ τὴν ὀρθόδοξον ἀνατροφὴν τῆς νεολαίας» (85).

Ὡς τρίτον δὲ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας κίνδυνον θεώρει ὁ Φλαμιᾶτος τὰς μυστικὰς «Ἐσπαιρίας», τὰς ποικιλονόμους αἰρέσεις. Ὑπαίτιους δὲ αὐτῆς τῆς συμφορᾶς ἔβλεπε τοὺς Ἄγγλους, τοὺς ὁποίους ἐπίστευεν ὡς εἰδουμένους καὶ ὑποστηρίζοντας κρυφὰ καὶ φανερὰ τοὺς αἰρετικούς διὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Ὀρθοδοξίας.

Δ'

Ὁ Φλαμιᾶτος καίτοι τόσο καθαρὰ ἔβλεπε τὴν ἀποκαρδιωτικὴν αὐτὴν κατάστασιν, δὲν ὑπῆρξε ἐν ταύτοις οὐδ' ἐπὶ στιγμῇ ὁ ἀπογοητευμένος θρηνηθῆς, ὁ ἀβουλος μοιρολάτρης, ὁ συμπινογόμενος ὑπὸ τὸ βάρος τῆς συμφορᾶς. Τουναντίον ὑπῆρξεν ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἀγωνιστὰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἴσως ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ ὅλους. Ἐβλεπε βέβαια τὴν ἀποστασίαν νὰ κατακτᾷ ἔδαφος καὶ νὰ ἀπαθλιώσῃ τὸν διανοούμενον κόσμον, τὴν νεολαίαν καὶ τὸν λαὸν γενικώτερον καὶ νὰ ὑπόσχηται τὴν ἀνατολὴν νέας λαμπρᾶς ἐποχῆς ἀντὶ τῆς παλαιᾶς μεσαιωνικῆς καὶ δεσποτικῆς! Ἐβλεπεν ἀκόμη, μὲ τὰ μέσα ποὺ διέθετε, καὶ τὴν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος πνευματικὴν κατάστασιν καὶ διεπίστευε ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον τοῦ ὕλισμου ἐπεκράτει γενικὴ διαφθορά, μέγας σκοτισμὸς καὶ διεξήγητο ἕνας πόλεμος κατὰ τῆς πίστεως ὅπως οὐδέποτε ἄλλοτε (14). Δὲν ἔχασεν ἕμως οὐδ' ἐπὶ στιγμῇ τὸ θάρρος καὶ τὰς ἐλπίδας του. Βαθύτατα πιστός, θεώρει βεβαίαν τὴν διάλυσιν τῆς πλάνης, τὴν συντριβὴν τῆς ἀποστασίας καὶ τὴν νέαν ἀνατολὴν τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀρετῆς. Ἐκάλει δὲ ἕλα τὰ ὄρη στοιχεῖα νὰ συντονίσουν τὰς δυνάμεις των, διὰ νὰ ἀγωνισθοῦν κατὰ τῆς ἀποστασί-

ας μὲ ἀδίστακτον τὴν πεποίθησιν εἰς τὴν νίκην. «Πιστεύομεν ἀδίστάκτως ἔγραψεν ὅτι οἱ ὑπὲρ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἀγωνιζόμενοι ἔχοντας συνεργούσαν τὴν παντοδύναμον χάριν τοῦ Θεοῦ δύνανται τὰ πάντα» (143). Καὶ ἐπρότεινε μάλιστα σχέδιον ἐργασίας καὶ πῖνακα δεόντων γενέσθαι διὰ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἔθνους μας καὶ δίκην συνθημάτων διετύπωνε τὰ ὅσα ἔπρεπε νὰ γίνων.

Ὡς ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν πάσης ἐργασίας θεώρει τὸν διαφωτισμὸν τοῦ λαοῦ ἐπὶ τῆς ἀθλιότητος εἰς τὴν ὅποιαν ὀδηγεῖ ἡ ἀποστασία ἀπὸ τὸν Θεόν. Ἐπρεπε νὰ στηλιτευθῇ δημοσίᾳ ἡ κακία «διὰ φρονίμων τρόπων» ὥστε νὰ ἐνοήσῃ καὶ συναίσθανθῇ ὁ λαὸς τὴν ἀνάγκην τῆς θεραπείας.

Τὰ σχολεῖα ἔπρεπε νὰ ἀπαλλαγῶν ἀπὸ τοὺς παραστρατημένους διδασκάλους καὶ τὰ κακὰ βιβλία. Μία ἐπιτροπὴ ἀπὸ σοφούς καὶ ἐναρέτους ἄνδρας ἔπρεπε νὰ ἀναλάβῃ νὰ κρίνῃ τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλικῆς ὕλης, διὰ νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτὸ ἀπὸ τὴν «ἐστρεβλωμένην φιλοσοφίαν καὶ φιλολογίαν». Οἱ Ἰδιοὶ ἔπρεπε νὰ σκεφθοῦν καὶ ἐπινοήσουν τρόπους διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀληθινῆς παιδείας, διὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῶν σχολείων, διὰ τὸν διορισμὸν ὀρθοδόξων ἐναρέτων καὶ πεπαιδευμένων καθηγητῶν, ὥστε νὰ γίνων τὰ σχολεῖα μας ὀρθόδοξα καὶ ἀληθῶς μορφωτικά.

Ὁ λαὸς ἔπρεπε νὰ ἐνδιαφερθῇ διὰ τὴν ἐκλογὴν ἀξίων, σοφῶν καὶ πιστῶν πολιτικῶν, οἱ ὅποιοι καὶ μόνοι θὰ ἠμποροῦσαν νὰ συντάξουν νόμους ἐξυπηρετοῦντας τὴν πρόβδον τοῦ ἔθνους καὶ νὰ σταματήσουν τὰς ἱεροσυλίας.

Καὶ ἡ Ἱεραρχία ἔπρεπε νὰ ὑποστῇ κάθαρσιν διὰ νὰ μείνουν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπίσκοποι ἀξιοί, σταθεροὶ εἰς τὴν πίστιν καὶ ἀδιάβλητοι εἰς τὸν βίον. Κοινὴ δισταγμὸς διὰ τὴν ἀποκοπὴν καὶ

τὸν ἀπορισμὸν τῶν ἀθετοῦντων τὴν πίστιν λαϊκῶν καὶ κληρικῶν. Ἐπάρχαι, ἱερεῖς καὶ λαϊκοὶ ἔπρεπε νὰ συνέλθουν εἰς Οἰκουμενικὴν Σύνοδον διὰ τὴν νομοθεσίαν τῶν δεόντων. Ἐκφράζει τὴν εὐχὴν νὰ ἐνωθοῦν ὅλα αἱ ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι εἰς κοινὸν μέτωπον διὰ νὰ πολεμήσουν τὴν ἀποστασίαν καὶ τὴν ἐπιβουλήν. Οἱ Ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας εἰδικώτερον, ἔπρεπε νὰ ἐνδιαφερθοῦν διὰ τὸν καταρτισμὸν καὶ τὴν ἀποστολὴν ἱεροκλήρικων εἰς τὰς ἐπαρχίας, διὰ τὸν διορισμὸν στρατιωτικῶν ἱερέων πρὸς ἠρησκευτικὴν διαπαιδαγώγησιν τῶν στρατιωτῶν-οἱ πιστοὶ στρατιῶται, ἔλεγε, εἶναι πάντοτε καὶ οἱ γυναῖκες ὑπερασπισταὶ τοῦ ἔθνους τῶν-διὰ τὴν ἐπίσημον ἐκδοσὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων καὶ μάλιστα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ γενικώτερα ἔπρεπε νὰ ἐνδιαφερθοῦν οἱ ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας διὰ τὴν ἀληθινὴν χριστιανικὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ.

Μὲ αὐτὰ καὶ ἄλλα μέτρα, τοῦ ἐπρότεινον ὁ Φλαμιάτος, ἐπίστευεν ὅτι θὰ ἀνεχαίριζετο ἡ ἐπέκτασις τῆς ἀποστασίας θὰ ἐματαιώνετο ἡ «ἐπιβουλή» καὶ θὰ ἀνωρθώνετο τὸ ἔθνος. Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ τὴν διακήρυξιν τοῦ τὴν ἀπηύθυνε πρὸς κάθε Ἕλληνα πιστὸν καὶ ἀπιστὸν καὶ ἔγραφε «ἐπιθυμῶ νὰ ἀναγνωσθῆ εἰς πολλοὺς ἢ παροῦσα ἐπιστολή, τόσον εἰς τοὺς κρατοῦντας τὴν πίστιν, ὅσον καὶ εἰς τοὺς ἀποπεισμένους».

Φαίνεται ὅτι ἡ ἐπιστολὴ του (Διακήρυξις) ἔκαμε μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς τὸν λαὸν καὶ τοὺς κυβερνῶντας. Ἡ κυβερνήσις, ἔχουσα ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἄλλην ἐνθικοῦρησκευτικὴν δρᾶσιν τοῦ

Φλαμιάτου, τὴν ὑπ' αὐτοῦ διοργανώσιν τῆς περιωνύμου «Φιλορθόδοξου Ἐταιρείας» τῆς ὁποίας ὑπῆρξε «θεμελιωτὴς» καὶ «κέντρον», τὴν περὶ αὐτὸν συσσωμάτωσιν τῶν μορφωμένων εὐσεβῶν πρὸς συντονισμένην δρᾶσιν, θεωροῦσα δὲ τὴν ἐπιστολὴν ὡς καταποτημένην τῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀγγλίας, διέταξε τὴν κατάσχεσιν τῆς «ἐπιστολῆς» καὶ τὴν φυλάκισιν τοῦ Φλαμιάτου καὶ τῶν συνεργατῶν του. Καί, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ εἰς τὸν πρόλογον τῆς δευτέρας ἐκδόσεως ὁ ἀπλοῦκὸς ἐκδότης, «τὰ βιβλία τοῦ Φλαμιάτου, τὰ ὁποῖα ἐκδόθησαν πρὸ 1849 ἐσπλήφθησαν καὶ ἐκατεκλήθησαν καὶ ὅσα ἔμειναν εἰς μερικοὺς, ἐμίσθωσαν ἀνθρώπους καὶ τὰ ἡγγράζαν δύο τάλληρα τὸ ἓνα καὶ τὰ ἕκαστον, ἵνα μὴ μείνουν καὶ φανερωθοῦν οἱ καταχθόνιοι σκοποὶ τῆς ἐπιβουλῆς».

Ἐπρεπε ὁμοῦ νὰ προηγηθῆ ὁ Φλαμιάτος καὶ νὰ πληρώσῃ αὐτὸς μὲ τὴν ζωὴν του⁽⁴⁾ τὴν εὐγενῆ προσπάθειάν του, νὰ ἐπακολουθήσῃ ἔπειτα ἡ πλειὰς τῶν μαθητῶν καὶ συνεργατῶν του, νὰ ἀκολουθήσουν καὶ ὅλοι οἱ εὐγενεῖς πρωτοπόροι τοῦ νεοελληνικοῦ Χριστιανικοῦ κινήματος, διὰ νὰ φθάσωμεν σήμερον εἰς τὴν «Διακήρυξιν» μιᾶς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων, μὲ τὴν χιλιὰδα τῶν μελῶν τῆς, καὶ νὰ ἀξιωθῶμεν νὰ ἴδωμεν τὴν ἐλπιδοφόρον ἀνθησὴν τῆς πίστεως. Ἡ ψυχὴ τοῦ Φλαμιάτου θὰ σκιρτᾷ σήμερον ἀπὸ ἀγαλλίαςιν μὲ ὅσα βλέπει νὰ πραγματοποιοῦνται εἰς τὰς ἡμέρας μας.

I. ΚΑΣΣΙΑΝΟΣ

(4) *Ἀκτίνες* 1943 σελ. 157.

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ FOERSTER (*)

Στή Νέα Υόρκη δὲν συνειθίζεται νὰ κρατοῦν οἱ ἄνδρες χαρτοφύλακες. Γι' αὐτό, ὅταν οἱ Ἀμερικανοὶ ἴδουν κανένα πρωινό, ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὴν Public Library, ἕναν ἡλικιωμένο κύριο νὰ κρατᾷ στὸ χέρι ἕνα τεράστιο χαρτοφύλακα, πὺ ἀσφαλῶς νεώτεροί του δὲν θὰ μπορούσαν νὰ τὸν κουβαλοῦν, θὰ σκεφθοῦν: «Ποῖος νάναί, ἄραγε, αὐτὸς ὁ Εὐρωπαῖος;» Κι' ἂν ὑποθέσουμε ὅτι κάποιος «κίρρυκας» πήγαίνε μπρὸς ἀπὸ τὸν ἄκμαστο αὐτὸν γέροντα πὺ περνάει μέσα ἀπὸ τὸ βιαστικὸ πλῆθος γεμιᾶτος ζωντανία, αὐτὸς δὲν θὰ μπορούσε παρὰ νὰ φωνάξῃ: «Ἀκριθῶς, ἀγαπητοὶ μου Νεοορθόδοξοι, ἐδῶ περνάει ἕνας Εὐρωπαῖος: Κἀποιος πὺ εἶναι περισσότερο πολίτης μᾶς Ἡπειροῦ, παρὰ πολίτης τοῦ Ἑθνους του. Γι' αὐτὸ ἀκριθῶς τὸν κυνήγησαν καὶ τὸν ἐδιώξαν ἀπ' τὸν τόπο του. Γι' αὐτὸ ζῆ τώρα χίλια μίλλια μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα του καὶ κάμποσες δεκάδες χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του. Ἄνοιξε δρόμο, πολῖτες τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, κάμετε τόπο σ' αὐτόν, τὸν πρῶτο πολίτη τῆς Εὐρώπης, τὸν καθηγητὴ Φρειδερίκο Γουλιέλμο Φαϊρστερ». Μέσα στὸν χαρτοφύλακα του ὁ καθηγητὴς κουβαλάει ἀποκόμματα ἐφημερίδων, περιοδικὰ, φυλλάδια, βιβλία, δηλαδὴ τὴν «ἐπίκαιρη ὕλη» πὺ τοῦ χρει-

άζεται καὶ πὺ ποτὲ δὲν τὴν ἀποχωρίζεται.

Στὸ σπουδαστήριό του, ὅπου, ἐδῶ καὶ λίγες μέρες, τὸν εἶχα ἐπισκεφθῆ, βλέπει κανεὶς νὰ φθάνῃ ὡς τὸ ταβάνι τὸ «ὄλικὸ» αὐτό, πὺ ἀποτελεῖ τὴν ἀπόδειξι, ἀλλὰ καὶ τὸ ὄπλοστάσιο θὰ ἔλεγα, γιὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς του.

Ἄν τὸν ρωτήσῃ κανεὶς σήμερα: «Τί ἔκαμες στὴ ζωὴ σου;» ὁ γέροντας τῶν 77 χρόνων ἀπαντᾷ: «Ἐγραφα 25 βιβλία, 13 σατυρικά φυλλάδια, κάπου 5 χιλιάδες ἄρθρα κι' ἕνα σωρὸ λόγους». Σ' αὐτὴ τὴ στατιστικὴ, πὺ κάνει καταπληκτικὴ βέβαια ἐντύπωση, δὲν περιλαμβάνονται, φυσικά, οἱ ἀναριθμητὲς ἰδιωτικὲς καὶ δημόσιες ἐπιστολὲς πὺ ἔχει γράψει. Δὲν περιλαμβάνεται, ἀκόμα, τὸ γράμμα του «γιὰ τὸ ἄμεσο μέλλον τῆς Γερμανίας», πὺ δημοσιεύθηκε στὴν «Neue Züricher Zeitung» κι' ἔκαμε τόσο μεγάλο κρότο. Ὁ Φαϊρστερ ἐδιόρθωσε τίς περισσότερες ἀπὸ τίς ἐπιθέσεις πὺ ἔγιναν ἐναντίον του, ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου, ἔξ αἰτίας τῆς περίφημης «ἀνοικτῆς ἐπιστολῆς» του. Εἶναι συνηθισμένοι ἀπὸ τέτοια κτυπήματα. Πολλὲς φορές βρέθηκε στὴν ἀνάγκη ν' ἀκούσῃ τοὺς συμπατριῶτες του—κι' ὄχι αὐτοὺς μονάχα—νὰ τοῦ πετοῦν στὸ πρόσωπο τὴ βρισιὰ τοῦ «προσῶτου τῆς χώρας του». Ὅταν, λ.χ., στίς 8 Ἰουλίου 1926—δηλ. ἐπτά χρόνια πρὶν πάρῃ τὴν ἀρχὴ ὁ Χίτλερ, τὴν ἐποχὴ ἀκριθῶς πὺ βρισκόταν στὴν ἔντασί του τὸ δνεῖρο τῆς εἰρήνης τοῦ Λοκάρνο—ἔγραψε τὰ παρακάτω λόγια, τὸν πῆραν γιὰ τρελλό. Ὅταν ὅμως διαβάσῃ κανεὶς, σήμερα, αὐτὰ

(*) Τὸ ἄρθρο αὐτὸ ἐδημοσιεύθη στὴν ἐλβετικὴ ἐφημερίδα «Die Weltwoche», εἰς τὸ φύλλον τῆς 29 Νοεμβρίου 1946. Τὸ περιοδικὸ μᾶς ἔλαβε πολλὰς φορές εὐκαιρία ν' ἀσχοληθῆ μὲ τὸν μεγάλο σοφὸ, ἐπιτιμο μέλος τῆς Ἐνώσεώς μας. Ἴδε «Ἀκτίνας», 1947, σελ. 21 ἐπ.

πού έγραφε τότε ο Φαίρστερ, δέν μπορεί παρά νά βγάλει ένα πολύ διαφορετικό συμπέρασμα. Νά τί έγραφε τότε: «Γιά τόν καθένα μας, αυτό τουλάχιστον δέν μπορεί παρά νά ναι όλότελα φανερό: Σήμερα αυτοί πού είναι κύριοι τής τύχης τής Γερμανίας, χρειάζονται άκόμα τήν ειρήνη και πραγματικά τήν θέλουν. Άλλά μόνο και μόνο για νά ναι μιά μέρα έξωπλισμένοι και έτοιμοι. Κάποια ήμέρα πού θά τήν όριση ή άδυναμία τών

αντιπάλων των. Η χρονολογία τής θά συμπέση μεταξύ τού 1933 και τού 1938».

*

Ο Φαίρστερ γεννήθηκε στό Βερολίνο στις 2 Ιουνίου 1869, έναμυο χρόνο πρίν γίνη ή πόλις αυτή τό κέντρο τού γερμανικού αυτοκρατορικού Ράιχ. Μεγάλωσε στό πατρικό του σπίτι, όπου μπαινόβγαιναν πρῶσοι: άξιωματικοί και πλούσιοι

άριστοκράτες, άλλά και επιστήμονες και καθηγηται τού Πανεπιστημίου. Η μητέρα του ήταν στενή συγγενής τού μεγάλου πρῶσου στρατηγού Μόλτκε, τού πρώτου άρχηγού τού γερμανικού Έπιτελείου, τού μυαλού εκείνου πού κέρδισε τή μάχη τού Σεντάν και μ' αυτή τόν πόλεμο κατά τής Γαλλίας. Ο πατέρας τού Φαίρστερ, ένα έξαιρετικό ταλέντο, ήταν καθηγητής τής Αστρονομίας στό Πανεπιστήμιο και Διευθυντής τού Αστεροσκοπείου τού Βερολίνου. Διδάσκαλό του είχε τόν βαρῶνο Άλέξανδρο φόν Χούμπολτ, τόν Νέστορα αυτόν των φυσικών έρευνών στην Εύρώπη τής εποχής εκείνης, έναν από τούς σοφούς τού τότε κόσμου. Ο μεγάλος αυτός διδάσκαλος είχε διευκολύνει όχι λίγο τή σταδιοδρομία τού Φαίρστερ πατέρα.

Η μητέρα του πάλι πού εκτιμούσε περισσότερο τό άνθρωπιστικό περιβάλλον τού άνδρός τής από τό περιβάλλον τής δικής τής οικογενείας, έπίστευε στόν άνδρα τής με τήν άφοσίωσι τής άγάπης και τής δημιουργικότητος κι' έλεγε κάποτε-κάποτε, κυτάζοντας τό προφίλ τού μικρού γιου τής, κάπως έπιτιμητικά, μ' ένα περίεργο χαμόγελο στά χείλη, σαν νά τού έδινε συστάσεις για τό μέλλον: «Παιδάκι μου, έχεις τή μύτη τού στρατάρχου Μόλτκε, με τή διαφορά πώς ή δική σου είναι γυρισμένη πρὸς τήν αντίθετη κατεύθυνσι».

Άφου τελείωσε τό Γυμνάσιο στό Βερολίνο, ο Φαίρστερ, έσούδασε στό Freiburg όπου και τόν άνεκήρυξαν διδάκτορα τής Φιλοσοφίας και τής Κοινωνιολογίας, στό τέλος τού 1893. Σε λίγο ο νέος διδάκτωρ έδειξε πώς ήξερε και πώς είχε τόν τρόπο νά παρουσιάξη τό μεγαλειό πού κλείνει μέσα τού ο άνθρωπος, ένα σπουδαίο συστατικό κάθε ολοκληρωμένης προσπάθειας, δηλαδή πώς ήξερε νά λήη τήν γνώμη του άκόμα και μπροστά στην άνώτερη «άθθεντία», χω-

ρίς να φοβάται τις συνέπειες, ακόμη κι' αν αυτό θα έσημαινε πως θα τον εδωξάν ολότελα έξω από τη σταδιοδρομία που με τόσους κόπους και προσδοκίες προτείμαζε.

Στις 2 Σεπτεμβρίου 1895 25η επέτειο της νίκης του Σεντάν, μίλησε ο αυτοκράτωρ Γουλιέλμος ο Β'. Στόν πολύκροτο λόγο του κατηγορήσε τους Σοσιαλδημοκράτες, τους ωνόμασε απάτριδες κι' έκαμε εκκλήρη, στο όνομα του πάππου του, προς τόν γερμανικό λαό να στραφή εναντίον τών όριστών αυτών της Γερμανίας, όπως τός έλεγε, πού ή πατρίδα τους δέν μπορούσε παιά να τους ανεχθή. Αυτό ήταν σαν πρόκληση για έμφύλιο πόλεμο, πού θέφερεν τήν έξουθένωση του μεγάλου εիրηνοφίλου κόμματος τών Σοσιαλδημοκρατικών και θά-νωνεσ εις τό δρόμο για τή μεγάλη έξορμη πέρα από τά σύνορα. Ο Φαίρστερ ήταν τότε 26 ετών. Οι σκέψεις του τριγύριζαν κυρίως γύρω από τά θέματα της άγωγής, της χρησιμοποίησεως του Χριστιανισμού στη σύγχρονη εποχή, γύρω από τόν Πλάτωνα και τόν Σοπενχάουερ. Μόλις άκουσε τόν παραπάνω λόγο, έγινε έξω φρενών. "Απ' αυτών έξογαίνε, όπως ειπε, όχι μονάχα ή άρνησι κάθε αξίας ιδέας, αλλά και τό μιλιταριστικό πνεύμα τών ανθρώπων πού συχνάζαν στο σπίτι του, στο σπίτι του στρατάρχου Μόλτικε ή του στρατηγού φόν Κάγκεν. Ο τελευταίος αυτός, πίνοντας μπύρα ή καίζοντας σκάκι, δέν έδιόταζε να μιλάη για τόν άναγκαίο πόλεμο πού έρχεται...". "Ετσι ο Φαίρστερ έγραψε ένα άρθρο στο περιοδικό «Ethische Kultur». Κτυπούσε τόν Γουλιέλμο και τήν εποχή του. αναθεμάτιζε τόν φιλοπόλεμο πρωσισμό και τελειώνε με τίς λέξεις: «Σεις, Γουλιέλμο Β', οδηγείτε τόν γερμανικό λαό σε πόλεμο. Σεις, Γουλιέλμο Β' ο βασιλεύς τών Πρώσων, σεις απλώνετε τό δηλητήριο του

πρωσισμού πάνω στην Εύρώπη». Τήν άλλη μέρα τó πρωί, πρώσοι άστυνομικοί ήλθαν και τόν συνέλαβαν.

Στάθηκαν «πεισιχείς» και τόν έκλεισαν «μόνο» τρεις μήνες σ' ένα φρούριο. Τήν εποχή εκείνη άρκοισε για τó κράτος, αν άνοήτους σαν τόν Φαίρστερ τούς απέμακρυνε από τά Πανεπιστήμια και τά εκπαιδευτικά ιδρύματα. Αυτό, όπως και τά «άνώτερα» περιοδικά, δέν ήθελαν να έχουν καμμιά σχέση με τούτους ανθρώπους.

Στούς τρεις μήνες της φυλακίσεως ο Φαίρστερ είχε άρκετό καιρό στη διάθεσι του για να δώση όριστική μορφή στις ιδέες του για τήν φιλειρηνική προσπάθεια και τόν μιλιταρισμό. Έστερα ταξίδεψε στο έξωτερικό για να εργασθή. Τήν εποχή εκείνη κυκλοφόρησε για πρώτη φορά για τόν Φαίρστερ ο χαρακτηρισμός: «ο γνωστός προδότης της χώρας, πού ξέφυγε στο έξωτερικό». Από τότε με κάθε ευκαιρία τόν παρουσιάζαν όμοίωτupa στόν λαό σαν κακοόργο πού κλέβει τή νύχτα στρατιωτικά μυστικά και τά πουλάει σε μιá ξένη δύναμη, ίσως δέ και στην Γαλλία. Ο Φαίρστερ όμως ούτε στρατιωτικά μυστικά έπρόδωσε, ούτε πδσκασε κρυφά ύστερα από τήν φυλάκισι του. Επήγε στο Λονδώνο για να σπουδάση επί τόπου, τήν κίνηση τών Άγγλων εργατών και τή βιβλιογραφία τών εργατικών συνεταιρισμών. Εκεί μελέτησε βασικά τó ζήτημα τών εργατικών σπιτιών. Καρπός αυτής της εργασίας ήταν τó πρώτο του βιβλίο, με τόν τίτλο «το ζήτημα της άνεργίας και ή οργάνωση της εργασίας». Τό βιβλίο του αυτό είχε άρκετήν επιτυχία. Άλλες του εργασίας, πού τίς έδημοσίευσε στο περιοδικό «Ethische Kultur» έπιθεδαίωσαν τó ταλέντο του. Άλλά στα γερμανικά Πανεπιστήμια όπου ο Φαίρστερ ήθελε να διδάξη, δέν υπήρχε παιά θέσι γι' αυτόν.

Ταξίδεψε εδῶ καὶ καί, ἐπῆγε μαζί με τὴν γυναίκα του, κόρη ἐνὸς ἰατροσυμβούλου ἀπὸ τὴν Νότιο Γερμανία, στὴν Αὐστρία καὶ τὴν Ἑλβετία-στὸ τέλος βρῆκε πῶς ἡ Ζυρίχη ἦταν ὁ κατάλληλος τόπος γι' αὐτὸν κι' ἔτσι δέχτηκε ν' ἀναλάβῃ τὴν ὑφηγεσία τῆς Φιλοσοφίας καὶ Κοινωνιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ζυρίχης.

Ἀπὸ τὸ 1899 μέχρι τὸ 1933 ἔζησε ἐκεῖ, στὴν ἀρχὴ κοντὰ στὸ Σταθμὸ Engle, σὲ λίγο πάνω στὸ Zürichberg, ἀπὸ ὅπου τὸ βλῆμα του ἀπλωνόταν πέρα μακριά, πάνω ἀπὸ τὴ λίμνη καὶ τὰ δάση.

Ἐδῶ ἔγραφε τὰ πρῶτα βασικά ἔργα του, ἔβαλε τὸ θεμέλιο γιὰ μιὰ δυνατὴ ἠθικὴ πίστι, πού ὄλες οἱ βρεσιέες καὶ οἱ συκοφαντίες δὲν κατάφεραν νὰ κλονίσουν. Στὰ 1899 ἄρχισε ὁ Φαίρστερ τὴν καθηγητικὴ του δράσι μετ' τὴ διάλεξι «Ὁ Μακιαβέλλης καὶ ἡ πολιτικὴ ἠθικὴ». Ἐβῶ ἀνέπτυξε γιὰ πρώτη φορὰ τὴν ιδέα του, πῶς ἡ ἠθικὴ τῆς πολιτικῆς δράσεως εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξυψωθῇ ὡς τὸ ἐπίπεδο τοῦ Χριστιανισμοῦ, πού δημιουργεῖ πολιτισμὸ καὶ μορφώνει τὴν ψυχὴ. Ἡ ιδέα αὐτὴ μοιάζει σήμερα μετ' προφητεία. Παρόμοια σύγχρονη, σὰν σημερινή, φαίνεται καὶ ἡ «Διδαχὴ γιὰ τὴ νεολαία» πού ἔχει τὴν ἀρχὴ τῆς στὴν ἐποχὴ ἐκείνη.

Τὰ βιβλία του «Διδαχὴ γιὰ τὴ Νεολαία», «Νεανικὴ Ψυχὴ», «Σχολεῖο καὶ Χαρακτήρ», «Γενετήσια ἠθικὴ», καὶ «Γενετήσια Παιδαγωγικὴ», ὑπῆρξαν εὐρωπαϊκὲς ἐπιτυχίες. Οἱ ἐργασίες του «Τὸ ζήτημα τῶν ἀχθοφόρων» καὶ «Τὸ δικάωρον» στάθηκαν πραγματικοὶ σταθμοὶ στὸν δρόμο τῆς προοδευμένης σκέψεως. Τὸ μῦθος του (ἀπὸ τὸν Γκαίτε): «Πές μου, εἶναι ἀνάγκη ν' ἀπατοῦμε τὸν λαοσυτζίκο;» εἶναι ἕνα ἐρώτημα πού καὶ σήμερα ἀκόμη προβάλλεται καὶ πού σήμερα ἀκόμη βρίσκει πολλὰς φορὰς τὴ

σκληρὴ ἀπάντησι τῆς βίας στὸ οἰκονομικὸ καὶ τὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο, ἀπὸ κείνους μάλιστα πού περισσότερο ἀπ' ὅλους ἀφορᾷ.

Ὁ Φαίρστερ ὁμῶς δὲν ἔγραφε μονάχα ἀπὸ μακριά, ἀπὸ τὸν τόπο ὅπου ζοῦσε ἀσφαλισμένος. Μετ' τὸ ἴδιο κήρυγμα του παρουσιάσθηκε καὶ ἔμπρός σὲ κείνους πού δὲν ἤθελαν μιὰ κανένα τρόπο νὰ τὸν ἀκούσουν, δηλαδὴ στοὺς γερμανοὺς καθηγητὰς καὶ φοιτητὰς.

Καὶ αὐτοὶ ἀκριβῶς τὸν ἐπεδοκίμασαν, τὴν πρώτη φορὰ, ὅταν κατὰ τὸ 1917, μέσα στὸν πόλεμο, τοὺς φώναξε ἀπὸ τὴν ἔδρα τοῦ «Auditorium Maximum» τοῦ Μονάχου: «Ν' ἀφήσουν μιὰ γιὰ πάντα, γιὰ τὸ συμφέρον τῆς ἰδίας τῆς Γερμανίας, τὴ δυναμικὴ πολιτικὴ καὶ νὰ ἐγκαλοποθοῦν τὴν πολιτικὴ τῆς ἠθικῆς, τοῦ γνησίου Χριστιανισμοῦ». Ὁταν ὁμῶς, στὴ δευτέρῃ του διάλεξι, οἱ αἰώνιοι ἐθνικοσοσιαλιστὰ μαχαιροβόλας-αὐτοὶ πού μάζεψαν σωρὸ πάνω στὴ Γερμανία τὴ δυστυχία καὶ τὴν ἀτίμωσι-ἔδρισαν τὸν θαρραλέο καθηγητὴ «κατάσκοπο», τὸν χτύπησαν καὶ τοῦ ἀνοίξαν τὸ κεφάλι, κανένα, μιὰ κανένα, χέρι ἀπὸ κείνα πού ἄλλοτε τὸν εἶχαν χειροκρατήσῃ δὲν κινήθηκε γιὰ νὰ τὸν ὑπερασπίσῃ. Οἱ... γενναῖες ψυχὰς εἶχαν σκύψει μπροστὰ στὴν τρομοκρατίᾳ τῆς βίας. Φυσικὰ οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ὕστερα ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ πολέμου ἔλεγαν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους πῶς ἀνήκουν στὴν «ἄλλη Γερμανία». Ἀλλὰ ἡ μοῖρα τοῦ Φρειδερίκου Φαίρστερ ἦταν πιὸ βαρειά ἀπὸ τὴ μοῖρα αὐτῶν τῶν καιροσκόπων.

Μετὰ τὸν πόλεμο, στὴν ἀρχὴ τὸν ἐκουγαν, μᾶλλον χωρὶς νὰ τὸ θέλουν, στὸν «Ἀναμορφωτὴ τῆς Γερμανίας». Ὑστερα ἄρχισαν νὰ τὸν ἀπειλοῦν πῶς θὰ τὸν σκοτώσουν. Τέλος τὸν ἔδρισε «ἀχρεῖο» κι' αὐτὸς ὁ «φίλος τῆς εἰρήνης» Στρέζεμαν, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς βαρεῖας βιομηχανίας τοῦ Ρή-

νου. Μετά τὸ 1920 τὸν ἔδιωξαν ἀπὸ τὴν πατρίδα του. Παίρνοντας τὸ δρόμο τῆς καινούργιας ἐξορίας, πῆγε στὸ Παρίσι καὶ τὸ Λονδίνο καὶ κατέληξε στὴ Νέα Ἰόρκη, ἀσφαλῶς ὄχι πειὰ χωρὶς νᾶχη ἀπάνω του τὰ σημεῖα κάποιας σκληρᾶδας ποὺ δὲν ἀφίνει ἴσως τὴν ἀντικειμενικότητα νὰ ἐπιδληθῆ. Ἄλλὰ ἡ τιμότης του διατηρήθηκε πάντοτε ἀναμφισβήτητα. Ποτὲ καὶ ἀπὸ κανένα δὲν ἀγοράσθηκε ὁ Φαίρστερ.

Στὸ τέλος ἀναγκάσθηκε νὰ ἐγκαταλείψῃ καὶ αὐτὸ τὸ σπίτι του τῆς Ζυρίχης κι' εἶναι χρόνια τώρα ποὺ ζῆ πιά μὲ μίαν ἀπλότητα ποὺ μοιάζει μὲ φτώχεια... Ὁ χαρακτήρας του φαίνεται καλύτερα στὸ ἀκόλουθο ἀνέκδοτο: Μιὰ βραδυά, κατὰ τὸ 1941-42 ἔκανε βόλτες στὸ δρόμο κουβεντιάζοντας μὲ τὸν στενὸ πολιτικὸ συνεργάτη του, τὸν Τ. Η. Tetens. Καθένας τους φάνηκε στὸν ἄλλο ὡς στενοχωρημένος καὶ γεμιστὸς ἔγνοιες. Τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωτὸ ὁ Tetens ἐπαίρνε ἀπὸ τὸν Φαίρστερ (ὅπως κι' αὐτὸς ἀπὸ τὸν Tetens) ἕνα δολλᾶριο μέσα σὲ μιὰ ἐπιγούσα καὶ σύντομη ἐπιστολή: «Τὰ μισὰ ἀπ' ὅσα ἔχω», ἔγραφε ὁ Φαίρστερ.

Ἔτσι: ζῆ ὁ Φαίρστερ—ὁ προδότης αὐτὸς τῆς πατρίδας του», ποὺ δὲν θάναί παράξενο νὰ τὸν θεωρήσῃ «φυγάδα», ἀκόμα καὶ ἡ μεταχιτλερική Γερμανία—στὴν Νέα Ἰόρκη καὶ καὶ βασανίζεται νὰ βρῆ πῶς θὰ μπορέσῃ νὰ ξυπνήσῃ πάλι τὴν πνευματικὴ Γερμανία καὶ νὰ ξαναφέρῃ στὴν ἐπιφάνεια τὴ σωστὴ ἀποστολὴ τῆς Γερμανίας μέσα στὸ Εὐρωπαϊκὸ πλαίσιο, ξέροντας αὐτὸς πῶς ὁ γερμανικὸς λαὸς δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ συμφιλιωθῆ μὲ τὴν Εὐρώπη ἂν δὲν συμφιλιωθῆ πρωτύτερα μὲ τὴν ἀλήθεια...

RALPH NÜNBERG

ΝΕΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

MEINE KONTA MOY

Ὀλόφωτες εὐλογημένες οἱ στιγμές
ὅταν Σὺ Κύριε, βρισκόσαι κοντά μου.
Χίλιες ἀνθίζουσ μέσα μου χαρὲς
καὶ χίλια ἀστέρια λάμπουν στὴν καρδιά μου.

Γαλήνη βασιλεύει ἐντὸς μου ποθητὴ
κι' ἀπὸ τὰ στῆθη φεύγει ἡ τρικυμία.
Ἐκεῖνος ποὺ τὴ χάριξ Σου ζητεῖ
δὲν νοιώθει πίκρα στὴν καρδιά καρμιά.

Ἐκεῖνες τίς στιγμές πῶς λαχταρῶ
πῶς ποθῶ νὰ ρθῶ νὰ γονατίσω
ἔμπρὸς στὸν Τίμιο κι' Ἅγιο Σου Σταυρὸ
καὶ τὴν καρδιά μου δλόκληρη νὰ Σοῦ χαρίσω.

Νοιώθω κάτι μεγάλο μέσα μου Χριστέ,
κάτι ποὺ δὲν μπορῶ νὰ τ' ὀνομάσω,
μιὰ δύναμι ποὺ φέρνει, Λατρευτέ,
τὰ βήματά μου πάντοτε κοντά Σου.

Ὡ Κύριε, μὴ μ' ἀφήγεις μιὰ φορὰ
μονάχη στὴς ζωῆς τὸ δρόμο,
μείνε κοντά μου Ἐοῦ στὴ συμφορὰ
καὶ τῆς καρδιάς μου ἀπάλυε τὸν πόνο.

Καὶ πάλι: ὡς πληροστία ἡ Χαρά
πηγαίνει ν' ἀγκαλιάσῃ τὴν ψυχὴ μου,
στ' ὀλόχρυσο τιμόνι τῆς Ἐοῦ
ὅστε στιγμιόουλα μὴ μ' ἀφίσχες μοναχὴ μου.

Πάντα στὴ θλίψη καὶ στὴ συμφορὰ,
πάντα στὸν πόνο, μὰ καὶ στὴ χαρὰ μου
Ἐοῦνα Φῶς κι' Ἐλπίδα νοιώθω μέσα μου,
Ἐοῦ νὰ βασιλεύςθς θέλω στὴν καρδιά μου.

ΑΛΚΜΗΝΗ ΜΥΓΙΑΚΗ

Χαμηλά, ή πόλη φαίνεται σαν κάμπος με λογής-λογής κουτάκια, άλλα ψηλά, άλλα στενά, άλλα μέτρια, πού χωρίζονται με γραμμές. Όσο κατεβαίνεις, τὰ κουτάκια μεγαλώνουν και σου δείχνουν φουγάρα, κεραίες, πανιά π' άνεμίζουν, διάφορες τετράγωνες χρωματιστές τρυπίτσες. Στην άνατολική πλευρά, είναι μιá ήσυχη άρχοντογειτονιά πού έκει, όλο όμοια σχεδόν τὰ κουτάκια, με ταράτσες-διώροφα, άσπροθαμένα, μοιάζουν νά χαίρωνται, νά χαμογελούν. Ο δρόμος, κάθε σαράντα μέτρα έχει πικροδάφνες, πιπεριές και άκακίες. Τις περισσότερες ώρες οι διαβάτες σπανίζουν και μέσα στην γαλήνη πού βασιλεύει, μόνο ή φωνή του έμποράκου με τίςπραμιμάθειες και τὰ παιδιά του σχολείου, άκούγονται.

Στόν αριθμό 83, πού κάτω άπ' τό κουδούνη της πόρτας ή μπρούτζινη πλακίτσα γράφει: «Άναστασίος Ροδάμης έμπορομεσίτης», έδω και μιση ώρα είχε σταματήσει ένα ταξί και κάποια μεσόκοπη γυναίκα πλήρωσε τόν σωφέρ κι' ανέβηκε τὰ λίγα πέτρινα σκαλοπάτια.

Μέσα στη μεγάλη κάμαρα με τό χαλί και τίς κουρτίνες είναι στρωμένο τό τραπέζι και πρόσωπα πολλά τό τριγυρίζουν, κουβεντιάζουν, φαίνονται νά στέκουν με σπουδή στη θέση τους.

Ή κυρία Ροδάμη με τὰ γκριζα μαλλιά, τὰ μεγάλα έκφραστικά μάτια και την πράσινη ρόμπα, οι δυο της γιοι, ό Λυσίμαχος ό δάσκαλος και ό Φώτης ό ηλεκτρολόγος, ή νύφη της ή Άγγελική-γυναίκα του Λυσίμαχου με τὰ τρία της παιδιά, την Φρόσω, την Έλένη και τόν μικρούλη Πέτρο, ποδναι μόλις δυο χρονώ.

Ή Άφροδίτη ή ψυχοκόρη, κάθε τόσο

μπαινει και ρωτά.

—Ή σούπα θά κρυώσει... τί νά γίνει; —Άς μένει λίγ' άκόμα, δίπλα στην φωτιά... περίεργο, πώς άργησε;... της λέει ή κυρία Ροδάμη και σηκώνεται, περπατά δυο τρία βήματα, ρίχνοντας ματιές στόν δρόμο.

Περιμένουν τόν κύριο Ροδάμη, τόν παππού.

Δέν πολυσκοτίζονται όμως σήμερα και τόσο για τό φαί. Έχουν κοντά τους την μεσόκοπη κυρία πού ήρθε έδω και λίγη ώρα με τό ταξί, την θεία Άντιγόνη.

Ή θεία Άντιγόνη είναι άδελφή της κυρίας Ροδάμη, της γυναίκας με την πράσινη ρόμπα, της γιαγιάς, της μητέρας του Λυσίμαχου και του Φώτη. Κάπου σέ μιá γωνιά στό σαλονάκι, είναι τό κάντρο με την παλιά φωτογραφία της, όταν ήταν είκοσι χρονώ. Είναι τόσο κομψή και όμορφη στό κάντρο αυτό, ή θεία Άντιγόνη! Έχει στεφάνι τὰ σγουρά μαλλιά, φεγγάρι πρόσωπο και μάτια πού γλυκά ρεμβάζουν. Έλειπε χρόνια μακριά τους. Χρόνια και καιρούς. Βρισκόταν τό περισσότερο στην Πόλη, στην Θεσσαλονίκη και σπάνια, τίς μεγάλες γιορτές, έριχνε κανένα κάρτ-ποστά. Δέν είχανε θερμές σχέσεις, κι' όταν άπ' άφορμή τό κάντρο, τύχαινε και ρωτούσαν τὰ παιδιά, ή κυρία Ροδάμη κουνούσε τό κεφάλι κι' άποκρινόταν άόριστα. Ή θεία, ή θεία... ναι, ήταν παντρεμένη εκεί πάνω στις βόρειες έπαρχίες, μπορεί νάταν και χωρισμένη... της άρεσε νά παίζει στό θέατρο... της άρεσε ή ξένοιαστη ζωή... Και κατόπι βυθιζόταν σέ συλλογισμούς και μελαγχολούσε...

Κάθε χρόνος πού φύγει, σπάνια τυχαίνει νά συνεπαίρνει τίς σκοτούρες

καί τις άνησυχίες... "Όλοι τους, είχαν κάτι νά σκέπτονται, κάτι νά λογαριάζουν.

Ό κ. Ροδάμης ύστερα από τόσες παληές περιπέτειες, προσπαθούσε τώρα νά συμπλήρωνε τό ποσόν γιά ν' αγοράζε σπίτι στην έξοχή. Ό Λυσίμαχος, μετρώνας τις ήμερομηνίες, όλο και ξεμπαρκάριζε τόν άμερικάνο ξάδελφο, πού θάβαζε δολλάρια γιά τό μοναδικό ίδιωτικό λύκειο. Ό Φώτης μόνο γελαστός, άνοιχτοχέρης-κουβαρντάς δέν κουράζονταν νά τούς άκούει, νά συμπληρώνει τά έξοδα και ξένοιαστα ν' άφίνει τις μέρες νά κυλούν. Η Άγγελική, λαχταρούσε νά μεγάλωναι τά κορίτσια της, νά γίνονταν ό μικρός παλληκάρι, νά ξέφευγε άπ' τήν λάτρα τους κι όμως αύτή νά μην γερνούσει...

Δώδεκα μέρες ήταν πού έλαβαν τό γράμμα. Η θεία θάρχονταν και θά περνοüse από κοντά τους...

Η θεία, ή θεία! Κείνο τό βράδυ μαζεύτηκαν οιακά στό κέντρο της και συζητούσαν. «Καλλονή, φίλε μου, καλλονή!» μουρμούριζε κάθε τόσο ό Λυσίμαχος. Και ή Άγγελική πικαρισμένη τούλεγε πώς οι φωτογραφίες πάντα κολακεύουν.

Μόνο ή μητέρα με τά γκριζα μαλλιά, έβγαλε στά χέρια τό πρόσωπο και συλλογιόταν.

—Δέν χείρεσαι πού θάρθει ή ώραία σου άδερφούλα; Της ειχε πει πειραχτικά ό Φώτης.

—Πώς, χείρομαι... νάναι μόνο καλά, άποκρίθηκε πάντα συλλογισμένη.

Και νά πού ή θεία Άντιγόνη έφτασε πύ νωρίς άπ' ότι έγραφε στό γράμμα. Δυό μέρες πύ νωρίς. Τό ταξί δέν ειχε μισή ώρα πού σταμάτησε έξω στά πέτρινα σκαλοπάτια, στόν αριθμό 83, στόν δρόμο με τις πικροδάφνες και τις τιπεριές.

Μόνο πού ό πατέρας ό κ. Ροδάμης, έξαιρετικά σήμερα, κάπως άργούσε. Γύρω άπ' τό τραπέζι πού κουβεντιάζουν και φαίνονται καλοθαλμένοι όλοι στην θέση τους, κάτι τό άλλόκοτο, κάτι πού μουδιάζει τήν σκέψη, πλανιέται άνάμεσό τους.

Η θεία, ή θεία! Ήταν ποτέ δυνατό;

Η θεία, φαίνονταν πολύ, πολύ γερασμένη... Τά ξεπλυμένα άπ' τις βαφές μαλλιά της, άφίνουν έδώ και κει άσπρες καταχνιές. Τά μάτια της, αρκετά βα-

θουλωμένα με μαύρους κύκλους, τό πρόσωπο όλο ζαρωματιές, πού ή πασιολισμένη πούντρα και τό κοκκινάδι τις φανερώναν πύ πολύ. Στά καλάμενια χέρια της κουδούνιζαν κένα δυό χρυσά βραχιόλια, σε κάποιο δάχτυλο στρογγυλό μαργαριτάρι άχνόφεγγε... Φορούσε γκρενά κοντό φόρεμα και τά πόδια της ήταν άδύνατα, σγεδόν ρουφηγμένα, κι ειχε κάτι τό φοβισμένο, κάτι πού πρόδινε ταραχή.

—Αυτά τά ταξειδία... έλεγε κάθε τόσο.— Άν δέν ήταν ένας ευγενικός κύριος, ένας παληός βουλευτής, νά μου λέει ιστορίες, είναι όλο πλήξη... Κρίμα στ' όνειρο και τήν γοητεία πού ύπάζονται!... Έσείς έδώ ατζάνεστε και πληθύνεστε βλέπω!..

Τά μικρά όλο περιέργεια τήν περιτριγύριζαν και γυρεύαν καλά και ώνει ν' άνοιξουν τήν γυαλιστερή της τσάντα.

Μόνο σάν τούς έδωσε ένα πακετάκι μέντες, τραθήχτηκαν νά τις μοιράσουν.

Και γιά μία στιγμή ό Φώτης τήν ρώτησε:

—Μόνη λοιπόν θεία, μόνη;

Η κυρία Ροδάμη, μάταια τού έκανε νόημα από μακριά.

—Α, ναί... Με τόν Έρρίκο, έχουμε δυό χρόνια χωρισμένοι. Ήταν έγωιστής. Έπαιζε και πολύ στην λέσχη. Δέν σου λέω, καλό είναι τό χαρτί, δ'χι όμως κι' έτσι... Άχ οι άντρες, όλα τά ξεγνούν... όλα... Και κάνοντας πώς ξεροθήχει, έβγαλε τό μαντηλάκι της και σφόγγισε τά βαθουλωμένα της μάτια.

Ό Λυσίμαχος, άλλαξε γοργή ματιά με τήν γυναίκα του.

—Οί άντρες, θεία, συνήθισαν νάχουν πρόχειρα τά μεγάλα λόγια... ειπε χαμογελώντας. Γύρισε και τόν κύτταξε κάπως έκπληχτη, προσπαθώντας νά καταλάβει άν αυτό, τότε στά σοβαρά και τάχα τό πίστευε.

—Οί άντρες... οι άντρες! ψιθύρισε. Η μητέρα σου, Ιωάν νά θυμάται πόσα έτυχε ν' άκούσουν τ' αυτιά μου... Κι' άν, πέρνοντας τις έπιστολές τους πού μούγραφαν από κείνα τά χρόνια, όταν άγέρωχη τούς έβλεπα σάν σπουριτάκια, κι' άν ό κόσμος ήταν διαφορετικός σε όσα φαίνονται χωρίς σημασία, κι' έψαχνα γιά νά τούς βρώ, νά τούς δείξω τούς λόγους τής τιμής, θά έξευτέλιζα

πολλοὺς τρανοὺς μὲ παράσημα καὶ ὀφίκια...

Πάρα λίγο τὴ θεία, νὰ τὴν πάρουν τὰ κλάμματα.

Καθὼς ὁμῶς ὁ μικρὸς ὁ Πέτρος ἔτρεχε μὲ τὸ χαρτί τῆς μέντας, ἐμπλεξε στὸ πόδι τῆς ἑταξέρας καὶ πέφτοντας χτύπησε τὸ κεφάλι του. Οἱ φωνὲς του, ἀκούστηκαν στὴν πέρα γειτονιά. Ἡ μητέρα του χειρονομώντας τσακίστηκε νὰ δεῖ ποὺ ἦταν τὸ χτύπημα. Τὸ παιδί στὰ χέρια τῆς μητέρας του φώναζε, χαλοῦσε τὸν κόσμο. Καὶ ἡ κυρία Ροδάμη, τὸ πήρε στὴν ἀγκαλιά της. Τὸ χάιδεψε ἀπαλά, τοῦ φίλησε τὸ χτυπημένο μέρος καὶ τοῦδωσε ἕνα κουτί ἀδειο.

—Σώπα κουκλί μου, σῶπα... Ἐοὐ θὰ γίνεις ἀντρας μὲ καρδιά, θάχεις δύναμη, σῶπα... Θὰ λές σ' ἄλλα παιδάκια, ὄχι παιδάκια, ὄχι, δὲν πειράζει ποὺ χτύπησα... εἶμαι ἀντρας! σῶπα... Καὶ θὰ δεῖς τί θὰ σοῦ φέρεῖ ὁ παππούς... Θὰ δεῖς τὸ ἀγγελάκι τοῦ καλοῦ Θεοῦ τί θὰ σοῦ φέρεῖ... σῶπα!

Ἡ θεία σὲ τοῦτο τὸ μεταξὺ, ἀνάβοντας δεύτερο τσιγάρο, φάνηκε ὅτι κόβοντας τὴν ὄρμη τῆς συγκίνησής της, ἄφινε τὸν ἑαυτὸ της νὰ ξεχνιέται ρεμβάζοντας. Κι' ὁμῶς πετάχτηκε κι εἶπε στὴν ἀδελφή της:

—Ἐοὐ Ἄννα, πάντα μὲ τὸ γλυκὸ λόγο... Ἔτσι ἦσαν ἀπὸ τὸ σκολεῖό. Καὶ ἔξω νάτρωγες, ἔπινες τὸν πόνο σου καὶ δὲν μιλούσες. Ὅλους τοὺς ἀγαποῦσες καὶ σὲ λέγαμε κουτὴ. Ὁ Ροθέρτος ὁ χρυσοχόος, σ' ἔλεγε ὠμὸ πλάσμα. Τί φώρα ἔχουν τὰ νειάτα, ἀλήθεια, τί φώρα! Ἐνα χρόνο μεγαλύτερή μου, εἶσαι Ἄννα... Κι' ὅταν πήρες τὸν Ροδάμη κι' ἔφυγες στὸ Γαλάτσι, στὴν ξενητεριά, ἐγὼ μὲ τὶς φίλες μου πατήσαμε τοῦ κόσμου τὰ λόγια... «Ἄφινε τὴν ξένοιασθὴ ζωὴ, τὸ χαζοπούλι, λέγαμε, μὲ τὸ θέατρο, τοὺς νεαροὺς, τὶς κοριτσιόστικες τουαλέτες, τὴν γλυκειὰ λευτεριά ποὺ τραγεῖ τὸ μέλι ὅπου τὸ βρεῖ καὶ πάει σκλαβωμένη... πάει ν' ἀρχίσει νὰ γεννίει καὶ νὰ μαγειρεύει στὸν ἀντρα της...

Πρὶν προφτάσει νὰ τελειώσει, ἀκούστηκαν βήματα στὸ χῶλ. Ἡ πόρτα μισσάνοιξε κι' ἕνας ἠλικιωμένος, σκυφτὸς μὲ κάτωσπρα μαλλιά καὶ ψηλὴ ρεμπόμπικα, μπήκε.

Ἡ θεία σηκώθηκε πρώτη, πήγε κοντὰ καὶ τοῦδωσε τὸ χέρι.

—Νὰ ποὺ ἦρθα ὕστερα ἀπὸ τόσα χρόνια, Ἄναστάση! ψιθύρισε κοκινίζοντας καὶ βλέποντας χάμου.

Κείνος, ἀφοῦ τὴν χαϊρέτησε, τῆς ἔριξε μιὰ βαρεμένη ματιά.

—Καλῶς ἦρθες τῆς εἶπε ἀδιάφορα. Καὶ κουνώντας ἀπελπισμένα τὸ κεφάλι ἔδωσε τὸ καπέλο του, στὴν ψυχοκόρη.

Μετὰ καθίζοντας κοντὰ τοὺς στέναξε βαθεῖα.

—Στὴν δουλειὰ μὲ τοὺς καφφέδες ποὺ ποντάρισα τὶς οικονομίες μου, πέσαι! ἔξω καὶ τάχασα ὄλα... φώναξε ἀπελπισμένος, κοντεύω νὰ τρελλαθῶ... πουλιῶνται κάτω ἀπ' τὸ κόστος... πάει, καταστράφηκα.

Οἱ γυιᾶ του, ξεπετάχτηκαν ἀπ' τὶς καρέκλες.

—Δὲν σοῦ τᾶλεγα; φώναξε ὁ Φώτης. Ἐοὐ ἔκει, μὲ τὸ πείσμα σου...

—Καλὰ κάνω κι' ἀποφεύγω τὴν τύχη... μουρμούρισε ὁ Λυσίμαχος. Ὁ Θετικός, ἔχει πάντα λίγη χόβολη νὰ ζεσταθεῖ. Στὸ ἐμπόριο αὐτὰ συμβαίνουν.

Ἡ Ἀγγελικὴ δάγκωσε τὰ χεῖλη της.

—Καὶ μεῖς λέγαμε ν' ἀγόραζε ὁ πατέρας σπῆτι στὴν παραλία, γιὰ νὰ πηγαίνουν τὰ παιδιὰ τὸ καλοκαίρι στὴ θάλασσα...

Ἐθγαλε κείνος τὸ γιακᾶ του καὶ σκουπιζοντας τὸ ἰδρωμένο του μέτωπο, ἀναστέναζε σὰ νᾶχε βάρος.

—Ἔτσι κανεῖς, χάνει τὰ συλλοϊκά του... τραύλισε.

Ἡ κυρία Ροδάμη, ἦρθε καὶ κάθισε δίπλα του.

—Τὶ λόγια εἶν' αὐτὰ; Εἶσαι στὰ καλά σου; Ἐ, καλά, δὲν χάθηκε ὁ κόσμος. Ἄντι νὰ παρακαλέσεις τὸν Θεό, ποὺ σ' ἀξίωσε νᾶχεις τόσα ζευγάρια μάτια γύρω σου, νὰ σ' ἔχει γερόνε, νὰ δουλεύεις, νὰ χαίρεσαι, κάθεται καὶ μοιρολογᾷς σὺν γυναικόβλα... Σήκω νὰ πλυθεῖς, κι' ὁ Θεὸς μεγάλος. Ξέχασες πόσες φορὲς ἔπεςες κι' ἀνέβηκες τότε ποὺ παντρευτήκαμε; Καλὸ ἦταν νὰ μὴν ἐμπλεκες μὲ πονταρίσματα... Τώρα μιὰ κι' ἔγινε, δὲν χάθηκε ὁ κόσμος. Τὶ κουνάς τὸ κεφάλι σου... Δὲν βλέπεις τὸν γείτονα μὲ τὶς ἑπτὰ κοπέλλες ποὺ χωρὶς πεντάρια σιγά-σιγά τὶς ἀποκατασταίνει; Σήκω νὰ δῆς τὴν Ἀντιγόνη, ποῦρθε μόλις ἀπ' τὴν Θεσσαλονίκη, φίλησε τὸ ἐγγονάκι σου ποὺ σοῦ μοιάζει καὶ κόντεψε νὰ σπάσει τὸ κε-

φάλι του, γέλασε, γέλασε, δέν σου πάει τόση θλίψη... κρίμα σέ σένα... νά κάνης Έτσι.

Τοΰβαλε άπαλά στην άγκαλιά του τό μικρό άγόρι ποϋχε μόλις σταματή-σει νά κλαίει.

—Παππού, μούφελε καλαμέλε; "Ο-τοι; τοίριζε κείνο πιάνοντας τ' αυτιά του.

"Ο "Αναστάσης Ροδάμης στέναξε κά-πως έλαφρότερα. Τά μάτια του όμως σάν νάχαν δακρύσει.

—Δέν μένει, παρά νά έλπίζουμε στην προέκτα του Φώτη γιά βίλλα... Έκανε ο Λυσιμαχος σοβαρός.

Τώρα μάλιστα! Πάτησες διάνα... φι-θύρισε αυτός.

—Ούφ! κάνουνε σάν νάστε πρόσφυγες κάτω στά κιόσκια... φώναξε ή κυρία Ροδάμη.—Έμπρός, όλοι στό τραπέζι. Φαγητό. "Αφροδίτη, βάλε στά πιάτα την σουπα! Καί σηκώνοντας την ύψη της άρχισαν τό σερβίρισμα.

"Η θεία "Αντιγόνη ρώτησε.

—Καί πόσα περίπου έχασες, "Αναστά-ση;

—Έκατό-πενήντα χρυσές λιρίτσες... άποκρίθηκε κλαυθμηρίζοντας.

—Μεγάλο... μεγάλο κοντύλι! είπε ξαφνιασμένη ή θεία: Κρίμα ποϋρβα μέσ' στην σμφορα και γώ...

—Σώπα καμμένη! τής φώναξε ή κυ-ρία Ροδάμη. Γερός νάναι και τά λεφτά ξανάρχονται. "Ακούς εκεί, σμφορα... Τί θάταν καλύτερο, ν' άρρώσταινε και νάπεφτε στους γιατρούς...

Τό τραπέζι έτοιμάστηκε κι' όλοι βρέ-θηκαν ξανά τριγύρω.

"Ο κύριος Ροδάμης είπε πώς δέν εί-χε όρεξη πιά νά φάει.

—Μή στενοχωριέσαι πατέρα, Έκανε ο Φώτης, κι' έγω στό χέρι την έγκατά-σταση του πέρα κινηματογράφου τής πλατείας... "Όσο κι' ό λαγός νά μάς ξεφεύγει, τ' αυτιά του κοντά στά χε-ρια μας θέ νάναι... Καί γέλασε δυνατά.

—Μπράβο καλό παιδί! άνάκραξε ή κυρία Ροδάμη, θριαμβικά.

"Η Φρόσω ποϋχε προχωρήσει στό δη-μοτικό σχολειό κι' ήταν σιγανοπαπα-διά, βλέποντας τόν θείο της νά γελάει, πήρε φόρα.

—Νύχτα ό λαγός έβγῆκεν—λαχανόκη-πον εύρηκεν—μπάινει μέσα και άρχι-ζει... άμόλησε με την φιλούταικη φωνή της καθώς βύθιζε τό κουτάλι στό πιά-

το της.

"Η θεία έρριξε μιá ματιά όλο άπορία στον Φώτη.

—"Όταν ήταν έμθροιο στά σπλάγγνα σου "Αννα, είπε, και περπατούσες με πριμένα πόδια, κατάχλωμη, ήταν ά-νοιξη. "Εδώ στίς γειτονιές δέν ήταν σπί-τια και μέγαρα, άλλα περιβόλια με δέντρα και λουλουδία... Οί γαρουφα-λιές, τρυπούσαν τά ρουθούνια... Καί καθώς έσύ δέν μπορούσες νά βαδίσεις, σέ μένα όλα χαμογελούσαν... Τ' άμά-ξι με τό ψαρί άλογο με περίμενε γιά τους πιό άπίθανους περιπάτους, με χί-λια χρώματα στολισμένη με γυρνόφερ-νε ή αγάπη. "Η αγάπη, ή αγάπη!... Κι' ήταν τότε ή στιγμή που βλέποντάς σε, σούπα πώς έχασες ναρίς την ζωή κι' έγινε οικτρό της υποζύγιο... "Ω "Αν-να, πόσο νέα εισαι ακόμα...

—Ούφ! Έκανε ξεφυσώντας ο κύριος Ροδάμης.

—Τί συλλογιέσαι τώρα "Αντιγόνη! άποκρίθηκε ή κυρία Ροδάμη. "Η αγά-πη χαμογελά σέ όλους, μά είναι πολύ άλλοιώτικη, πολύ βαθειά...

—"Αλλοιώτικη, πολύ άλλοιώτικη, "Αν-να... μουρμούρισε ή θεία, βγάζοντας ξανά τό μαντήλι της γιά νά σκουπίσει τό βαμένο της στόμα.

—Μπάμ! ήκούσθη στον άγέρα-πλήν τό βόλι πήγε πέρα... Ξανατοίριζε ή Φρό-σω καθώς κατάπνε τις δυό πρώτες κου-ταλιές. Δίπλα της ή μικρή "Ελένη την κυττούσε με θαυμασμό.

—"Ε Φρόσω, σιωπή! φώναξε δυνα-τά ή μητέρα της.—"Όταν τρώνε, δέν μιλούνε...

*

Κοντεύει νά σουρουπώσει. "Εχουν όλοι σκορπίσει. "Ο κύριος Ροδάμης ά-φοϋ πήρε δυό άσπρινες, έzáπλωσε στην διπλανή κάμαρα. "Ο Λυσιμαχος, ή "Αγγελική, ο Φώτης και τά παιδιά βγήκαν νά σεργιανίσουν.

"Ελαφρός άγέρας συνεπαίρνει έξω τά φύλλα στις πικροδάφνες. "Η φωνή του έμποράκου, άργοφτάνει από μα-κρά: —Κουβαράκια, κουβαρίστρες, κτένια, τσατσάρες!...

"Η κυρία Ροδάμη σέ άλλη κάμαρα, πλάι στην άδελφή της, σιωπηλή και σκυμένη μαντάρει καλύτερ. "Όστόσο εκείνη μούσκεψε τό λερωμένο από τις μπογιές μαντήλι της και μηχανικά ά-νοίγει την γυαλιστερή τσάντα και βγά-

ζει ἄλλο.

—“Ἐγίνα κουρέλι, ἀδερφοῦλα μου, πάω χαμένη... μισολέει. Ὁ Ἐρρίκος φάνηκε χειρότερος ἀπὸ δήμιος... Ὁ Καταραχιάς, εἶπε πὼς δὲν με νωορίζει... Ὁ Κοντονάσος μοδκλεισε τὴν πόρτα. Ἡ Ἐσάδερφη του ποῦ με εἶδε, μούπε νὰ γίνω ὑπηρετρια... ἀκοῦς, ἐγὼ ἡ κόρη τοῦ τάδε ποῦχα θεωρεῖο στοῦ Ντοινζέτι τὴν σκηνή!... Πούλησα τὸ μπλοῦ διαμάντι, τὴν ἀλυσίδα με τοὺς πέντε γύρους καὶ πάλι ἔμεινα στὸν ἄσσο... Ἀκόμα καὶ στὸ πατρικό μας οἰκόπεδο, ἔβαλα δυὸ ὑποθήκες... ἤρθα νὰ σὰς ἀποχαιρετίσω καὶ νὰ πέσω νὰ πνιγῶ..

—Σάπα, σάπα Ἄντιγόνη! λέει σιγανὰ ἡ κυρία Ροδάμη. Θὰ δοῦμε τί θὰ γίνει καὶ με σένα... Τὸ πρόσωπό της μέσα ἀπὸ μιὰ ἀνέμερη θλίψη μοιάζει νάχει φτερούγιες ἔτοιμες ν' ἀπλωθοῦν, ν' ἀπλωθοῦν γιὰ νὰ σκεπάσουν τὰ δάκρυα τῆς ἀδελφῆς.

—Θυμάσαι κείνον τὸν Χρυσόγελο, ξακολουθεῖ ἡ ἄλλη νὰ λέει με λυγμούς, ποῦ δὲν ἄφησε ἐφημερίδα νὰ μὴν γράψει γιὰ τὸ ταλέντο μου, γιὰ τὴν ἐποφώσκουσαν ἰδιοφυΐαν μολὶς με ἀντίκρυσσε, δὲν ντράπηκε νὰ μοῦ πεῖ: «τόσο καιρὸ ποῦ ἦσουν, τώρα πιά δὲν γίνονται τίποτα... οὔτε καὶ καρταριστά.» Ναι, φυσικά γέρασα κι' ἔμεινα μόνη καὶ δὲν μοῦ μένει παρὰ ἡ θάλασσα.

—Μὴν κάνεις ἔτσι, Ἄντιγόνη! ξαναλέει ἡ κυρία Ροδάμη, σοδαρὴ με χαμηλὴ φωνή. Εἶναι ἀλήθεια, πὼς ἀπὸ μιὰς ἀρχῆς σὲ ἐγέλασαν, σὲ πῆραν κοντά τους τὰ δνεира με τὸ κοντινὸ τέρμα... Ἀλλὰ δὲν χάθηκαν ὅλα γιὰ σένα... Εἶχες πεῖ θαρρῶ, γιὰ τὸν κόμο, ποῦ ἂν ἦταν διαφορετικὸς σὲ ὅσα φαίνονται χωρὶς σημασία... Ἐκείνη τὴν στιγμή δὲν ξέρω ἂν με πρόσεζες, ἔνοιωσα τὸς παλμούς μου ν' αὐξάνουν... ναί. Εἶναι μερικά πράγματα ποῦ ἡ σημασία τους δὲν ἔχει ὄρια... Ἀπεριόριστη ἡ σημασία τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀπαντοχῆς. Κι' ὁμως ὁ κόσμος τὰ καταφρόνεσε καὶ σιγὰ σιγὰ τὰ ἔχεχασε. Ἐμεῖς οἱ γυναῖκες, ἀλλοιῶτα καπλασμένες, δὲν ἀντέχουμε στὶς βαρεῖες δουλειές. Ξεγελιόμαστε σὲ ὄσους μὰς πέρνουν γιὰ κοῦκλες καὶ μὰς ἔδινε λόγια. Κι' ὅταν δὲν νιώσομε τὸν ρόλο ποῦ ὁ Χριστὸς με τὴν γλυκειὰν ἀγάπη μὰς ἔχει χαρισμένο, πέφτουμε, πέφτουμε ἀδερφοῦλα ἀργὰ-ἀργὰ, με τὸ πέρασμα

τοῦ καιροῦ, πάντα πέφτουμε καὶ χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουμε μὰς τριγυρίζουν οἱ λαθωματιές. Καμμιά φορὰ, τυχαίνει νάβαι μεγάλες. Ἀλλὰ ὅσο μεγάλες καὶ ἂν εἶναι με ὑπομονὴ καὶ πίστη μπορεῖ νὰ κλεισοῦν καὶ νὰ σβῶσουν.

—Σὰ νάσαι σὲ γαλαζῖον ὀλοκάθαρο οὐρανὸ μιλάς, Ἄννα!

—Ὅχι! εἶμαι πολὺ κοντὰ σου καὶ πολλές φορὲς καὶ γὼ ξέφυγα ἀπ' ὅσα ἔχουν μεγάλη σημασία. Ἀπὸ τὸ σχολεῖο, ἀδερφοῦλα, ποῦ ἐσὺ πάλι ἔτυχε νὰ θυμηθεῖς, ἀπὸ κείνον τὸν καιρὸ, μούχε σταθεῖ στὴν καρδιά ἡ γυναῖκα τῆς Σαμάρειας με τὸ ἀθάνατο νερό. Καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλα, Ἐκεῖνος, ὁ Δάσκαλος... Τὸ ἀθάνατο νερό, ἡ παντοδύναμη πίστη, τὰ σοφὰ λόγια τῆς Γραφῆς ὄλο ἀγάπη γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Θὰ φροντίσω μ' ὅλη μου τὴν δύναμη νὰ κλεισοῦν οἱ λαθωματιές σου. Θὰ φροντίσω νὰ σὲ κἀνω νὰ θυμηθεῖς τὴν ὀλόθερμη παιδιὰτικὴ μες πίστη... κι' ὁ Θεὸς μεγάλος. Ὁ Φῶτης κατὶ θὰ κάνει καὶ γιὰ σένα. Μὴν συλλογιέσαι ὀλην τὴν ὄρα τὶς φτώχειες. Μόλις γαληνέψεις θὰ τὰ βλέψεις ἄλλοιως. Ἐπειτα, μπορεῖς μιὰ χαρὰ νὰ δίνεις σὲ κοπέλλες μαθήματα, ἀκόμα καὶ πιᾶνο ἔπαιζες πολὺ προχωρημένα.

—Ἀχ ἡ πίστη, εἶναι δυνατὸ πιά; ἀπαντὰ ὀλοένα μέσα ἀπ' τοὺς λυγμούς της ἡ ἀδερφή ποῦ κοντεύει νὰ μουσκέψει καὶ τὸ δεύτερο κοντῆλι. Ἐγίνα βαρετῆ, τὸ βλέπω, Ἐγίνα σωστὸ κουρέλι.

—Ὅλα φτιάνουν, ἄμα συγκεντρωθεῖ κανεῖς... συνεχίζει ἡ κυρία Ροδάμη, βάζοντας τὸ ξύλινο αὐγὸ σὲ μάλλινη χοντρή κάλσα. Ἡ θλίψη πλαταίνει τὴν καρδιά κι' ἡ πίστη σὸν ἀστραπὴ περνὰ καὶ ριζώνει. Εὐθὺς τότε ὅλα ἀλλάζουν ὄψη καὶ χρῶμα. Μὴν θυμάσαι πιά τὶς περιπέτειες... ἔχεχαστες, ἀφῆσέ τις πίσω!

—Δὲν ξέρω Ἄννα, ἂν με συγχώρεσες ποῦ σὲ πίκρανα, ποῦ δὲν σὲ καταδεχόμουν ὀλα τὰ χρόνια. Νόμιζα πὼς ἦσουν γιὰ τὰ χαμηλά, πὼς ἦσουν γιὰ τὴν κουζίνα...

Ἀκολουθεῖ μικρὴ σιγή.

Ἡ κυρία Ροδάμη, ἀφίνει τὴν κάλσα με τὸ αὐγὸ καὶ τὰ ἐκφραστικὰ της μάτια εἶναι ἔτοιμα νὰ βουρκώσουν.

—Ποτέ, ποτέ μου δὲν σοῦ κράτησα κάκια... Κι' ἔτρεμε ἡ ψυχὴ μου σὸν τὴν καλαμιά ὅταν σὲ συλλογιόμουν. Γιὰ θυ-

μήσου τις γαλάζιες μας μαθητικές ποι-
διές με τις ταντέλλες... Τά παιδιά σε
λογάριζαν πεντάμορφη που όλο τα-
ξείδ'όει...

—Και πού γυρίζει με σκέλεθρα ναυ-
αγισμένη... συμπληρώνει κείνη και κλαί-
ει τώρα ήρεμα, κανονικά.

—Μην κλαίς πιά... ονίκα! της λέει η
κυρία Ροδάμη με την ίδια γλύκα που
μιλούσε στον μικρό έγγονό και σηκώ-
νεται. Της τραβάει τα χέρια, της χαί-
δεύει τα βραμένα μαλλιά... Ο Θεός εί-
ναι πολύ μεγάλος! "Όλα θά οικονομη-
θούν και σιγά σιγά, θά νοιώσεις τις
ακτίνες της αγάπης.. Άβριο θά παραγ-
γείλω στις φίλες μου νάρθουν να σε
γνωρίσουν... είναι τόσο καλές, τόσο
καλές!...

—"Ω αδερφούλα... δέν είμαι άξια...
Δέν νοιάστηκα γιά τά μεγάλα, τά βα-
θειά. Τά νόμισα χαμηλά και φαίνεται
σέ κείνα είν' ή άρχη... Τώρα νοιώθω
τήν περιφρόνια τους... Πώς νά πάω
και στά μεγάλα;... Ένα μήνα έχω νά
γευτώ μαγειρεμένο φαί...

—"Άπ' άβριο, μόλις θελήσεις, όλα θά
σε χαιρετήσουν. Έλα σάπα, μήν κλαίς
πιά.

—ηκώνει τό βλέμμα της και μέσα
άπό τις άρμυρές σταγόνες παρατηρεί
τήν αδερφή.

Στέκει λοιπόν εκεί μπροστά της, με
άπλωμένα τά φτερά.. Έκεί με τά γκρί-
ζα μαλλιά, τήν πράσινη ρόμπα και τά
μεγάλα μάτια. Δέν έχει ζαρωματιές,
γδαροσίματα και μοιάζει με παιδούλα.

—Δέν άλλαξες καθόλου, Άννα, ώ δ-
χι δέν άλλαξες..

Και ξαφνικά της άρπάζει, της βρέ-
χει, της φιλεί τά χέρια.

—Έλα σάπα τώρα και είναι ώρα
νά γυρίσουν τά παιδιά... κάνει εκείνη.

Κι' αλήθεια κοντά στον λόγο της,
ακούγεται άπό τό χώλ μονομιίας ή φω-
νή της Φρόσως, της σιγανοπαπαδιάς που
έρχεται, προσποιημένη σέ βραχνό χτυ-
πητό τόνο.

—Μπάμ! ήκούσθη στον άγέρα-πλήν
τό βόλι πήγε πέρα...

Έξω άναψαν τά φώτα. Τά κουτά-
κια χάθηκαν και μικρές φλογίτσες ξε-
πετιούνται σ' όλα τά σημεία. Άπό τόν
δρόμο με τις πικροδάφνες, περνά βια-
στικό καμίονι και αδιάκοπα χτυπά τήν
βαρειά του καραμούζα...

ΣΑΤ. ΧΟΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΙΑ ΤΗ ΧΑΡΑ

Και μένα δός' μου κάτι άπ' τήν καρδιά σου
Τά πλάσματά σου όλα ν' αγαπή.

Άπό τή σκέψη δός' μου τή βαθεία σου
Τόν κόσμο σου κατάμματα νά δώ.

Μ' άδύοταχτη γαρά έχεις ξεχάσει
Άνθού;, πουλιά κι' άθάνατες ψυχές.
Μάτια, ώ πόσα μάτια έχεις ευτυχήσι
Πού παίζουνα στά βάθη τους δροσιές.

Θαμπές οι Ένοιους μέσα μου γυρίζουν...
Θά τό πιστέψης; Δέν βρίακω καιρό
Νά δώ τις μυγαλιές σου πώς άνθίζουν
Ν' άκούσω και στό ύσος τό νερό.

Δέν έχω καιμιιά θλίψη. Τοῦτο μόνο:
Άχρωμη άφη πημένη πώς εχινώ...
Σά νά βαδίζω όμίγλη; κάποιο δρόμο
Στις φωτιαιμένες μέρες σου γλυστώ, ώ.

Κού χάλρεσ' άτέλειωτους αίνους!
Γι' αυτό μπορείς τήν κάθε μου αλήγη
Νά ραίνεις με κρουτάλλινες σταγόνες,
Μέ διάφανη άχιτιένια σου βροχή.

Γι' αυτό εσύ και μιá καρδιά κλεισμένη
Άνοιγες στή δικιά σου τή χροί!
Εσρό θαντέρι που άπό δέν περιμένει
Τού Άπρίλη τό φρονιτώνεις πασχαιά!

"Ω, έτοι άς γίνη! Τρίσθα νά νοιώσω
Τη γάρη που με ζώνη; από παντού
Και δροσερή τή σκέψη μου ν' άπλώσω
Σάν άγκαλιές κρινάκια του βουνοῦ.

Τόσοι τήν έχουν χρόνια ξεχασμένη
Σέ κάποια της άνάμνηξη; γωνιά,
Κάτω από σκόνη, πάντα διπλωμένη,
Την παιδική τους άσπρη φορεσιά...

Στης άνοιξης τό πρώτο έτοθο άέρι
Έλα νά τήν τινάζουμε μαζί

Την παληά σκέψη-Κέντηα θά φέρη
Η μέλισσα της γύρης την κλωστή.

"Όταν άπ' τό προσκόνημα γυρίσω
Της γης-νά ξέρω λίγο τή μορφή
Τών δων είδα. Και νά σου μιλήσω
Γιά τή χαρά που γνέθει στή σιγή...

Γιά τή χαρά τή μόνη πώς ύπάρχεις
Πώς δείχνεις στά πουλιά ζεστές φωλιές
Νά χιτίζου. Και γιά τή χαρά νά γράφης
Σέ παιδικές τό διάβα σου θωριές.

Παντού ή χαρά σου! Τι άλλο μου μένει;
Στέκει μέσ' τό δικό σου γαλανό
Άκίνητη ή καρδιά σου, εύτυχισμένη
Σάν άσπρο, χωρίς βάρος πιά ωπερό...

ΕΛΕΝΗ ΚΑΡΙΤΑ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ

Σή'ερα γ'νεται χαρά, χαρά μεγάλη
σέ κάθε μιὰ ψυχὴ ποὺ βασανίζεται,
"Ἄγγελος Γαβριὴλ εὐαγγελίζεται,
ἔχ κάτω στό γιαλό, κάτω στό περιγιάλι,

"Ἡλιος θὰ πάει νὰ κατεβεῖ νὰ περπατήσει,
καὶ νὰ ψαρέψει ἀνθρώπους τὸ πρωτὶ πρωτὶ,
καὶ νᾶναι μιὰ καινούργια θάλασσα ἢ ζωὴ,
φωτιά θ' ἀνάψει ἀπ' τὴν Ἀνατολὴ ὡς τὴ Δύση.

Σήμερα γίνεται χαρά στὴν οἰκουμένη,
κάθε γωνιὰ γεμίζει τριαντάφυλλα,
περάσανε καιροὶ καὶ χρόνια δύσκολα,
μὰ ὁ Κύριος δὲν ἔπαψε νὰ περιμένει.

Κύριε, Κύριε, σέ δίψασε ἡ ψυχὴ μου,
δόσε μου γιὰ νὰ πιῶ τ' ἀθάνατο νερό,
νὰ ξεπεράσω τοῦτο τὸν ἀνήφορο,
Εὐαγγελίζου, Κύριε, τὴν ἀνάστασή μου.

Ἐγὼ τὰ φρικτὰ σου μετάλαβα Μυστήρια,
μὴ μοῦ χαλάσεις, Κύριε, Κύριε, τὴν καρδιά,
ἄσε με νὰ σοῦ πῶ μαζί μὲ τὰ παιδιά
—Τῷ Ὑπερμάχῳ Στρατηγῷ τὰ νικητήρια.

ΟΙ ΘΕΤΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ

Ένα ελπιδοφόρο κι ευχάριστο αίσθημα προσφέρεται σ' εκείνον που παρακολουθεί πανεπιστημιακές παραδόσεις θετικών επιστημών τὰ τελευταία χρόνια. Δέν είναι βέβαια τὸ πλήθος τῶν πειραμάτων ἢ τῶν ἄλλων τεχνικῶν ἐκπλήξεων ποὺ προκαλοῦν τὸ ευχάριστο αὐτὸ ἐνδιαφέρον. Ἀντίθετα, ἡ ἐγκατάλειψις ἀπὸ τὸ κράτος, ποὺ σχεδιάζει καὶ φροντίζει γιὰ τὴν ἀνασυγκρότησι καὶ πάντων πλὴν τοῦ Πανεπιστημίου, δέν παρέχει καθόλου δυνατότητες γιὰ εὐρείες πειραματικὲς σπουδὲς καὶ ἀναζητήσεις. Τὸ περιεχόμενον τῶν παραδόσεων ὅμως, τόσο ἐνημερωμένο στὰ τελευταία συμπεράσματα καὶ εὐρήματα τῆς διεθνoῦς ἐπιστήμης, εἶναι ἐκείνο ποὺ ἀναπληρῶνει σὲ ἰκανοποιητικὸ βαθμὸ τίς ἐλλείψεις αὐτές. Ἡ ἀπλή, ἀλλὰ θερμὴ ἀτμόσφαιρα τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνῆς ἔχει ἐξοστρακίσει, ἐλπίζουμε, γιὰ πάντα ἐντυπωσιακὰ λόγια καὶ γενικεύσεις καθὼς καὶ τοὺς γνωστοὺς μεταφυσικοὺς ἀκροβατισμοὺς ποὺ τόσο καταπίεζαν ἄλλοτε τὴν ἐλευθερίαν τῆς σκέψεως στὶς Πανεπιστημιακὲς αἰθούσες. Σήμερα ἐπικρατεῖ μίαν ξεκάθαρον καὶ εὐκρινῆς ἐξέτασι τῆς «καθαρᾶς ἐπιστήμης» καὶ μόνον αὐτῆς. Τὶ ἄλλο θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἐπιθυμῶσμε ἀπὸ τὰ ξένα Πανεπιστήμια στὸ πεδίο τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως, ὅπου εἶναι δυνατός ὁ συναγωνισμός; Ἴσως ὑπάρχουν ἀκόμη στὰ δικά μας Πανεπιστήμια μερικὲς παραφωνίες ποὺ προκαλοῦν τὰ χειροκροτήματα τῶν... πρωτοετῶν. Τί νὰ γίνῃ. Συνήθως ὅμως οἱ ἐξαιρέσεις ἐπιθεβαίνουν ἓνα κανόνα.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Εἰς τὸ σημεῖμά μας τοῦ προηγουμένου φύλλου, ἐγράψαμεν περὶ τῆς διαλέξεως, τὴν ὁποίαν ἔκαμε ὁ καθηγητῆς τῆς Νομικῆς Σχολῆς κ. Χ. Φραγκίστας εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν Καθηγη-

τικῶν Σχολείων. Ἰδού τώρα μίαν περὶληψίς τῆς διαλέξεως αὐτῆς:

Τὸ θέμα τῆς διαλέξεως ἐπιγράφεται «Θετικόν, φυσικόν καὶ ὀρθὸν δίκαιον». Τὸ θετικόν δίκαιον ὥρισεν ὁ ὀμιλητῆς «ὡς τὸν δυναμικὸν ὑποχρεωτικὸν ρυθμὸν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς». Τὸ θετικόν δίκαιον εἶναι ἀπαραίτητος ὄρος τῆς συντηρήσεως τῆς κοινωνίας. Ἐξασφαλίζει τὴν τάξιν καὶ τὴν εἰρήνην. Τὴν εἰρηνοποιὸν ταύτην λειτουργίαν ἐπιτελεῖ τὸ θετικόν δίκαιον ἀσχέτως πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἀξίαν τῶν ἐντολῶν του. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ ὑπακοή εἰς τὸ θετικόν δίκαιον προσλαμβάνει ἠθικὴν θεμελίωσιν.

Παρὰ ταῦτα ὅμως τὸ θετικόν δίκαιον παραμένει ὡς ἀπλή ἐκδήλωσις δυνάμεως, ὡς προῖον τῆς βουλήσεως ἐκείνου, ὅστις ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτό. Διὰ τοῦτο ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ δέν ἠρκέσθη εἰς αὐτό, ἀλλ' ἀνεζητήσεν ἀνάκαθεν ἓν ἄλλο δίκαιον, τὸ ὁποῖον νὰ προέρχεται ἐξ ἀνωτέρας δυνάμεως καὶ νὰ ἐπιβάλλεται ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἀξίας τῶν ἐντολῶν του. Τὸ δίκαιον τοῦτο ἀπεκάλεσαν «φυσικόν δίκαιον».

Ὁ ὀμιλητῆς ἐσκιαγράφησε τὰς κυριώτερας τῶν περὶ φυσικοῦ δικαίου θεωριῶν, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ ἐπιμείνας ἰδιαίτερος ἐπὶ τῆς νοσηριαρχικῆς θεωρίας τῶν νεωτέρων χρόνων. Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην θεωρίαν, ἐφανισθεῖσαν ὑπὸ διαφόρων ἀποχρώσεως, τὸ φυσικόν δίκαιον ἦτο ἓν, αἰώνιον καὶ ἀμετάβλητον δίκαιον, κείμενον εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποκαλυπτόμενον διὰ τῆς λογικῆς, ἰσχυρὸν δὲ διὰ πάντας τοὺς λαοὺς καὶ τοὺς καιροὺς.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ ὀμιλητῆς ἐξιστῆρσεν τὴν πολεμικὴν, τὴν ὁποίαν ἤσκησαν ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ 18ου αἰῶνος τόσοσιν ἡ ἱστορικὴ σχολὴ τοῦ Δικαίου (Savigny, Puchta) ὅσον καὶ ἡ καντιανὴ φιλοσοφία. Ὑπὸ τὰ πλήγματα τῆς διπλῆς ταύτης ἐπιθέσεως τὸ οἰκοδόμη-

μα του φυσικού δικαίου κατέρρευσε και επεκράτησαν ο νομικός θετικισμός, άρνητής πάσης φιλοσοφικής πνοής εις τὸ δίκαιον.

Ἡ ξηρασία τοῦ νομικοῦ θετικισμοῦ δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ. Τὸ φυσικὸν δίκαιον ἀνεβίωσεν ὑπὸ νέαν μορφήν, καὶ δὴ ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ «ὄρθου δικαίου» ὡς φυσικοῦ δικαίου μετ' ἐναλλασσομένου περιεχομένου. Ὁ ὀμιλητὴς ἀνέπτυξε τὴν νεοκαντιανὴν ἀποψιν (Stammler) τὴν καθορίζουσαν τὸ ὄρθον δίκαιον εἰς τὸ «δίκαιον τῶν ἐλευθέρως βουλομένων ἀνθρώπων» καὶ τὴν κοινωνιολογικὴν ψυχολογικὴν θεωρίαν τὴν ἀνευρίσκουσαν τὸ ὄρθον δίκαιον εἰς τὴν περὶ δικαίου πεποίθησιν τῆς πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ.

Ὁ ὀμιλητὴς ὑπέβαλε κατόπιν τὰς δύο ταύτας θεωρίας εἰς κριτικὴν. Ἡ νεοκαντιανὴ φιλοσοφία τοῦ Stammler προσπαθεῖ ν' ἀποδώσῃ τὴν ἔνοιαν τοῦ ὄρθου δικαίου δι' ἀναλυτικῆς κρίσεως, ἥτις διὰ κρίσεως, ἥτις εἰς τὸ κατηγορούμενον δὲν περιέχει τι πλὴν ἐκείνου, τὸ ὅποιον ὑπάρχει ἤδη εἰς τὸ ὑποκείμενον. Ὡς ἐκ τούτου ἡ προσπάθειά τῆς δύνатаι νὰ θεωρηθῇ ἄκαρπος, ὡς οὐδὲν οὐσιαστικὸν στοιχεῖον περιέχουσα. Ἀλλὰ καὶ ἡ κοινωνιολογικὴ κατεύθυνσις ἡ ἀνευρίσκουσα τὸ ὄρθον δίκαιον εἰς τὴν γνώμην τῆς πλειοψηφίας δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὴ. Ἐκ τοῦ «ὄντος» οὐδέποτε δύνатаι νὰ συναχθῇ «τὸ δεόν εἶναι». Ἡ ὄντολογικὴ παρατήρησις δὲν δύνатаι νὰ ὀδηγήσῃ εἰς δεοντολογικὰς κρίσεις. Τὰ «σταυρώσον, σταυρώσον» τὸ ὄχλου τῆς Ἱερουσαλὴμ ἦτο ἐκδήλωσις τῆς πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ, δὲν δύνатаι ὅμως ἐκ τοῦ λόγου τούτου νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὄρθον δίκαιον.

Καὶ ὁ ὀμιλητὴς κατέληξε: Αἱ βάσεις τοῦ ὄρθου δικαίου εἶναι βιοθεωρητικά. Δὲν εἶναι ζήτημα γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, ἀλλὰ πίστεως καὶ μεταφυσικῆς. Μόνον ἡ πίστις εἰς ἀξίας δύνатаι νὰ βασιση τὸ ὄρθον δίκαιον. Ὁ χριστιανὸς τὰς βάσεις τοῦ ὄρθου δικαίου θὰ ἀνεύρῃ εἰς τὴν χριστιανικὴν βιοθεωρίαν.

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΚΛΑΗΜΙΕΣ

Πάτριαι. Ἡ Ἀκαδημία μας ἔχει μιά ζωὴ πὺξ ξεπερνᾷ τὸν μισὸ αἰῶνα. Οἱ δάσκαλοι πὺξ ἀποφοιτοῦσαν χρησίμευαν κυρίως γιὰ νὰ τροφοδοτοῦν μὲ

διδασκτικὸν προσωπικὸν τὰ σχολεῖα τῆς Πελοποννήσου καὶ Δυτικῆς Ρούμελης. Ἡ Ἀκαδημία λειτουργεῖ κανονικὰ ὅπως ὅλα τὰ χρόνια τῆς μακρόχρονης ζωῆς τῆς, χωρὶς πολλὰς ἐλλείψεις καὶ ὁ ἐπιστημονικὸς καταρτισμὸς πὺξ μᾶς χρειάζεται εἶναι πλήρης. Αὐτὸ πὺξ πρέπει νὰ προσεχθῇ ὅμως περισσότερο ἀπὸ τοὺς σπουδαστὰς εἶναι ἡ ὑποχρέωσις μας νὰ ἐκμεταλλευθῶμε καὶ ἄλλες εὐκαιρίες ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία γιὰ μιά πλατύτερη πνευματικὴ μόρφωσι καὶ ἐργασία. Ἡ χριστιανικὴ κίνησις Πατρῶν μᾶς προσφέρει ἀρκετὰς τέτοιες εὐκαιρίες.

Ἄθῆναι. Καὶ στὴ δικὴ μας Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία τὴν Μαράσλειο, ἡ «Διακήρυξις» τῆς Χ.Ε.Ε. ἔχει μιά πολὺ καλὴ ὑποδοχὴ ἀπὸ μέρους τῶν σπουδαστῶν. Εἶναι καὶ αὐτὸ ἓνα ἀπὸ τὰ σημεῖα πὺξ δειχνουν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν σπουδαστῶν γιὰ τὴν κοσμοθεωρητικὴν κατάρτισιν. Τώρα ἀπομὲναι ἡ προσεκτικὴ μελέτη τοῦ χριστιανικοῦ αὐτοῦ μανιφέστου πὺξ εἶναι καθήκον ὅλων μας. Σκεπτόμεθα ὅτι θὰ ἀξίξει νὰ γίνουσι δυὸ-τρὶς ἐλεύθεροι κύκλοι γιὰ μελέτη καὶ συζήτησιν τοῦ περιεχομένου τῆς «Διακήρυξεως». Αὐτὸ θὰ εἶναι καὶ μιά εὐκαιρία γιὰ μιά καλύτερη γνωριμία μεταξὺ μας.

ΤΟ ΝΟΜΠΕΛ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕἶΡΗΝΗ

Ἡ εἶδησι ὅτι τὸ φετεινὸ βραβεῖο Nobel γιὰ τὴν εἶρην ἄνεμεθή στὸν παλαιὸν πρόεδρο τῆς Παγκοσμίου Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Ὁμοσπονδίας καὶ ἀκούραστο ἐργάτη τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως John Mott ἐγέμισε τοὺς Χριστιανοὺς φοιτητὰς ὅλου τοῦ κόσμου μὲ μιά ἰδιαίτερη χαρὰ. Εἶναι κί' αὐτὸ ἓνα ἀπὸ τὰ σημεῖα τῆς σημερινῆς πορείας τοῦ κόσμου...

ΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ

Εἶναι πολὺ δικαιολογημένη ἡ ἐκπληξις τῶν φοιτητῶν μας γιὰ τὴν περιεργὴ ἀδιαφορία τοῦ κράτους νὰ ἐγκρίνη τὴν συμπλήρωσιν τῶσαν κενῶν θέσεων τοῦ διδασκτικοῦ προσωπικοῦ τῶν Πανεπιστημίων μας καὶ πρῶτα-πρῶτα τοῦ Μακεδονικοῦ. Ἡ κατανόησις τοῦ ζητήματος αὐτοῦ δὲν προϋποθέτει, νομίζουμε, τίποτα παραπάνω ἀπὸ ἓνα πρακτικὸ κοινὸ νοῦ πὺξ ὑπολογίζει τὸ ἐπιστημονικὸ μέλλον τῶν φοιτητῶν μας, ἀλλὰ

και τὸ μέλλον τῆς πατρίδας μας. Κάθε καθυστέρησις εἶναι ἀδικαιολόγητη γιατί εἶναι τελειῶς ἀδύνατο καὶ ἀπίστευτο, ὅτι ἡ οικονομικὴ ἰσορροπία τοῦ τόπου κρέμεται ἀπὸ τὸν διορισμὸ ἢ μὴ μερικῶν καθηγητῶν καὶ ἐπιμελητῶν τῶν Πανεπιστημίων μας.

ΑΤΕΛΕΙΣ ΕΓΓΡΑΦΕΣ

Ἀπὸ τὸν περασμένο Ὀκτώβριο ἔπαυσε νὰ ἐπιτρέπεται ἡ ἀτελής ἐγγραφή ὀρισμένης τάξεως φοιτητῶν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Συνέπεια τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς ἦτο νὰ μεταβληθοῦν πολλοὶ φοιτηταὶ σὲ ἀπλοῦς ἀκροατὰς χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ μετέχουν σὲ ἀσκήσεις, φρονιτητήρια κλπ. Τὸ Πανεπιστήμιον καὶ τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας θὰ πρέπει χωρὶς χρονοτριβὴ νὰ δώσουν λύση στὸ ζήτημα αὐτὸ γιὰ νὰ ἐξυπηρετηθοῦν πυροπαθεῖς, ἀνάπηροι καὶ τελειῶς κατεστραμμένοι συναδελφοί, πού τὸ λιγώτερον πού θὰ τοὺς προσφέρῃ κανεὶς εἶναι ἡ ἀτελής ἐγγραφή.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

Ὅλοι οἱ φοιτηταὶ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Πανεπιστημίου συμφωνοῦν ὅτι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο τοὺς φέρεται μερικὲς φορές τὸ κατώτερον προσωπικὸ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῆς Λέσχης τοῦς θίγει ἀδικαιολογημένα. Ὑπάρχουν βέβαια οἱ εὐχάριστες ἐξαιρέσεις καὶ γιὰ νὰ εἰμεθα δίκαιοι καμμιά φορά ἴσως νὰ φταίῃ καὶ ἡ ἀνάρμοστος συμπεριφορὰ μερικῶν συναδέλφων. Γενικὰ ὅμως δὲν δικαιολογεῖται ἡ θλιθερὴ αὐτὴ κατάστασις.

Ἐπίσης ἕνα ἄλλο ζήτημα ἀφορᾷ τὰ ταμεῖα τῶν θεωρητικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν θετικῶν Σχολῶν. Θὰ ἦταν δυνατό νὰ λειτουργοῦν μιά καὶ δύο ὄρες ἐπὶ πλεόν, τοῦλάχιστο στὴν ἀρχὴ τῶν ἐτῶν καὶ τῆν ἐποχῆ τῶν ἐξετάσεων. Οἱ «οὐρές» πού ἀρχίζουν νὰ χάνονται ἀπὸ παντοῦ θὰ συνεχίσουν τὴν μονιμότητά τους στὸ Πανεπιστήμιον.

ΓΙΑ ΤΗ ΛΕΣΧΗ

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτὰ πού ἀκούσθηκαν ἐδῶ καὶ λίγο καιρὸ στὴν αἴθουσα τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου γιὰ τὴν στενογραφία φαίνεται πὺς εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὸν σημερινὸ σπουδαστὴ μὲ τὴν γνωστὴ ἔλλειψι συγγραμμάτων. Ἀπὸ τὰ ἄλλα μέρη τρεῖς μῆνες περίπου

χρειάζονται γιὰ τὴν ἐκμάθησίν της. Δὲν θὰ ἦταν δύσκολο στὴ Λέσχῃ νὰ διοργανώσῃ ἐλεύθερα τμήματα στενογραφίας γιὰ τοὺς φοιτηταὶ καὶ τοὺς σπουδαστὰς καὶ ἄλλων Σχολῶν, τῆς Γεωπονικῆς, τῆς Παντείου κλπ. μὲ πολὺ χαμηλὰ δίδακτρα, ἂν ὄχι ἐντελῶς δωρεάν.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΝΤΕΙΟ

Μετὰ τίς γνωστὰς ἐπίμονες ἐνέργειες καθηγητῶν καὶ σπουδαστῶν κατορθώθηκε νὰ λυθῇ ἐπὶ τέλους, ἔστω καὶ μερικῶς, ἡ ἐπίταξις τοῦ κτιρίου τῆς Παντείου καὶ νὰ παύσῃ νὰ εἶναι ἡ μόνη περιπλανωμένη Σχολή. Ὁ θόρυβος γύρω ἀπὸ τίς ἐνέργειαι αὐτὰς στὸν καθημερινὸ τύπο ὑπενθύμισε στὸν πολὺ κόσμο κάπως ἐντονώτερα ὅτι ὑπάρχει καὶ ἡ Ἀνωτάτη αὐτὴ Σχολή μας μὲ τὴν εἰδικὴ ἀποστολή της. Ἐπειδὴ μάλιστα καὶ μερικὸι ἀναγνώστες ἴσως νὰ μὴ γνωρίζουν πολλὰ γι' αὐτὴν, ἀναφέρομε ὅτι ἰδρύθηκε τὸ 1930 μὲ κληροδότημα τοῦ Πάντου ὡς ἰδιωτικὴ σχολὴ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν. Ἰσότημος μὲ τίς ἄλλες Ἀνώτατες Σχολὰς.

Ὁ τριτηεὶς κύκλος τῶν μαθημάτων προσφέρει στοὺς σπουδαστὰς τῆς μιά ἀρκετὰ σοβαρὴ καὶ πολὺπλευρὴ μόρφωσι γύρω ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ τοῦ κράτους. Εἶναι ὁμολογουμένως μιά ἀξίεπαινη προσπάθεια καὶ ἀναπληρῶνει ἕνα σημαντικὸ κενὸ, κυρίως στὴν μόρφωσι τῶν Δημοσίων ὑπαλλήλων. Τοὺς δίνει ἕνα πλῆθος ἐφόδια καὶ τοὺς ἀνεβάζει πάνω ἀπὸ τὴν ρουτίνα τῆς δημοσιοὑπαλληλικῆς ζωῆς. Τὸ πτυχίον της ἐξ ἄλλου, ἴσης ἀξίας μὲ τὸ πανεπιστημιακὸ, εἶναι ἕνα ἀξιόλογο προσόν γιὰ τὴν ὀργανικὴ ἐξέλιξι ἐνὸς ὑπαλλήλου. Αὐτὴ ἡ προοπτικὴ συντέλεσε πολὺ καὶ στὴν τελευταία ἀνάπτυξι τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σπουδαστῶν της. Εἶναι ἀκόμη καὶ ἀφορμὴ γιὰ μιά μεγάλη ποικιλία ἡλικιῶν πού συναντᾷ κανεὶς στὸν περίβολο τῆς περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλῃ σχολῆ.

Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν μαθημάτων εἶναι νομικῆ φύσεως, ἀλλὰ δὲν λείπουν καὶ παραδόσεις οἰκονομικῶν μαθημάτων, φιλοσοφικῶν κλπ. Ὁ περιωρισμένος ὅμως χρόνος τῶν σπουδῶν ἐπιτρέπει νὰ παρέχονται μόνον κατευθύνσεις καὶ ἀφορμὲς γιὰ μιά εὐρύτερη

Η ΔΟΚΙΜΗ

Τό γραφείο μου, σάν δημοσιογραφικό γραφείο πού είναι, είναι ένα «πέρασμα», μέ τήν... κυνηγετική σημασία τής λέξης. Δέκα χρόνια τώρα, έχει γνωρίσει επισκέπτες λογής-λογής. Μά ο επισκέπτης ο προχθεσινός ήταν έντελως διαφορετικός από τό συνηθισμένο «μέτρο». Θά μπορούσα νά στοιχηματίσω πώς έργότανε κατ' εϋθειαν από τόν Σταθμό Α' Βοηθειών.

—'Αγθαίλαος Ψ., συστήθηκε. Πρωταθλητής.

—Καταλαβαίνω, καταλαβαίνω, έκανα μέ υφος Σέρλοκ Χόλμς, μισοκλείνοντας τό άριστορό μάτι. Καί βέβαια πού έχω τήν τιμή νά δέχουμαι στό γραφείο μου έναν πρωταθλητή... Έναν πρωταθλητή τοϋ μπόξ, πρόσθεσα, βλέποντας τίς γάτζες, τά τσιρότα, τά μπαμπάκια στή μύτη, στό σαγόνι, στ' αυτιά τοϋ επισκέπτη μου. Έκτός άν πρόκειται γιά πρωταθλητή τοϋ φουτ-μπώλ, βιάστηκα νά συμπληρώσω, προσέχοντας τό δεξί του πόδι, φασκιωμένο ως άπάνω από τό γόνατο.

—Όχι, κύριε Νέμο, είπε μελαγχολικά ο άλλος. Είμαι πρωταθλητής τής «δοκιμής». Από μικρός τήν είχα αυτή τή μανία. "Ηθελα νά τά δοκιμάζω όλα. "Άρχισα δοκιμάζοντας τό γλυκό τοϋ κουταλιού πού μάταια τό κλειδωνα στόν μπουφέ ή μητέρα μου. "Υστερα έπιασα νά δοκιμάζω τίς γραβάτες καί τά παντελόνια τοϋ πατέρα μου. Μεγαλώνοντας στά χρόνια αισθανόμουνα νά με-

γαλώνη παράλληλα κι' ή μανία μου. "Έχω δοκιμάσει όλες τίς «φέτες» πού φιλοξενήθηκαν, τά τελευταία δεκατρία χρόνια, στά καλά έδωδομποπαντοπωλεία Αθηνών, Πειραιώς καί περιχώρων. Στο παρελθόν, τό κεφάλι μου ήτανε πολύ έν τάξει, τουλάχιστο έξωτερικώς: είχα άφθονα, πυκνά μαϋρα μαλλιά. Φεϋ! Μιά μέρα είδα νά ρεκλαμάρουν ένα σπουδαίο σπειαλιτέ, προληπτικό γιά τήν τριχόπτωση. Τό δοκίμασα. "Αν ρωτάτε γιά τό αποτέλεσμα, όρίστε: σέ 24 ώρες είχα μείνει τελεσιδικα φαλακρός.

"Έτυχε νά γνωριστώ μέ «δεσποινίδα» αεροδυναμική καί ύπερμοντέρνα. Δοκίμασα γάμο μαζί της. "Η συνέχεια, μία βδομάδα έπειτα από τά «κουφέτα», στό Πρωτοδικείο Αθηνών, τμήμα διαζυγίων.

"Εξησα μία ζωή άκροβάτη, πηδώντας από δοκιμή σέ δοκιμή. "Ήτανε πάνω από τή δύναμή μου αυτός ο πειρασμός τής δοκιμής. "Εκείνες οι μικρές, καλλιτεχνικές ταμπέλιτσες: «μία δοκιμή πείθει», «μία δοκιμή άρκει», τί πρόκληση, αλήθεια!

Τόν περασμένο μήνα, περνώντας έξω από μία χαρτοπαικτική λέσχη, είδα έναν πιτσιρίκο νά μοιράζει φέιγ-βολάντ στός διαβάτες. Πήρα ένα καί τό διάβασα: «δοκιμάστε τήν τύχη σας». Έγραφε. Δοκίμασα. Τό πρωί ήμουνα άπένταρος.

Τήν περασμένη βδομάδα είχα τήν έμπνευση νά δοκιμάσω ένα από τά νέα άμερικάνικα όκτακύλινδρα, ένα Καντιλλάκ. Μιά μικρή πινακίδα πλάι στό

έργασία καί μελέτη. "Η έλλειψις μεγάλου αριθμού σπουδαστών συντελεί στή δημιουργία ένός φιλικωτέρου περιβάλλοντος πού δίνει πολύ περισσότερες δυνατότητες μορφώσεως καί εύκαιρίες έπαφής μέ τούς καθηγητάς από όσους έχει στή διάθεσι του ο φοιτητής τών Πανεπιστημίων. Τήν συνεργασία αυτή τήν διευκολύνει καί ή συνέχεια τών ώρών τής διδασκαλίας αντίθετα πρós ό,τι συμβαίνει στό Πανεπιστήμια.

"Όσο γιά τήν πνευματική άτμόσφαιρα τής Σχολής μία άπλη παρατήρηση μάς δείχνει ότι χρειάζονται πολλές προσπάθειες άκόμα. Καί ως τώρα όσες ενέργειες έγιναν στόν τομέα αυτόν είτε από καθηγητάς είτε από σπουδαστάς τής Σχολής δέν έμειναν χωρίς αποτέλεσμα, πού δέν τό περιμέναμε σέ τέτοια έκταση, όπως στήν τελευταία διάδοσι τής «Διακηρύξεως».

Ο «ΕΠΙΤΕΛΑΜΕΝΟΣ»

πτερό: «δοκιμή» έκανε την καρδιά μου να δουλεύη με 120 παλμούς το λεπτό.

Τό δοκίμασα λοιπόν και τό Καντιλλάκ. Ένα άτυχηματάκι στο δρόμο, Ένα ντεραπάρισμα, Ένα αδέξιο φρενάρισμα, όλ' αυτά μαζί μās κάνουνε: θλάσις τής δεξιάς κνήμης, παραμόρφωσις τεσσάρων δακτύλων τής άριστεράς χειρός, αυτόματη, άνώδυνη και άνέξοδη έξαγωγή μιάς δωδεκάδοος δόντων και...

"Αχ, αναστέναζε ό επισκέπτης μου. Τό δραματικό είναι οι έπίδεσμοι που έχω μέσα μου. Μέσα μου είμαι γιομάτος τραύματα. Δοκιμάζοντας φέτες Παρνασσού και Καντιλλάκ Άμερικής έφτασα ως τήν «άρνηση». Τήν άρνηση με τά χίλια πρόσωπα. Κι' ή άρνηση με πλήρωσε με τό δικό της τό συνάλλαγμα: Θλάσις πτερών για πέταγμα σε άνώτερη, «πνευματικά κυβερνημένη» ζωή, στραμπούλισμα τών όνειρων για εύτυχία άτομική και για συμβολή στην εύτυχία τών άλλων, παραμόρφωσις του ψυχικού μου κόσμου, έξαγωγή όλων μου τών δυνάμεων, σωματικών, πνευματικών, ψυχικών και είσαγωγή δυνάμεων φθοράς, άθλιότητος, φόβου.

Η ζωή μου ήταν Ένα άτελειώτο καταρακύλισμα πρós τόν θάνατο, Ένα θάνατο με δοκιμή. Ναι, γιατί ή άρνηση δέν είναι παρά θάνατος. Ένας θάνατος

«καθαρός», 18 καρattiών. Τι μου μένει να δοκιμάσω τώρα;

Έδω διακόπηκε ή συνομιλία μου με τόν θλιβερό πρωταθλητή. Βιαστική συνεργασία με τόν άρχισυντάκτη με άπομάκρυνε για Ένα τέταρτο από τό γραφείο μου. Στο μεταξύ ό πρωταθλητής φρόντισε να έξαφανισθί. Τι κρίμα!

Αυτό τό «τί κρίμα!» να διαγραφί, παρακαλώ. Γιατί σήμερα τό πρωί έλαβα Ένα γραμματάκι από τόν πρώταθλητή μου. Διαβάστε το: «Είχα κάνει λάθος. Στόν κατάλογο τών «δοκιμών» είχα ξεχάσει κάτι: τή Ζωή. Είχα δοκιμάσει όλες τις ποικιλίες, τις ποιότητες και τις παραλλαγές θανάτου. Τή στιγμή που, φεύγοντας από τό γραφείο σας, είχα βάλει πλώρη «τσιφ» θάνατο-έννοω τήν «αυτοκτονία» κατά τή διάλεκτο του άστυνομικού δελτίου-τή στιγμή του θανάτου ή Ζωή αναπήδησε ξαφνικά μπροστά μου. Έσώθηκα. Σύμφωνοι! Τό ζήτημα είναι: άξιζε να σταταλήσω νιάτα, ώρες, όνειρα δοκιμάζοντας πώς να χαλάσω, να ξεφτίσω, να μαδήσω τή ζωή μου; Πώς να τή μπολιάσω θάνατο. Άξιζε;>

"Άξιζε; Έρχεται να ρωτήση με τή σειρά του ό

NEMO

ΤΡΙΚΥΜΙΑ

Θύελλα της ψυχής :

Νέφη πυκνά, τρισκότεινοι ούρανοι.

Σιβυλλικά τρόμου πεντάλφα πύρινα, άστραπών, στά χάη...

—'Εδω θά σπάσει τό σκαρί,

έκει θά σπάσει'

λόφους κυμάτων κι' ύφαλους πηδάει...

'Εδω θά γύρει νά χαθεί,

έκει στά βράχια τά ξερά θά καρφωθεί.

Σέ βάραθρα θά γκρεμιστεί'

καί θά σκιστεί

άπ' τούς κυκλώνες' κι' άπ' τόν άνεμο—σάν τσόφλι—^{Αά θρυμ-}

Τόν άνεμο,

ματιστεί :

πού δέρνει, σκίζει, παίρνει τά πανιά

καί τ' άρμενα λυγáει...

—Πράυνε Κύριε,

πράυνε τούς θυμούς τών θυελλών.

Κάμε γαλήνη

στήν ψυχή τούτη, πού κλείνει

λαίλαπες καί σιμούν—τ' άγριά της πάθη..

Κάμε ν' αφήσουμε τούς πόντους τών χαμών :

τά κοιμητήρια τών χαμένων караβιών,

πού σήπονται στ' άπόθμενα τά βαθη..

Δόσε μας, Κύριε,

ξανά δόσε ζωή

στή ναρκωμένη μας πυξίδα.

Κάμε νά λóμψει ό φάρος τοϋ «Μεγάλου Λιμανιοϋ»

—χρυσή έλπίδα—

μές στή μαύρη καταγιγδα...

'Εδω θά σπάσει τό σκαρί,

έκει θά σπάσει'

σέ τοϋτο τ' άγριο, τών νεφών καί τών κυμάτων τό γιορτάσι,

Σιβυλλικά τρόμου πεντάλφα πυρινα, άσιμαπων, στα χάη...

—Πρόσταξε Κύριε,

πρόσταξε

—όπως καί τότε—τήν όργή

πού σέ τυφλές άβύσσους μάς τραβάει.

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΟΙ ΓΑΛΛΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Το 1848 ο Renan εξέδιδε ένα βιβλίο με τίτλο «L' avenir de la Science», βιβλίο εμπνευσμένο από έναν ορθολογιστικό μυστικισμό, και γεμάτο δραματισμούς για ένα εύτυχισμένο παναθρώπινο μέλλον, που θα το καθιστούσε πραγματικότητα ή κατάκτησις της φύσεως από την επιστήμη. Μετά από ένα περίπου αιώνα έρχεται σήμερα μία ομάδα κορυφαίων Γάλλων επιστημόνων και διανοουμένων να απαντήση, μ' ένα καινούργιο βιβλίο, που φέρνει κι' αυτό τον τίτλο «L' avenir de la Science», στο σύγγραμμα εκείνου του Renan διατυπώνοντας με τη σειρά της τις κρίσεις της σχετικά με το σημερινό μέλλον της επιστήμης και της ανθρωπότητας. 'Αντί για τις γεμάτες άφελεια προβλέψεις του Renan για τη μελλοντική λύσι όλων των ανθρωπίνων προβλημάτων με τη βοήθεια της επιστήμης, προβάλλεται μία αντικειμενική και άπροκατάληπτη έρευνα, ολόκληρης της πραγματικότητας, ύλικης και πνευματικής, για ν' αντιμετωπισθή με ψυχραιμία, διαύγεια και άποφασιστικότητα το μέλλον.

Και πρώτα-πρώτα αυτή η ίδια η επιστήμη εξελίχθηκε καθώς παρατηρεί στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου ο μεγάλος σύγχρονος φυσικός Louis de Broglie, κατά ένα τρόπο άντελως διαφορετικό από εκείνον που έφαντάζονταν οι ύλιστοι επιστήμονες του περασμένου αιώνα. 'Αντί για την επιβεβαίωσι και την επέκτασι των μηχανοκρατικών και ύλιστικών αντιλήψεων, σχετικά με τον κόσμο, την ύλη, τη ζωή, η εξέλιξι των φυσικών επιστημών έφερε μαζί της την «εξάλωσι της ύλης», την εξαφάνισι των αούτηρών όριων που χώριζαν την ύλη απ' την ενέργεια, την αμφισβήτησι του νόμου της αιτιότητας, που δεν μπορεί πιά να χαρακτηρισθή ως φυσικός νόμος παρά μονάχα σαν μεταφυσική ύπόθεσις, τον κλονισμό της έννοιας της συνεχείας, τόσο στο πεδίο

της ύλης όσο και στο πεδίο της ενέργειας, τον κλονισμό άκόμα και των πλαισίων μέσα στα όποια εξέλισσονται, παρατηρούνται και καταμετρούνται τα φυσικά φαινόμενα, τη σχετικότητα των έννοιών του χώρου και του χρόνου. 'Αντι να λυθούν, τα προβλήματα των φυσικών επιστημών πολλαπλασιάστηκαν. 'Ο άνθρωπος άποδεικνύεται άνίκανος να συλλάβη την ούσια, άκόμη και αυτής της ύλικης πραγματικότητας. Παραστάσεις παρμένες από τη μηχανική δεν μπορούν πια να μάς δώσουν άκριβη εικόνα των φαινομένων. Δύο παραστάσεις τέτοιες πρέπει ταυτόχρονα να χρησιμοποιηθούν για το ίδιο φαινόμενο, έστω και άν δεν συμβιβάζονται άναμεταξύ τους. Αυτά όλα άναγκάζουν τους σημερινούς φυσικούς να καταφύγουν και πάλι στη φιλοσοφική σκέψι, που τόσο περιφρόνησε ο «επιστημονικός» ματεριαλισμός. 'Η φιλοσοφία και η επιστήμη ένωμένες έως την 'Αναγέννησι, πληθαίνουν και πάλι η μία την άλλη. 'Ο φιλόσοφος πρέπει να κατέχη τα αποτελέσματα των τελευταίων πορισμάτων των φυσικών επιστημών για να μπορέση να σχηματίση μία συνθετική εικόνα του κόσμου. Και ο φυσικός διατρέχει μεγάλο κίνδυνο, παραγνωρίζοντας την προσπάθεια και την κριτική εργασία της φιλοσοφίας. Στον κίνδυνο αυτό παρασύρθηκαν οι ύλιστοι επιστήμονες, λέει ο de Broglie, που ενώ διεκήρυσσαν ότι είναι ανεξάρτητοι από κάθε μεταφυσική σκέψι, κατόνησαν να δέχωνται ένουνειδητα η όχι μία μεταφυσική ένός άφελους «ύλιστικού ρεαλισμού», που γέννησε με τη βοήθεια και της εκλαϊκεύσεως τη γενική πεποίθισι πως δεν ύπηρχε πρόβλημα άλλοτο για την επιστήμη και πως αυτή ήταν η καινούργια θεά που θα ώδηγούσε την ανθρωπότητα στη λύτρωσι και τη σωτηρία. 'Ενας ολόκληρος μυστικισμός, μία καινούργια θρησκεία, γράφει ο A. D. Serpillanges σε άλλο κεφάλαιο, διαμορφώθηκε κάτω από αυτήν την ιδεολογική επίδρασι, μία νοστροπία επικίνδυνη που οι καταστρεπτικές της συνέπειες δεν

ἀργησαν νὰ ἐκδηλωθοῦν. Ἡ ἐπιστήμη ὄχι μόνον τὰ μεγάλα προβλήματα ποῦ πιέζουν τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξίαν δὲν κατάρωσε νὰ λύσῃ, ἀλλὰ ἀπειλεῖ σήμερον μὲ πλὴρῃ ἐξόντωσιν τὸ ἀνθρώπινο γένος. Δὲν πρόφτασαν νὰ περάσουν λίγες δεκαετίες καὶ ὁ κόσμος βρίσκεται βυθισμένους στὴν πῶ ἀπελπιστικὴ ἀβυθιότητα, σὲ ἀληθινὴ ἀπόγνωσιν.

Μὲ μιὰ ἐξαιρετικὴ διαύγεια καὶ κριτικὴν ἰκανότητα ὁ Daniel Rops ἀναλύει στὸ τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τὴ μεγάλη κρίσι τοῦ πολιτισμοῦ ποῦ βρασιόσκει ἐπάνω τοῦν τεχνικῆ καὶ τὴς ἐφαρμογῆς τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ὑπερπαραγωγή, ἡ ἀνεργία, ὁ οὐρμπανισμός, ἡ τρομακτικὴ ἔκτασι καὶ ἡ καταστρεπτικότης τῶν πολέμων, οἱ τόσες ἄλλες ἀναστατώσεις ποῦ ἐπέφερε στὴν ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ ἡ ἀπροσδόκητη ἐξάπλωσι τῆς τεχνικῆς, δὲν ἔγινε κατορθωτὸ ν' ἀντιμετωπισθοῦν μὲ τὰ ἐπιφανειακά καὶ πρόχειρα μέσα ποῦ εἶχε ν' ἀντιτάξῃ ὁ ρηχὸς καὶ χωρὶς πνεύμα μοντέρνος ἀνθρώπος. Ἡ μηχανὴ ἀντὶ νὰ ἐλευθερώσῃ, ὑπεδούλωσε τὴν ἀνθρωπότητα. Κι' αὐτὸ γιατί ἐπὶ τεχνικὴ ἀνακάλυψις, γράφει ὁ D. Rops, εἶναι ἐλευθερώτρια μόνον ὅταν κατευθύνεται ἀπὸ τὸν πνευματικὸ ἀνθρώπου. Ἀντίθετα, ὁ μοντέρνος ἀνθρώπος πίστεψε πὼς μόνον τὸ γεγονός τῆς ἀνακαλύψεως τῆς μηχανῆς, θὰ τὸν ἐλευθέρωνε ἀπὸ τὴς ὕλικές του ἀνάγκες, χωρὶς αὐτὸς νὰ ὑποβληθῇ σὲ καμμιὰ ἄλλη προσπάθεια. Πρόκειται στὸ βάθος, γιὰ μιὰ ἐγωϊστικὴ δειλία, προῖον πνευματικῆς καταπτώσεως, ποῦ καθώρισε τὴ στάσι τοῦ ἀνθρώπου, στάσι ὑποταγῆς καὶ συνηκολογήσεως, μπροστὰ στὴς μοιραῖες ἀναστατώσεις ποῦ προκαλεῖ ἡ τεχνικὴ ἐφεύρεσις. Αὐτὴ ἐξηγεῖ ἐκεῖνον ποῦ ἄλλοι ἐρμηνεύουν μόνον ὡς συνέπεια ἑνὸς ἀπλοῦ ἱστορικοῦ φαταλισμοῦ, ἀνυπάρκτου ἄλλωστε ὅπως παρατηρεῖ ὁ D. Rops. Αὐτὸ ἐξηγεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἡ μηχανὴ κατάντησε σήμερον τὸ ἔπλο αὐτοκτονίας τοῦ μοντέρνου πολιτισμοῦ. Καὶ βαδίζουμε ὀλοταχῶς πρὸς τὴν αὐτοκτονίαν αὐτή, τόσο περισσότερο, ὅσο οἱ ἐφευρέσεις οὐτε πρέπει, ἀλλὰ οὔτε καὶ δυνατόν εἶναι νὰ περιουσιτοῦν.

Μπροστὰ σὲ μιὰ τέτοια κατάστασι, μὴν λύσις εἶναι τὸ ν' ἀποτινάξῃ ἡ ἀνθρωπότης τὴν πνευματικὴ τῆς νάρκη

καὶ ν' ἀποδοθῇ ἡρωϊκὰ στὸν πνευματικὸ ἐκείνον ἀγῶνα, ποῦ θὰ τῆς ἐπιτρέψῃ νὰ ἀποκτήσῃ καὶ πάλι τὴν κυριαρχίαν ἐπάνω στὴς τεράστιες ὕλικές δυνάμεις ποῦ σήμερον τὴν καταστρέφουν. «Ἡ κατάστασις ποῦ προκάλεσε ἡ ἐμφάνισις τῆς μηχανῆς, δὲν μπορεῖ παρά νὰ ριξῇ τὸν σύγχρονον κόσμον σὲ μιὰ καινούργια βαρβαρότητα, ἂν παράλληλα δὲν δῆ τὸ φῶς μιᾶς ἐπανάστασις πνευματικῆς», ἡ μόνη ἰκανὴ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἕνα πραγματικὸ μέλλον εὐημερίας.

Ἔτσι στὴν φράσι τοῦ Rops «ἡ ἐπιστήμη μόνον μπορεῖ νὰ βελτιώσῃ τὴ δυστυχισμένη θεοὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐδῶ κάτω», ἡ σημερινὴ διανόησις ἀπαντᾷ. «Τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητος δὲν εξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη. Ὁ πολιτισμὸς δὲν εἶναι μόνον παιδί τῆς τεχνικῆς». Στὸ τέλος ἡ συνάντησις τῆς ἐπιστήμης μὲ τὸ πνεῦμα θὰ σώσῃ μὲ τὴν καινούργια σύνθεσις κι' αὐτὴ τὴν ἰδίαν τὴν ἐπιστήμη, γιατί ἡ ἀρνήσις τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος καταντᾷ τὸ ἐξόριστον στὴς ἡμέρες μας—καὶ ἀρνήσις τῆς ἐπιστήμης.

Δ. Πυργιώτης.

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

ΤΟ ΜΥΣΤΙΚΟ ΤΗΣ ΛΟΓΗΣ

Ἀγαπητὲς «Ἀκτίνες»,

Στάθηκε ἀληθινὰ πολὺ ἐνδιαφέρον τὸ τεῦχος τῶν «Ἀκτίνων» ποῦ ἀσχολήθηκε γύρω ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῆς ἀγωγῆς. Ὅλα τὰ ἄρθρα τοῦ, καὶ πρὸ πάντων ἐκεῖνον γιὰ τὴς τόσο σύγχρονος ἰδέας τοῦ παιδαγωγοῦ Φαίροτερ, ἦταν ὡς ἄνευ γωνίας. Καὶ στὴν ἀγωγή «μιὰ καινούργια μέρα» ἀρχισε νὰ ροδοχαράξῃ. Μ' ἄλλα λόγια, ἦταν ὡς ἕνα μεγάλο δ.ἔ.δ. κάτω ἀπ' τὸ τόσο βαρυσήμαντο κύριον ἄρθρον τοῦ Μελίτη.

Ἄλλ' ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ δ.ἔ.δ. μούφερε στὸ νοῦ μου τὰ λόγια ποῦ γράφει τελευταῖα ἕνας χριστιανὸς ἐπιστήμων καὶ τὰ ὅποια μοῦ φαίνονται πὼς σὰς τὰ χρυστά. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴν στὸ Παρίσι Louis de Launay. Ὁ σοφὸς αὐτὸς πανεπιστημιακὸς διδάσκαλος—γιὰ τὸν ὁποῖο θάπρεπε κάποτε ν' ἀσχοληθοῦμε

πιδ πλατεία-ήτανε συνικά κι' ἕνα ἀπὸ τὰ πιδ ἐγκυκλοπαιδικὰ πνεύματα τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Γιατί δὲν ήτανε μόνο ὁ μεγαλύτερος Γάλλος γεωλόγος, ὅπως δειχεται ἀπ' τὶς πολυάριθμες ἐπιστημονικές του δημοσιεύσεις, ἀλλὰ συγχρόνως ἕνας βαθὺς μελετητὴς τῆς πολιτικῆς οικονομίας καὶ ἱστορίας, ἕνας δυνατὸς σύγχρονος φιλόσοφος καὶ ἕνα σπάνιο λογοτεχνικὸ ταλέντο.

Κι' ὁμως ὁ σοφὸς αὐτὸς διανοούμενος στάθηκε μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ πόνο μπρὸς στὰ σύγχρονα προβλήματα τῆς παιδείας. Μπρὸς τὸ ἀθηρσκο σχολεῖο μὲ τὸν ἀρνητὴ δάσκαλο. Μπρὸς, ὅπως γράφει καὶ ἡ Διακήρυξις τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων, «στὸν τύπο τοῦ δασκάλου ποὺ ἐλησμόνησε ἢ καὶ ἀναφανδὸν ἠρνήθη τὴν ἱεράν ἀποστολήν του». Μπρὸς «στὸν τύπο τοῦ σχολεῖου, ὅπου μερικοὶ δάσκαλοι, χωρὶς ἠθικὸν ἔρμα, χωρὶς πραγματικὴν μόρφωσιν, ἡμιμαθεῖς, ἀνιστόρητοι, χωρὶς νὰ ξέρουσι καὶ οἱ ἴδιοι τί ζητοῦν, ξερριζώνουσι, ζεματίζουν τὸ λουλοῦδι ποὺ μόλις πετάγεται, δηλητηρίαζουσι τὴν ψυχὴν τοῦ παιδιοῦ». Αὐτοὺς ἀκριβῶς τοὺς ἀρνητὰς δασκάλους ποῦνοι παντοῦ στὸ ἴδιο ἀχνάρι κομμένοι-ἐλεεινολογοῦσε καὶ ἐκαυτηρίαζε ὁ de Launay. Καὶ τὸ δικαίωμα αὐτὸ τοῦ τῶνδε, ὅπως γράφει καὶ ὁ κ. Βαλασμηὸς στὸ ἄρθρο του, ἡ ἀγάπη στὸ παιδί, ἡ στοργὴ στὰ παιδιὰ του-κατὰ κυριολεξία-στὸν αὐριανὸ πολίτη, στὴν πατρίδα του.

«Ἡ ἰδέα-γράφει πολὺ χαρακτηριστικὰ τὸ τεῦχος «Louis de Launay, 1860-1938», (Paris 1944 p. 57) ἡ σκέψις ὅτι τὰ παιδιὰ δὲν ἔπρεπε νὰ ἀκούσουσι τίποτα γιὰ τὸν Χριστὸ καὶ τὸν Χριστιανισμὸ καὶ ὅτι μπορούσε νὰ τελειώσῃ ὁ νέος τις σπουδές του χωρὶς νὰ ξέρῃ τίποτα γιὰ τὸ Εὐαγγέλιο, ὡ αὐτὴ ἡ σκέψις τὸ νὰ ναστάτω νεκροὺς λεκτικὰ, σὰν μιὰ ἐγκληματικὴ ἢ ἡλιθιότης» (stupidité criminelle).

Κι' ἦταν ἀληθινὰ ἐγκληματικὴ ἡλιθιότης τὸ πρόγραμμα τῆς «ἀθηρσικῆς παιδείας». Γιατί ὅπως γράφει ὁ L. Launay στὸ φημιζόμενο βιβλίο του *Le Christianisme*, «αὐτοὶ οἱ κύριοι ποὺ δὲν θέλουσι νὰ «ταράξουσι» τὸ μυαλὸ τοῦ παιδιοῦ μὲ τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπὸ τὴν ἀριθμητικὴν, τὴν βοτανικὴν ἢ τὴν ἱστορίαν, ποῦ τὴν διδάσκουσι ὅπως θέλουσι-καὶ τί νὰ πῆ κανεὶς γιὰ τὸ ἔπος τοῦ 21-ετοῦμα-

σαν μιὰ γενεὰ θλιθερῆ, γενεὰ ἡμιμαθῶν ἐπιστημόνων, μηχανικῶν χωρὶς ψυχῆ, ἀνθρώπων χωρὶς νέες ἀντιλήψεις γιὰ τὴ ζωὴ, χωρὶς Ἰδεώδη».

Κι' ἡ γενεὰ αὐτὴ πλήρωσε ἀλήθεια καὶ μὲ τόκο τὴν ἀρνησι τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς. Τὸ κήρυγμα τῆς ἀπελευθέρωσης τοῦ παιδιοῦ ἀπ' τὶς αἰώνιες ἀρχές, τὸ πληρώσαμε μὲ τὸ αἷμα τῶν παιδιῶν μας. Ἡ ἀρνησις κι' ἐδῶ φάνηκε τόσο κακός... τοκογλύφος.

Ἄλλὰ τώρα πιά ποῦ ἡ καινούργια μέρα ξημερώνει στὸν ὀρίζοντα, σὰν φοβισμένα νυκτοπούλια οἱ διάφοροι δεηθέν «μοντέρνοι» σαπαινουσι. Τὴν καινούργια αὐτὴ ἐποχὴ διαλαλεῖ παντοῦ καὶ ὁ de Launay ὅταν γράφει: «Πάει πιά ἡ ἐποχὴ ἐκεῖνη. Πάει ἡ ἐποχὴ ποῦ οἱ «ἔξυπνοι» περιγελοῦσαν τὸ Εὐαγγέλιο, γιὰτὶ δὲν δεχόταν νὰ ντυθῆ μιὰ πουδραρισμένη περροῦκα. Ὁ αἰῶνας μας ἀρχίζει νὰ θεραπεύεται πιά ἀπ' τὴν ἀρρώστια νὰ περιελαῖ κάθε τι ποῦ δὲν καταλαβαίνει».

Μιὰ νέα γενεὰ ἔρχεται στὸ στίβο τῆς ζωῆς. «Τὴ νέα ἐποχὴ-σημειῖται στὸ βιβλίο του ποῦ ἀναφεραμε καὶ πιδ βιβλίων-νέα ἀγωγὴ θέλουσι. Θέλουσι ἀγωγὴ ποῦ νὰ καλλιερῆ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα. Ἀγωγὴ ποῦ νὰ μαινῆ μέχρι τὰ κατὰβαθα τῆς παιδικῆς ψυχῆς. Ἀγωγὴ ποῦ νὰ διδάσκῃ-αὐτὸ ποῦ λείπει τόσο ἀπ' τὸν 20ὸν αἰῶνα-τὴν ἀρετὴ. Καὶ τέτοια ἀγωγὴ εἶναι μόνον ἡ χριστιανικὴ, γιὰτὶ δίδει στὸ νέο ἕνα ζωντανὸ πρότυπο, ἕναν ἥρωα ποῦ τόσο ἀποζητάει, ἕναν ἥρωα ποῦ μπορεῖ νὰ τὸν ἡλεκτρίσῃ: Ἰὸν Χριστό. Καὶ χρειάζεται, προσθέτει, ὀλη ἡ ἀνοησία (toute l'imbécillité) τῶν ἀποτιλοφορουμένων «σοφῶν» γιὰ νὰ μὴ καταλαβαίνουσι αὐτὸ τὸ ἀπλό πράγμα: «Ὅτι μόνον ἂν βάλουσι γιὰ παιδαγωγὸ τῆς νεότητος τὸν Χριστό, θάχουσι δλοκληρωμένους προσωπικότητες, νέους δυναμικοὺς καὶ χαρούμενους, νέους ποῦ ξέρουσι γιὰτὶ ζοῦν».

Νέους ποῦ τόσο χρειάζεται, πρὸ πάντων ἡ βασανισμένη πατρίδα μας.

Ἄς τὸ εὐχηθοῦμε

Μὲ ἀγάπην

Ἰ. Ἐρμωνικός

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΗΧΗΤΙΚΟΥ

ἸΚύριε Διευθυντά,

Μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον ἐδιάβασα τὰ ἄρθρα τῆς κ. Δέσπ. Ἀκύλα διὰ τὸ «Κορίτσι στὸ Ἰκατηχητικὸ Σχολεῖο» κ' εἶδα μερικὲς ἀκόμη πτυχὲς ἀπὸ τὴν πολυμῶρφη ἐργασία πού γίνεται ἀφανῶς στὶς ἑκατοντάδες τῶν Κ. Σ. σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Ἄς μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ προσθέσω μερικὰ πού διαπιστώνω κ' ἐγὼ κάθε μέρα στὰ παιδιά τῶν Κ. Σ. μὲ τὰ ὁποῖα ἐρχομαι σὲ συχνὴ ἐπαφὴ λόγῳ τοῦ ἐπαγγέλματός μου.

Τ' ἀγῶρια καὶ τὰ κορίτσια πού φοιτοῦν τακτικὰ στὰ Κ. Σ. διακρίνονται κατὰ κανὼνα μέσα στὰ δημόσια σχολεῖα καὶ ἀπ' τὸν πιὸ ἀδιάφορο παρατηρητὴ. Ἐχουν κάτι ἐπάνω τους πού τὰ ξεχωρίζει ἀπ' τ' ἄλλα παιδιά. Ἡ προθυμία κ' ἡ προσοχὴ μὲ τὴν ὁποῖα παρακολουθοῦν ὅλα τὰ μαθήματα, ἡ σεμνότητος τους, ἡ τάξις τους, ἡ χαρὰ πού εἶναι ζωγραφισμένη στὸ πρόσωπό τους, τὸ θάρρος τους τὸ καλὸ πού ἔχουν νὰ μιλοῦν μέσα στὸ μάθημα γιὰ νὰ προσθέσουν κάτι τὸ διδακτικὸ πού ἀκούσαν στὸ Κ.Σ., ὅλα αὐτὰ γίνονται ἀμέσως φανερά. Κάνουν μεγάλη ἐντύπωσι στὸν καθηγητὴ πού ἀγαπᾷ τὴν παιδικὴ ἡλικία καὶ ποιεῖ γιὰ τὴν πραγματικὴ τῆς μὀρφωσι.

Πρέπει ὁμῶς νὰ προσθέσω καὶ κάτι ἄλλο πιὸ σπουδαῖο πού κάνουν ἀρεκτὰ παιδιά, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα παιδιά, μέλη τῶν «Χριστιανικῶν Μαθητικῶν Ὁμάδων». Αὐτὰ ἐνδιαφέρονται περισσότερο γιὰ τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν καὶ χρησιμοποιοῦν κάθε εὐκαιρία νὰ διδάξουν μικροὺς καὶ μεγάλους. Καὶ βλέπει κανεὶς τὰ χριστιανικά καὶ τὰ ἀγνὰ ἑλληνικά συνθήματα καὶ γεμίζει ἡ ψυχὴ του ἀπὸ χαρὰ. Βλέπει ἄλλα συνθήματα στοὺς πίνακας πού μεταδίδουν τὴν ζωτικότητα καὶ τὴν ἀγνότητα τῆς παιδικῆς ψυχῆς. Ἀκούει τὸ χριστιανικὸ τραγοῦδι στὸ διάλειμμα, τὴν καλὴ συζήτησι στὶς κενεὲς ὥρες τοῦ σχολεῖου, κ' ἡ ψυχὴ τοῦ διδασκάλου πού ζῆ ὅλη τὴν μέρα μὲ τὰ παιδιά, πλημμυρίζει ἀπὸ εὐχαρίστησι γιὰ τὴν νέα γενεὰ τῆς πατρίδος μας.

Κι' ἂν σ' ὅλα αὐτὰ προστεθοῦν κ' ἐκεῖνα πού πιστοποιοῦν ἄλλοι συνάδελφοι, πού ἔζησαν σὲ καλοκαιρινὲς κατα-

σκηνώσεις κ' εἶδαν ὅτι τὰ παιδιά τῶν Κ. Σ. ξεχωρίζουν σὲ κάθε στιγμὴ ἀπὸ τ' ἄλλα, τότε μποροῦμε νὰ καταλήξωμε σ' εὐχάριστα συμπεράσματα γιὰ τὸ μέλλον τῆς κοινωνίας μας. Μόνο ἡ χριστιανικὴ μὀρφωσι μποροῦμε νὰ ἐλπίζωμε ὅτι θὰ κάμῃ τὴ νεολαία τῆς πατρίδος μας, ὅπως τὴν ποθοῦμε καὶ τὴν θέλομε ὅλοι μας.

Ἀθῆναι 9-2-47.

Μὲ πολλὴ ἐκτίμησι

Γ. Ι. Παπαδημητρίου
Καθηγητῆς Γυμνασίου

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Costas N. Hadjipateras, «Cendres» καὶ «Héroïsmes et droits de la Grèce». Μὲ τὰ δύο αὐτὰ βιβλία του, τυπωμένα στὸ ἐξωτερικὸ, ὁ κ. Κ. Χατζηπατέρους παρουσιάζει τὴν πρόφασι ἑλληνικῆς πραγματικότητια στὴν περίοδο τοῦ πολέμου καὶ τῆς κατοχῆς. Εἶναι δύο βιβλία ἐξαιρετικὰ χιτῆσιμα κ' ἀξιόλογα, γιὰτι μποροῦν νὰ κάμουν λεπτομερέστερα γνωστὴ τὸ ἐξωτερικὸ τὴν ἀρετὴ πού ἔδειξε ὁ λαὸς ἐντὸς σὲ περιπτώσεις ἰσοῦ δραματικῆς κ' ἀκόμα τὸν περιεχομένό τους ἔχει συντελλῆ μὲ ἐπιτυχία.

*

Σ ἀθθα Λύγερينوῦ: Πολεμιστῆς τοῦ Ἰθάν. Ἐνα λογοτέχνημα βγαλμένο ἀπὸ τὸν τελευταῖο μας πόλεμο. Ἀξιόλογο γράμμα, ἰδίως τὸ κύριο μέρος του, τὸ «Ἡμερολόγιό τοῦ Στρατοῦ Ἀγία». Ἀλλὰ τὸ οὐσιαστικὸ τὸν περιεχόμενον σὰν νὰ περιμένη πληρέστερη δικαίωσι: Ἐνας δάσκαλος, ἡμερος ἀνθρώπος, ἐπιστρατευμένος στὸν Ἑλληνοϊταλικὸν πόλεμο, πιστεύει πῶς αὐτὴ τῆ φορά ἡ βία τοῦ πολέμου ἔχει τὴ θέσι τῆς, γιὰτι πρόκειται νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν ἐπικράτησι τῆς ἀγάπης. Στὸ τέλος σκοτώνεται, ἀλλὰ ἡ ἐντύπωσι πού δίνει στὸν ἀναγνώστη τὸ βιβλίον εἶναι πῶς ὁ χαμὸς του δὲν ἔδωκε καρπὸν. Κοντὰ στὰ λογοτεχνικά προσόντα τοῦ βιβλίου περιμένει ὁ ἀναγνώστης καὶ μιὰ ὀλοκληρωμένη ψυχικὴ συγκρότησι τῶν ἡρώων του. Κι' αὐτὸ εἶναι κάτι πού ἐλπίζωμε πῶς θὰ τὸ δώσῃ ὁ σ. ὅσο κ' ὁ ἴδιος θὰ τραβήξῃ πρὸς τὰ

ἐπάνω στὴν πνευματικὴ του πορεία.

N. B.

*
Σταματίου Ἀμερικάνου. Ἡ πολυνομία ἐν Ἑλλάδι. Ἀθῆναι 1947. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι καλὲς νομικὸς διὰ τὴν ἀντιληφθῆ τὴν ἐπιβρασίον τὴν ὅποιαν ἔχει ἐπὶ τῆς κοινωνίας τὸ φαινόμενον τῆς πολυνομίας, τὸ ὅποιον ἰδιαίτερος χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴν μας. Συχνὰ ὁ κάθε πολίτης εὐρίσκεται ἀντιμέτωπος τῆς συγχύσεως, τῆς ἀβεβαιότητος καὶ τῆς διαταραχῆς τῶν ἐνόμων σχέσεων, τῆς ὅποιαν δημιουργεῖ ἡ πολυνομία τῆς χώρας μας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἡ ἔρευνα καὶ ἀντιμετώπισις τοῦ προβλήματος τούτου, κινεῖ τὸ γενικώτερον ἐνδιαφέρον, μάλιστα δὲ εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὅποιαν τόσον ἐπιτακτικὰ τίθενται τὰ προβλήματα τῆς ἀνασυγκροτήσεως.

Ὁ σ., εἰς τὴν ὡς ἄνω μελέτην του, μᾶς δίδει μίαν σύντομον εἰκόνα τῆς νομοθετικῆς μας παραγωγῆς ἢ ὅποια, ὅπως λέγει, ἔχει λάθει τὴν μορφήν καὶ τὴν ἔκτασιν κατακλισμαίας πολυνομίας. Κατὰ μίαν πρόχειρον στατιστικὴν, οἱ ἐκδοθέντες νόμοι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὁθῶνος μέχρι σήμερον, ὑπερβαίνουν τοὺς 17.000! Ὡς αἰτίαν τοῦ φαινομένου τούτου θεωρεῖ ὁ σ. τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰς ἐντολὰς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἡ πολυνομία εἶναι δεῖγμα ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς δικαιοσύνης, δεῖγμα καταπτώσεως τοῦ ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Τὴν δικαιοσύνην, λέγει ὁ σ., δὲν δύναται νὰ ἀποδώσουν τόσον οἱ νομοθέται, οἱ δικηγόροι, οἱ δικασταί, διότι ἡ πείρα διδάσκει ὅτι καὶ αἱ πλέον αὐστηραὶ κυρώσεις τῶν ἀδικῶν καὶ ποινικῶν μας κωδικῶν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὴν ἐμπνεύσουν, ὅσον οἱ ἀνθρώποι ἐξ ἰδίας προαιρέσεως. Διὰ τοῦτο πρὸς τὴν κατεῦθεν τῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ λαοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, πρέπει νὰ στραφῇ ἡ προσοχὴ ἀτόμων καὶ Κράτους. Ἐν τέλει ὁ σ. προτείνει διάφορα μέτρα διὰ τὴν ἄρσιν τῶν μειονεκτημάτων τῆς πολυνομίας.

Ἀνεξαρτήτως τῶν ἐπὶ μέρους εἰδικῶν μέτρων, τὰ ὅποια προτείνει ὁ σ., ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ βασικὴν προϋπόθεσιν διὰ τὴν ὀρθὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλήματος, εἶναι ἡ ὀρθὴ τοπο-

θῆσις καὶ αἰτιολόγησις τοῦ φαινομένου τούτου εἰς τὴν σύγχρονον ἑλληνικὴν πραγματικότητα.

Ὁ νόμος εἰς παλαιότερας ἐποχάς, εἶχε μίαν ἔννοιαν ἱερότητας, θεμελιουμένην ἐπὶ τῆς ἱεραρχίας πρὸς τὰς ὑψίστας ἀξίας τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ καθόλου πολιτισμοῦ καὶ κατὰ συνέπειαν συνέδεε πνευματικῶς τοὺς ἀνθρώπους ὡς ἐκφρασίς τῆς ὑπερτάτης βουλήσεως, τοῦ Θεοῦ. Ἀφ' ἧς ὁμως ἐποχῆς ἡ ἄρνησις ἐκκλίνει εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου τὰς ἀξίας πού ἀπετέλουν τὰ πνευματικὰ βάρη τοῦ νόμου καὶ ἐξήτησε πλέον νὰ στηρίξη τὸ κύρος του μόνον εἰς ἐξωτερικὰ τυπικὰ στοιχεῖα, ἤρχισε σὺν τῷ χρόνῳ ὁ νόμος νὰ χάνη τὸ κύρος καὶ ἐπομένως καὶ τὴν σταθερότητα του. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ νόμος μὲ μόνον του ἐφόδον τὸν ἐξωτερικὸν καταναγκασμὸν δὲν κατάρθωσε νὰ διατηρήσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ἱερότητός του ἔναντι πᾶν ἀνθρώπων πράγμα τὸ ὅποιον ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀστάθειαν καὶ τὴν πολυνομίαν.

A. Φρ.

*
Ἀριστοβοῦλης Κοψιμάλλη-Μαλλοῦχου: Σὰν ξημέρωσε. Μικρὰ χρονογραφήματα, καθὼς ξαναγίξει στὴν Ἑλλάδα ἡ ζωὴ ὑπερ' ἀπὸ τὸν πόλεμον.

*
Πολὺ ἐνδιαφέρον τὸ βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ στοῦ Πανεπιστήμιου τῆς Ζυρίχης Donald Brinkman, ἐπάνω σὸ θέμα «Ἡ τεχνικὴ καὶ ὁ ἄνθρωπος», θέμα πού παίρνει ἐξαιρετικὴ βαρύτητα στὴν ἐποχὴ μας, στὴν ἐποχὴ δηλαδὴ πού εἶδε τὴν καταπληκτικώτερον τεχνικὴν ἐφαρμογὴν ἀπὸ τὸ φωτολεκτρικὸ κύτταρον, ὡς τὴ δέσμευσιν τῆς ατομικῆς ἐνεργείας. Ὁ συγγραφεὺς ἐπιχειρεῖ νὰ φέρῃ σὲ φῶς τὴ βαθύτερη οὐσία τοῦ παράγοντος «τεχνικῆς» καὶ νὰ καθορίσῃ τὴ θέσιν πού πήρε ἡ τεχνικὴ στὸν σύγχρονον πολιτισμὸν.

Ἡ τεχνικὴ πηγάζει, ὅπως καὶ τόσες ἄλλες ἀνθρώπινες πνευματικὲς ἐκδηλώσεις, ἀπὸ τὸ κρυμμένο μέσα στὸν ἀνθρώπου δημιουργικὸ στοιχεῖον. Στὴν προσπάθειά της νὰ κατατάξῃ τὴν ἐκδήλωσιν αὐτὴ τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος μέσα στὴν κλίμακα τῶν πολιτιστικῶν

ἀξιῶν, ἢ μοντέρνα σκέψι ἔδωσε κατὰ καιρὸς πολλές ἐρμηνεύεις σχετικὰ μὲ τὴν ἴδια τὴν οὐσία καὶ τὸν ἰδιαιτέρου χαρακτήρα τῆς μοντέρνας τεχνικῆς. Οἱ ἐρμηνεύεις ὁμοῦ αὐτές, κατὰ τὸν συγγραφέα, δὲν εἶναι ποτὲ ὀλοκληρωτικῆς καὶ ἐκτός ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις δὲν ἀναμετροῦν τὸ πρόβλημα σὲ ὅλο του τὸ βάθος. "Ἐτσι ἀντίθετα πρὸς ὅλα αὐτὰ δὲν μπορούμε νὰ θεωρήσουμε τὴν τεχνικὴ οὕτε ὡς ἄν μέσο ὑποταταγμένο σὲ οἰκονομικοὺς ἢ ἄλλους ἀκόμα σκοτεινότερους σκοποὺς οὕτε ἀκόμα ὡς ἐκδήλωσι καὶ ἔκφρασι τοῦ πόνου γιὰ δύναμι πού χαρακτηρίζει τὸν μοντέρνο ἄνθρωπο.

Στὸ βάθος τῆς, ἢ μοντέρνα τεχνικὴ χαρακτηρίζεται παρ' ὅλη τὴν ὀρθολογικὴ τῆς ὀργάνωσι ἀπὸ ἓνα πνεῦμα θρησκευτικόν, καὶ ἀποτελεῖ μιά ἀπὸ τῆς δυνατώτερες ἐκφράσεις τοῦ πόνου τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου γιὰ μιά ἀπολύτρωσι: γιὰ μιά λύτρωσι καὶ ἀπελευθέρωσι τοῦ ἀνθρώπου, μὲ στήριγμα ὁμοῦ καὶ ἐφόδιο ἀποκλειστικὰ τῆς δικιῆς του δυνάμεις. Ἡ μοντέρνα ἐποχὴ κάνοντας ἀντικείμενον τῶν προσπαθειῶν τῆς ἐνδοκοσμικῆς μονάχα ἀξίεις, ἔφθασε νὰ τοὺς δώσῃ ἀπόλυτη ἀξία καὶ αὐτὸ ἔκανε καὶ τὴν τεχνικὴ νὰ πάρῃ μιά πνοὴ ἀληθινὰ μουσικιστικὴ. Καὶ αὕτῃ ἢ θρησκευτικὴ ἀντίληψι τῆς τεχνικῆς εἶναι κατὰ τὸν σ. στὸ τέλος τῆς ἀναλύσεως, ἢ αἰτία πού ἔκανε ὥστε ἢ καινούργια καὶ ἄλλοτε σχετικὰ ἄλλωσι αὕτῃ θεὰ, νὰ ἐξαπολύσῃ τόσες καταστροφές καὶ ἐρημώσεις πρὸς ὅλες τῆς κατεχθύνσεις. Καὶ γι' αὐτὸ πάλι μοιραία θὰ εἶναι καὶ ἢ ἐξέλιξι πού φέρνει κι' ὅλας μέσα τῆς μιά τέτοια κατάστασι, ἂν δὲν χειραφετηθῇ ἢ ἀνθρωπότης τὸ γρηγορώτερον ἀπὸ τὴν ἰδέα, ὅτι εἶναι τάχα δυνατόν, ἀντίθετα πρὸς ὅ,τι λέει ὁ Χριστιανισμός, νὰ λυτρωθῇ καὶ ν' ἀποκτήσῃ τὴν εὐτυχία ἀκόμα καὶ στὸ πεδίο πού τὸ χαρακτηρίζουν ἀξίεις ἐγκόσμεις, μονάχη τῆς, μὲ τῇ χρησιμοποίησι μονάχα τῆς ἀνθρώπινης ἐφευρετικότητος.

*Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, κανένα ἀπὸ τὰ βασικὰ καὶ ἀνθρώπινα προβλήματα πού φέρνει μαζί τῆς ἢ ἐξέλιξι τῆς τεχνικῆς, δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ βρῇ τὴ λύσι του, ἂν δὲν ξαναγυρίσῃ στὴν ἀνθρωπότητα τὸ αἶσθημα τῆς εὐθύνης, πού δεσμεύει ξεχωριστὰ, ὡς ἀπεύθυνη προσωπικότητα, τὸ κάθε ἄτομο. Τὸ αἶσθημα αὐ-

τὸ τῆς εὐθύνης εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖο τόσο σ' ἐκείνους πού δημιουργοῦν τὰ τεχνικὰ μέσα, ὅσο καὶ σὲ ἐκείνους πού τὰ μεταχειρίζονται. "Ἐτσι μόνον θὰ μπορέσῃ ἀπ' τὴν μιά μεριά, νὰ πῆσῃ ἢ ψευτοὑπερηφάνεια καὶ ὁ φουσκωμένος ἐγωισμός τοῦ μοντέρνου τεχνικοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη νὰ δημιουργηθοῦν αἱ προϋποθέσεις γιὰ μιά ἀληθινὴ ρεαλιστικὴ, ἀπηλλαγμένη ἀπὸ οὐτοπιστικῆς φαντασιώσεις, προσπάθεια πρὸς ὅλου.

Δ. Πυργιώτης

«Ἱστορικὴ μεταβολή» (Historical Change) εἶναι ὁ τίτλος ἑνὸς μικροῦ βιβλίου πού βγῆκε στὴ σειρά Current Problems ἀπὸ τὸν Lewis Einstein.

Τὸ βιβλιαράκι αὐτὸ μὲ τὸ τόσο σπουδαῖο θέμα θέλει νὰ παρουσιάσῃ, μὲ παραδείγματα παρμένα ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, τὴν ἐπίδρασι πού ἔχουν οἱ μετατροπῆς ἐπάνω στὴν ἱστορίαν. «Κάθε γενεὰ-γράφει-μὲ διαφορετικῆς μεθόδους θὰ κληθῇ νὰ δώσῃ λύσι στὸ αἰῶνον πρόβλημα πῶς θὰ συμπυλωθῇ ἢ ἐφεση γιὰ τὴ σταθερότητα μὲ τὴν ἀνάγκη τῆς μεταβολῆς».

Εἶναι περίεργο, ὁμοῦ, πῶς πέρα ἀπ' τὴ διαπίστωση αὕτῃ ὁ σ. πού φαίνεται μελετητῆς τῆς ἱστορίας δὲν ἔχει καταλάβῃ τὸ βαθύτερον νόημα τῶν γεγονότων τῶν τελευταίων ἐτῶν. Ἄλλοιῶς δὲν θὰ ἦταν δυνατόν ἢ ὑποστηρίξῃ ἀπόψεις τόσο μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ὅπως γιὰ μιά «νέα πίστι» αὐταπαρνήσεως καὶ ἀμοιβαίας βοηθείας πού θὰ δημιουργήσῃ τάχα μόνος του ὁ ἄνθρωπος.

Οἱ τόσες τρομερῆς ἀπογοητεύσεις θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχαν πείσει καὶ τὸν συγγραφέα τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, νὰ διακρίνῃ τὴ σημερινὴ πραγματικότητα, πῶς ἢ ἱστορικὴ μετατροπὴ πού χρειάζεται σήμερα ἢ ἀνθρωπότης-καὶ πού εὐτυχῶς ἀρχίζει νὰ τὴν καταλαβαίνει-εἶναι ἢ στροφὴ πρὸς τὴν αἰώνια Δύναμη γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ καταλάβῃ καὶ νὰ ἰδῇ ὁ ἄνθρωπος ἓναν καλύτερον κόσμον, στροφὴ πού καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα σήμερα περὶ ἐπιβάλλεται.

Ε.Ο.

Τὸ Nuffield College τῆς 'Οξφόρδης ἔκαμε μιὰ συλλογικὴ ἔργασία στὸ πεδίο τῆς Social Reconstruction, ὑπὸ τὴν διεύθυνση τῶν D. G. H. Cole καὶ A. D. Lindsay, βασιμῆς κυρίως στὴν ἑθελοντικὴ κοινωνικὴ ὑπηρεσία.

Τὰ πορίσματα τῆς ἑθελοντικῆς αὐτῆς ἔργασίας κατὰ τὴν διάρκειά τοῦ τελευταίου πολέμου καὶ γενικώτερα τὴν ἱστορία τῆς ἐξαπλώσεως τῆς ἰδιωτικῆς καὶ κρατικῆς δράσεως σὲ εἰδικὰ πεδία-προνοίας γιὰ τοὺς τυφλοὺς, τὰ παιδιά, τοὺς ἀναπήρους κλπ. δημοσιεύει σὲ εἰδικὸ βιβλίον μὲ τὸν τίτλον «Voluntary Social Service».

Τὸ βιβλίον αὐτὸ στίς 320 σελίδες τοῦ ἐκθέτει μέρος μόνον τῆς ἔργασίας ποῦ ἔγινε. Κατορθώνει ὅμως νὰ παρουσιάσῃ καὶ σὰν ἀξιόλογη συμβολὴ τῆς ἰδιωτικῆς, τῆς ἑθελοντικῆς ὑπηρεσίας, ὅταν ἡ ὑπηρεσία αὐτὴ ξεῦρει τὴν ἀνθρώπινη ἀξία. Δ. Α.

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

κ. 'Απ. Παπ. Βόλον. Σύμφωνοι. 'Ελπίζομεν νὰ δοθῇ κάποτε εὐκαιρία δημοσιεύσεως ὀρισμένων ἀρθρῶν ἐπὶ τῶν θεμάτων ποῦ σὰς ἐνδιαφέρουν.—κ. Θ. Ὁ φ. Καν. Τρίπολιν. Συναχαρητήρια διὰ τὴν ἔργασίαν σας. Εὐχαριστῶς νὰ μᾶς στείλετε τὴν συλλογὴν.—κ. Δαμ. Βουλγ. Λάρισαν. 'Αληθινά, χριστουγεννιάτικο δῶρον πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν ἦτο ἡ «Διακήρυξις». 'Αλλὰ καὶ τώρα, μετὰ τὰ Χριστούγεννα, τὸ δῶρον δὲν ἔχει χάσει τίποτε ἀπὸ τὴν ἀξίαν του καὶ τὴν ἐπικαιρότητα του. 'Ἔτσι; Τὸ σταλὲν ἐμφανίζει σταθερὰν πρόδον.—κ. Σ. π. Γασπ.

'Αργοστόλιον. 'Η νέα συνεργασία καλλιτέρα τῆς παλαιᾶς. 'Εξακολουθεῖστε! Περισσότερα ἀπλότης θὰ σὰς ὠφελήσῃ. Περιμένομεν.—κ. Δημ. Πολ. Θεσσαλονίκην. Εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ σὰς ἀπασχολοῦν τὰ προβλήματα αὐτά, τὰ ὁποῖα παίρνουν τὴν θέσιν των εἰς τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν. Θὰ ἔλθῃ λοιπὸν καὶ ἡ σειρά των. 'Εσκεφθήκατε ἀρὰ γε πόσον ἀπαραίτητον διὰ τὴν συνέχειαν ἦτο τὸ «ἐξακαθάρισμα» ποῦ ἔκαμεν ἡ «Διακήρυξις»;—κ. Χαρ. Πετρ. Ἐνταῦθα. Ὡς πρὸς τὴν μορφήν δὲν ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν πολλὰ εἰς τὸ ποιήμα σας. 'Απὸ ἀπόψεως ὅμως περιεχομένου θὰ ἠθέλαμεν μίαν γενναίαν ἀντιμετώπιον τοῦ θανάτου. Διότι μόνον ἡ γενναία θεωρησις ζωῆς καὶ θανάτου εἶναι χριστιανικὴ.—κ. Ι. Σ. τακτικὸν ἀναγνώστην. Ἐνταῦθα. 'Εδιαβάσατε τὴν «Διακήρυξιν»; 'Αν ὄχι, διαβάσατε τὴν. 'Αν ναί, ξαναδιαβάσατε τὴν. Τότε θὰ βεβαιωθῆτε πόσον εἶναι μάταιον νὰ ξεθάβῃ κανεὶς ὁσὰ νεκρῶν ζῶων, ὅσον καὶ νεκρὰς θεωρίας ἀνθρώπων.—κ. Μπ. Στέφ. Ἐνταῦθα. 'Εξακολουθεῖστε! Προσέχετε τὴν τεχνικὴν σας. Περιμένομεν τὴν συνέχειαν.—κ. Ἀρ. Βουγ. Λιμένα Βαθέος. Μὲ πολλὴν χαρὰν ἐλάβομεν τὴν νέαν ἐπιστολήν, ἀλλὰ καὶ τὴν νέαν συνεργασίαν ἡ ὁποία ὑπόσχεται ἐξέλιξιν. Θὰ χρειασθῇ ὅμως πολλὴ πραγματικότης τῆς ζωῆς. 'Όταν συνειδητοποιήσατε τὰς χριστιανικὰς ἀποφύεις διὰ τὴν ζωὴν, ὅταν γίνουν αὐτὰ πραγματικὰ «κτῆμα» σας, τότε ὀφείλετε ν' ἀναλάβετε τὴν διάδοσίν των εἰς τὸν κύκλον τῶν γνωστῶν σας, ὅπου καὶ ἡ διαφοροποίησις εἰς τὴν ἔκφρασιν θὰ σὰς εἶναι περισσώτερον εὐχερῆς.

Περιοδικὸν «'Ακτίνες», ὄργανον τῆς «Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων».—ἔκδοσις Χριστ. Ἐνώσ. «'Ακτίνες». Γραφεία: 2205 Καρότου 14. Ἀθήναι (1) Τηλ. 26 023.—Θεσσαλονίκης: Ἁγίας Σοφίας 38.—Πειραιῶς: Κολοκοτρώνη καὶ Γουμαροῦ 67.—'Γπεύθυνος, ἐπιστολαὶ καὶ χρηματικὰ ἐμβόλια: Δ. Γ. Σταμάτης.—'Ετησίαν συνδρομὴ ὄρχ. 7000.—Προσφορὰς τυπογραφίῳ: Δ. Παπακωνσταντίνου, Μαυρομιχάλη 176.—Χειρόγραφα, δημοσιευόμενα ἢ μὴ, δὲν ἀπιστρέφονται.